

249179

Колл

Рік XII.

Р. 1903 кн. III.

Т. LIII

З О З А П И С К И

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIRT VON

MICHAEL HRUŠEVŠKYJ.

XII Jahrgang.

1903, III B.

B. LIII.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під надзором К. Беднарського.

Вийшло 14 (27)/VI 1903.

НБ ПНУС

249179

Рік XII.

Р. 1903 кн. III.

Т. LIII.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIRT VON

MICHAEL HRUŠEVŠKYJ.

XII Jahrgang.

1903, III B.

B. LIII.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

Вийшло 14 (27) VI 1903.

Зміст LIII тому.

1. XII археологічний з'їзд у Харкові, 1902 р. Записки Дра Олексія Маркевича с.	1—18
2. Лаврівські пергаментні листки з XII—XIII в., написав Др. Олександр Колесса (з трьома фототипіями) с.	1—26
3. Предтеча унії. Критично-історична студія, написав Олександр Сушко (Далі буде) с.	1—71
4. Miscellanea: а) Незаплачене київське подимне, под. М. Грушевський; б) До руської бібліографії XVIII в., под. І. Франко; в) Керестурська хроніка, под. В. Гнатюк, г) † Др. Олексій Маркевич с.	1—9
5. Наукова хроніка: Огляд часописей за рік 1902 — часописи українсько-руські, под. С. Томашів- ський і О. Сушко с.	1—17
6. Бібліографія (рецензії й справоздання, зміст на с. 48) с.	1—49

Inhalt des LIII Bandes.

1. XII archäologischer Congress in Charkov im J. 1902, von Dr. Alexius Markevyč S.	1—17
2. Die Lavrover Pergamentblätter vom XII—XIII Jhrh., von Dr. Alexander Kolessa (mit drei Lichtdrucktafeln) S.	1—26
3. Ein Vorläufer der kirchlichen Union vom J. 1596 (Benedict Herbest), eine kritisch-historische Untersuchung von Alexander Susko (Fortsetzung folgt) S.	1—71
4. Miscellanea, von M. Hruševskýj, I. Franko und V. Hnatiuk S.	1—9

БІБЛІОТЕКА
Івано-Франківського
педагогічного Інституту
Inv. 249179

5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1902 — In ukrainischer Sprache herausgegebene Zeitschriften, von S. Tomašivskýj und A. Suško S. 1—17
6. Bibliographie S. 1—49

Inhalt des LII Bandes. 1. Presburger Congress in Sachen der Babenbergischen Erbschaft. Ein Beitrag zur Geschichte des grossen österreichischen Interregnums, von B. Barvinskyj, S. 1—27; 2. Zur Frage des chronologischen Zusammenhanges in der Chronik von Halyč und Vladimir, einige Bemerkungen zur Abhandlung des B. Barvinskyj, von M. Hruševskýj, S. 1—5; 3. Galizisch-Ruthenische Bibliographie vom J. 1772—1800, von I. Levyčkyj, S. 1—44; 4. Neubildungen auf dem Gebiete des ruthenischen Volksliedes, von V. Hnatiuk (Schluss, Nr. 32—60) S. 38—67; 5. Miscellanea S. 1—18; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen auf dem Gebiete der slavischen Urgeschichte, von Z. Kuzela (Fortsetzung folgt) S. 1—25; 7. Bibliographie S. 1—43.

Inhalt des LI Bandes. 1. Die Tragoedie von Ostroh, eine litterarische Untersuchung von P. Zytečkyj, S. 1—24; 2. Einige Urkunden von Vladislav von Oppeln, mitgetheilt von M. Hruševskýj, S. 1—8; 3. Aus der Geschichte der ruthenischen Philologie — Drei galizische Grammatiker (I. Mohylnyčkyj, J. Levyčkyj, J. Lozynskyj), von Dr. J. Makojev (Fortsetzung folgt), S. 1—58; 4. Miscellanea, S. 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Beiträge zur Geschichte der ruthenischen Kunst im alten (ethnographischen) Polen, von M. Hruševská, S. 1—18; 6. Bibliographie, S. 1—67; 7. Inhaltsverzeichniss des XI Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft (B. XLV—L), S. 1—14.

Inhalt des L Bandes. 1. Zwei Verkaufscontracte aus dem Anfange des XVI Jahrh., mitgetheilt von M. Hruševskýj, S. 1—6; 2. Dr. Eustachius Terleckyj, Erinnerungen und Documente, von Dr. I. Franko, S. 1—64; 3. Neubildungen auf dem Gebiete des ruthenischen Volksliedes, von V. Hnatiuk (Fortsetzung folgt), S. 1—37; 4. Miscellanea, S. 1—15; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das J. 1901 (Schluss), S. 1—22; 6. Bibliographie, S. 1—48.

Inhalt des XLIX Bandes. 1. Lucian Kobylycia, eine Episode aus der Geschichte des Huzulenlandes in der ersten Hälfte des XIX Jrh., von Dr. I. Franko, S. 1—40; 2. Geistliche Gedichte der ungarischen Ruthenen, mitgetheilt von V. Hnatiuk (Schluss), S. 165—272; 3. Miscellanea, S. 1—8; 4. Wissenschaftliche Chronik: Kiever Miniaturen beim Psalter Erzb. Egberts von Trier in Cividale, von M. Hruševskýj, S. 1—11; 5. Bibliographie, S. 1—49.

Inhalt des XLVIII Bandes. 1. Beiträge zur Geschichte des Geschlechtes der Bybel'skyj, gesammelt von Jan Prochnicki, röm.-kath. Erzbischof von Lemberg, mitg. von A. Kryžanovskij, bearbeitet und eingeleitet von M. Hruševskýj, S. 1—12; 2. Der Heilige Clemens im Chersonnesus, Beiträge zur Geschichte der altruthenischen Legende, von Dr. I. Franko, S. 45—144; 3. Miscellanea, S. 1—15; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1901 — Die in der Ukraine herausgegebenen Zeitschriften, S. 1—25; 5. Bibliographie, S. 1—42.

Inhalt des XLVII Bandes. 1. Der Kosak Plachta, ein ukrainisches Volkslied, gedruckt im J. 1625, von Dr. I. Franko, S. 1—28; 2. Geistliche Gedichte der ungarischen Ruthenen, mitg. von V. Hnatiuk (Fortsetzung) S. 69—164; 3. Zum Andenken an Alexander Lazarevskij, von M. Hruševskýj, S. 1—10; 4. Miscellanea S. 1—9; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1901 — In ukrainischer Sprache herausgegebene Zeitschriften, S. 1—15; 6. Bibliographie, S. 1—46.

Inhalt voriger Bände siehe letzte Seiten des Bandes.

XII Археологічний з'їзд у Харкові, 1902 р.

Замітки Дра Олексея Маркевича.

Харківський археологічний з'їзд був найвизначнішим явищем в історично-філологічній науці минулого року в Росії.

Передостанній археологічний з'їзд у Києві не вдався і що до змісту рефератів (про причини цього говорити нема тут найменшої потреби: вони загальнозвісні) і що до зверхніх обставин його. Висловлювалось навіть по нім побоювання: чи не початок се кінця з'їздів? Чи не прожили вони вже свій вік? Одначе я та багато інших — певна річ, гляділо на невдачу з'їзда спокійніше: в кождім ділі бувають свої припливи й відпливи, і треба числити ся з тим, хоч і не мирити ся. Причини невдачі київського археологічного з'їзду взагалі не були кардинальні; їх можна було, й навіть без ніякого труду ухилити, і як давний учасник з'їздів, з значним досвідом, я віщував, що як раз наслідком реакції XII з'їзд буде далеко вдатійший, ніж XI. Сім разом був я доволі правдивим пророком, і вже на організаційнім з'їзді в Москві поява багатьох харківських учених і громадян немовби давала запоруку принайменше зверхньої удачі з'їзда в Харкові, а знайомість з складом харківських учених інституцій забезпечувала й наукову продуктивність з'їзду. Видко, що давно вже минув сей час, коли харківський університет у свідомости свого безсилля нераз ухилив ся від урядження з'їзду в Харкові, а хоч у останніх оповіданнях про археологічні з'їзди сей факт затирається і шукають ся причини менше незручні, я справді не бачу ніякої потреби укривати правду.

Як я вже сказав, XII з'їзд був, на мою думку, дуже вдатний. Зі зверхнього боку й університет і місто зробили, що лише могли, аби гостиннійше прийняти членів з'їзду; та спинювать ся над сею гостинністю нема потреби. Дуже вдатна була й організація з'їзду з його прекрасною виставою, при чім головний труд між иньшими впав на проф. Багалія, вибраного председателем ученого комітету, Редіна, Сумцова й иньших харківських учених. Председателем з'їзду вибрана була, як усе, гр. П. Уварова, що як усе енергічна, невтомно працювала увесь час з'їзду.

Був він величезний, як і взагалі всі з'їзди останніх часів, — більше ніж 400 осіб; при тім більшість була самих Харківців, та вже-ж і гостей явилось багато. Одеса завсіди висилає на з'їзди, хоча-б вони й були далеко від неї, чимало репрезентантів, так і в Харкові від нашого університета й одеских учених явилось 9-тьох Одеситів (Б. Вахевич, А. Кочубинський, І. Линиченко, Ол. Маркевич, В. Мочульський, А. Музиченко, В. Нікіфоров, С. фон Штерн, Х. Ящуржинський). Професорів і доцентів було на з'їзді більше 60-ти. Засідання його тягли ся від 15 до 27 серпня й у сім часі зроблено дві екскурсії (18 і 25 серпня). Всіх засідань було 32.

Хоч як був удатний XII з'їзд, але й він не був свобідний від деяких негативних сторін; над ними передовсім спинити ся не буде безкорисним.

Приміщення з'їзду в будинку харківського університету було дуже лихе. Перше засідання відбувалось в такій клітці, що висидіти в ній довше було годі задля неможливого горяча, а відчинити вікон не було можна, бо гамір їзди з вулиці заглушав читання. Я рішучо запротестував перед адміністрацією університету против такого приміщення й засідання безпроволочно перенесено до його авлі, просторої й холодної, але дуже неакустичної та ще з иньшого боку невідповідної. Коли-ж були два паралельні засідання, тоді друге відбувалось або в сій клітці, про яку я що йно говорив, або в хемічній аудиторії, що була менше горяча, але виглядом своїм (немов глибока лійка) пригадувала рисунок пекла, який звичайно додасть ся до видання славного Дантового твору. Кождий, хто бажав н. пр. зробити замітку до прочитаного реферату, повинен був злазити на діл, а потім підносити ся по яких десятих ступнях в гору. Взагалі уміщення харківського університету дуже невідповідне й можна лишень бажати, аби воно як найскорше

стало предметом археології й не фунтувало як „жива старина“.

З'їзд був великий, приїзжих багато; та чомусь членів з австрійської України-Руси знова не було? Чому? Хоч як дуже мене се питання цікавило, всеж не міг я дошукатись причин. Зайшло якесь непорозумінне тому, що запросини, хоча й заздалегідь вислані, не прийшли на час¹⁾. А шкода! Приїзд, хочби тільки львівських учених додав би сьому, головно українсько-руському з'їздові особливо визначного, научного інтересу.

Зверну увагу ще на одну появу взагалі дуже характеристичну на останніх з'їздах: неприїзд багатьох визначних археологів, істориків та фільологів. Певна річ, що з'їзди передовсім опирають ся не на тих визначних величинах, тільки на середніх робітниках місцевих; розвідки їх перших, які є, однаково появляють ся скоро в друку, а тимчасом праці сих других переважно й викликають ся до життя тільки подібними з'їздами. Та всеж я пригадую собі, як се мені, провінціальному вченому було приємно й корисно н. пр. послухати на давніших з'їздах рефератів Костомарова, Григоровича, Міллера та багатьох иньших. Можливо, що число таких учених тепер у нас взагалі зменшило ся, але й ті, що всеж таки домінують у нинішній науці, не завсіди появляють ся на з'їздах. А коли й приїдуть,

¹⁾ З суми фактів і відомостей, які ми мали, набрали ми того переконання, що організатори харківського з'їзда, по київським прецеденті, свідомо хотіли оминати „українське питання“, длятого не тільки до українських учених в Галичині, а і взагалі до словянських інституцій і учених не удавали ся з запрошеннями, і пущено було гасло, що харківський з'їзд буде мати льокальний („местный“) характер. Наукове Товариство ім. Шевченка замість запрошення, дістало в маю 1902 р. запитання, чи ладить ся хто з галицьких учених на харківський з'їзд, і з якими рефератами? На се могло воно відповісти лише, що галицькі учені, не діставши пійяких запрошень, а не знаючи, чи взагалі українська мова на з'їзді буде допущена, на з'їзд не ладять ся, а ріжні праці готові во всім або в роботі мають, — *exempli gratia* кільканадцять таких праць названо. Потім минуло ще кілька місяців, і перед самим з'їздом до трох з девяти названих в листі Товариства авторів прийшли програми з'їзда. Сі три відписали, що мали замір взяти участь в з'їзді як членн Наук. тов. ім. Ш., але що Товариство запрошення не дістало, а й справа допущення української мови лишила ся не виясненою, тож вони не можуть взяти участі в з'їзді. Чому не було вислане запрошення до Товариства, і хто робив вибір між галицькими референтами, поминувши авторів рефератів, найблизше звязаних з програмою з'їзда й вибравши тих трох, — не знаємо. *Ред*

не читають рефератів, а беруть участь радше в усяких святкуваннях, де їм роблять ся, певна річ, різні овації, на які вони мусять відповідати конвенціональними фразами, що, розуміть ся, не коштують ніякої праці, але й не інтересні нікому. Щастє ще, що з сього загального правила ще часто стрічають ся виїмки.

На початок з'їзду збираєть ся звичайно не багато членів; ще нічого, що наслідком того бюро його показуєть ся неповним або навіть зовсім невідповідним: добрий етнограф без труду даєть собі раду, хоча-б у секції клясичної археології; неприємно се, що з початку з'їзду рефератів являєть ся мало; через те председателі секцій зраджують ся; бувають реферати зовсім невідповідні. За те потім реферати починають ся сипати, як з рога богацтва, робить ся по 2 або навіть по 3 паралельних засідань — а все таки багато рефератів, инколи чималого значіння, не доходять до читання, особливо коли вони подані членами, що не приїхали на з'їзд особисто.

В давніших, добрих часах був звичай (а може й правило), щоби читанне референта не трівало більше як 40 минут. Коли референт бажав зайняти на з'їзді більше часу, заявляв се науковому комітету й тоді визначувало ся особне засіданне, наперед оповіщене. Памятаю, що н. пр. антинорманський реферат Гловайского (на петербургськїм з'їзді) тягнув ся сам не довше як годину; розвідка Забеліна про археологію (в Києві 1874 р.) трівала півтора години, й хоча такий час був з гори визначений, всеж таки слухачі були доволі втомлені. Цінні археологічні реферати Антоновича були відчитувані за яких 15—20 минут. Коли референт, розчитавши ся, переходив границю визначеного йому часу, його зараз спинювали. Тепер кожний референт читає 2 години, а одногодинні реферати бувають рідко. Як доконала ся така еволюція? Я помічаю, що реферати згодом перегадом стали переминювати ся на публичні лекції. На засіданнях, особливо з початку з'їзду, являєть ся маса публіки, що або справді інтересуєть ся з'їздом, або лише цікавить ся новинкою, або приходять сюди побачити якого замітного вченого і т. ин. — а референти приладжують свої реферати до розуміння публіки, немов забуваючи, що ученим, які приїхали на з'їзд, зовсім чого иншого потрібно. Наведу приклади з практики харківського з'їзду: читаючи реферат про Донецьке городище, звисний археолог Самоквасов в півторагодинній передмові викладав свою теорію походження городищ, навіть з літературою сього питання; для вчених се було зовсім непотрібне, бо тео-

рия отся загальнозвісна, але для публіки се було навіть конче потрібно. На давніших з'їздах референти давали тільки нариси своєї праці про дане питанне, лишаючи собі право оголошення її вповні друком, а тепер викладаєть ся її цілу зі всякими деталями, які навіть годі підхопити при слуханню реферату. Приміром в рефераті: „Что сказало население Полтавской губ. о своемъ бытѣ“ (в основі річ дуже інтересна) референт засинав іменами й назвискама сих осіб, яких він розпитував; та чи могли слухачі затямити при скорім читанню референта, яке свідонство дав Іван Петренко, а яке Петро Іваненко? І ось завдяки таким непотрібним деталям референт і читав дві години! Слухаючи уважно реферати на кількох з'їздах (і мабуть передовсім на харківськїм), я постійно пригадував звисне bon mot, немов то сказане якому з дуже вже запопадливих письменників: „ви імовірно не мали часу написати коротше?“. Отсе подаванне всяких дрібниць конче викликає безмірний ряд відповідей та спорів, як раз про сі дрібниці, що протягають ся без кінця, особливо під не зовсім зручним председателем, томлячи слухачів, що тими деталями мало інтересують ся; викликають ся справжні університецькі диспути, що найгірше — здебільшого безрезультатні. Добре ще, коли відповідь випадє інтересніше від самого реферату, як се було приміром, коли М. Остроумов відповідав В. Савві на його реферат „Выходы византийскихъ и московскихъ царей“, або Н. Покровский про археологічні памятки в Солікамску, або С. Платонов Х. Попову про донських козаків. Одначе частійше спір крутив ся коло дрібниць, або навіть коло питань, що до реферату цілком не належали. Тоді члени з'їзду починають томити ся, цікавість публіки холоне й аудіторія замінює ся на ливійську пустиню з оазою в виді довженного стола на естраді, при якім сидять особи ex officio обовязані до присутности на засіданню; тай ті, трапляєть ся, инколи втікають.

Инколи серед спорів приходять і до незручних колізій між сторонами, що зрештою бувало й на иньших з'їздах; сираведливість одначе каже признавати, що взагалі таких інцидентів буває не багато; майже не було їх на XII з'їзді та, здаєть ся мені, не так наслідком такту з боку бюро з'їзду (хоча й се було на своїм місци), скільки по причині якогось світлого настрою, що панував на з'їзді, й сеї мабуть свідомости, що з'їзд отсей так сильно відмінний від попереднього.

Забуваєть ся й се гарне правило давнійших з'їздів, що реферати або принайменше конспекти їх повинні бути насамперед переглянені науковим комітетом. Робили ся й давнійше виїмки, та лишень для визначних учених — бо як справді й рішити ся контролювати реферати Срезневського або Буслава? Тепер же контролі наукового комітету майже нема, і в результаті появляють ся реферати, що можуть числити тільки на слухачів в літах до 15-ки. А буває й так, що читаєть ся, та ще й довго реферат, хочай чи малого значіння, але вже надрукований, розданий присутнім членам з'їзду та прочитаний ними, а для більшої публики зовсім неінтересний. Опоненти инколи плетуть таку заморочену нісенітницю (як н. пр. д. С., що відновив фільологічні методи Тредяковского)¹⁾ — й ніхто їх не спинить! Злість збирає й сам починаєш бути до з'їзду індеферентнішим.

До заслуг XII з'їзду почислю се, що хоча частина питань задуманих у організаційнім комітеті, особливо сих, що дотикали близшої околиці, була порішена, або принайменше порушена в рефератах з'їзду. Звичайно-ж буває так, що програма сама собою, практика сама собою, — хоч в тім не добачую я ще ніякого великого нещастя. Прошу вибачити зрештою сю широку передмову; вона мені не здаєть ся безкористною. Тепер переходжу до наукової діяльності з'їзду.

Я сказав вище, що з'їзд мав 32 засідання й 2 екскурсії; читаних рефератів на з'їзді було здаєть ся 93; з того третя частина була присвячена екскурзіям зробленим харківським організаційним комітетом з'їзду, що опублікував для з'їзду 2 томи поважних наукових праць своїх членів і величезний каталог урядженої ним вистави. По відділах реферати розкладали ся ось так: у відділі первісних старинностей було 22 рефератів; історично-географічних і етнографічних рефератів 21; про пам'ятки штучні, нумізматики й ефраїстики 2 реферати; про побут господарський, домашній, юридичний, суспільний та воєнний 10; з церковної старини 8; мови й письма 9; клясичних, византийських і західно-європейських 8; славянських 7 і археографічних 6. Таким чином відділи старинностей первісних та етнографічних обіймали майже половину всіх рефератів. На се склали ся ось такі причини:

¹⁾ Він виводив „Бессарабію“ від „безсябрія“, „Іспанію“ від „изь бани“, і т. п.

При визначенню з'їзда у Харкові мало ся на оці се, що ся географічна територія мало розсліджена з археологічного погляду. Вона входила в склад „Половецького степу“, і на сей степ члени організаційного комітету звертали свої досліди; з того прийшло до такого багатства рефератів: хоч половецькі старинности не належать до первісних, але через те, що докладно розложити на племена й епохи нахідки з могил дуже трудно, реферати про них читають ся звичайно у відділі первісних старинностей. Етнографічні реферати взагалі бувають численні, а у Харкові були ще звязані з урядженням вистави.

Заки вкажу на важніші реферати, повинен я виправдати себе, що зовсім не вважаю своєю завдачею не то що викладати, але й хочби подавати зміст усіх прочитаних на з'їзді рефератів. Як я вже й давнійше поступав, подаючи відомости про з'їзди, спинюсь тільки над рефератами, що доторкають ся України-Руси, та й тут не ручу за те, що мій огляд буде безпрогалин; таких рефератів було дуже багато й при всякій акуратности вислухати всі — просто неможливо.

Вертаючи до розкопів, переведених в „Половецькім степі“, згадаю ось такі реферати, що про них говорили:

Розкопки Донецького городища — городище отсе розкопувало ся частиною в часі екскурсії з'їзду, 18 серпня (й навіть троха скорше), і добуті результати були на місці коментовані В. Данилевичом і В. Городцовим, але се могли бути лише вступні розкопки, й навіть виводи з находок могли бути хибні; потім розкопки вели ся далі, й про них подали реферати — В. Городцов, що датував оселю, якої сліди тут знайдено, XI—XII в., і Д. Самоквасов, що характеризував сю оселю як половецьку.

В. Городцова „Отчетъ о раскопкахъ въ Изюмскомъ уѣздѣ“: розкопано 107 могил і 4 неолітичні осади, розкрито 299 гробів, що належали здебільшого (264) до бронзового віка, решта була пізнійшої доби, в тім і людности кочової; способи похорону відкрито різні.

Черепи, добуті Городцовом при розкопках, дали матеріял до особного реферату, присланого Анучиним; ділить їх він на три ірупи; одна з них належить до народів турецького племена, але не однакових між собою.

В. Данилевича „Раскопки въ Ахтырскомъ и Богодуховскомъ у.“ — 21 могили; тут був похорон камінного віка й — се дуже ін-

тересне, похорон у човнах, що в отсій місцевості ще не стрічався.

М. Покровського „О Верхне-Салтовскомъ могильникѣ“ — (в розкопках крім референта брало участь ще багато осіб) — могили його подібні до могил північного Кавказу; були висловлені думки, певна річ, дуже гіпотетичні, що вони належали до Хазарів, Ясів або Касогів.

Йогож „О раскопкахъ въ Зміевскомъ и Изюмскомъ уѣздахъ“ — загальний характер похоронів такий самий, як у розкопаних п-ю Антонович (Мельник) і Городцовим; 2 могили були з камінними бабами.

Е. Трифільєва „Археологическая екскурсія въ Купянській уѣздъ“ — розкопано 32 кургани, що виявили різні похорони камінного віка, переважно дуже бідні, і дуже багаті пізніші, II—III в.; чимало було слідів кочових народів; на одній з кочовничих могил була камінна баба, що зрештою не належить до рідкостий, як се було піднесено і в часі дискусії.

П-ні К. Антонович (Мельник) „Археологическія раскопки въ Ахтырскомъ, Купянскомъ и Богодуховскомъ уѣздахъ“ : розкопано 88 курганів і розсліджено 8 могильників, серед останніх, здається, були й словянські, а в їх числі Ницахський; розкопки могил похитнули, між иньшим, давнійшу класифікацію похоронів, що лучили скорчене положення й фарбованне скелетів з камінним віком. Ю. Кулаковскій власне підніс сей факт, що признаки такі знайдені й у так званих скитських похоронах. Розкопки Ницахського могильника велися й з'їздом на особній екскурсії (25 серпня) та потвердили зроблені тут давнійше спостереження. Додам, що всі предмети, здобуті в розкопках, переведених з'їздом, віддано харківському університетови для засновання при нїм археологічного музею.

Д. Багалій „Объ археологической картѣ Харьковской губ.“ — про вагу таких праць нема що розводити ся; д. Б. зробив свою мапу на взірць мап В. Антоновича.

В. Снесивцева „О результатахъ археологическихъ изслѣдованій въ Райгородкѣ“. Інші реферати про розкопки на Подолецькім степу за недостаткою часу не були читані.

За те було кілька рефератів, ще й дуже великої ваги, про розкопки в сусідніх місцевостях Харківської території; скажу про них хоч кілька слів. До археології північного Кавказу належать реферати:

Н. Веселовського „О курганахъ Кубанской области въ періодъ римскаго владичества на сѣверномъ Кавказѣ“ — численні могили розкопані тут референтом часто виявляли похорони подібні до похоронів Харківської території; та крім того було багато й таких, що ясно вказували на римську епоху II—III віка.

Другий реферат Веселовського був присвячений питанню про новий тип камінних баб; при тім піднесено, що так він сам у Кубанській області, як і Е. Трифільєв у Купянськїм повіті знайшли були баби лежачі. Відомо, що в нинішнім часі, по находках в півн. Монголії, в долині р. Орхона, питанню про значіння камінних баб остаточно розв'язується: вони показали ся могильними пам'ятками турецьких племен.

В. Алухтинъ демонстрував предмети добуті ним з розкопок на Кавказі, що дали похорони бронзової культури.

З вороніжської археології можна піднести лише реферат Л. Савелова „Коротоякській уѣздъ въ археологическомъ отношеніи“ — до нього додана була й археологічна мапа. В. Перелегинъ подав з'їздови археологічну мапу цілої Вороніжської губ., але дуже неповну.

Про первісні старинности Придніпров'я була бесіда в рефераті Хвойки „Городища середняго Придніпров'я“; референт, що розкопав багато городищ, зачислав їх до різних епох від IV віка перед Хр. до великокняжих часів; людність усіх тих городищ він уважав безсумнівно словянською. З останнім виводом не годилися опоненти референта; один з них признавав сю людність азійською, инші (фон Штерн) скитською і т. и.

До розкопок Хвойка належить і реферат п-ні А. Скриленкової: „О глиняныхъ статуэткахъ изъ Триполья“; на її думку, були се образки матери землі. По зробленим заміткам вони справді подібні так до статуєток знайдених у Керчі, на Мітрідатовій горі, як і до образків Астарті.

А. Липовскій відчитав реферат: „Можно ли, по филологическимъ соображеніямъ приписывать городища на Придніпров'ї Славянамъ?“ і дав відповідь негативну; реферат сей також викликав довгий спір про словянське походження Скитів.

Н. Янчук розкопав могилу в Лубенськїм пов.; результати подібні до тих, що показалися при розкопках К. Антоновичевої і Городцова в Изюмськїм повіті.

В. Городцовъ подав реферат: „О погребеніи съ конемъ въ Европ. Россіи“, що в часті доторкав ся й нашого краю,

де також стрічається такий похорон. На думку референта, він практикувався у нас починаючи від глибокої старини до XIV в. по Хр. — тими пізнішими часами у Русі. Опоненти, як се завжди буває в таких разях, признавали похоронним предметам инше походження — висловляли ся, що з конем ховали лише начальників.

Розкопки, що попередили з'їзд, переводили ся і в Бесарабії: був їм присвячений реферат фон Штерна, що їх доконував; з огляду на велику вагу сього реферату для історії Чорномор'я наводжу його детально, у витягу із „Изв'єстій“ з'їзду:

„Розкопки п. Хвойко коло Трипілля викликають дуже великий інтерес загадковістю своєї культури. Кожда проба розв'язання сього питання має своє значіння для вияснення етнографічних даних. Завдяки щасливому припадкові, в 1902 році удало ся перевести невеликі, та всеж дуже інтересні розкопки в Бесарабії, які можна получить безпосередно з розкопками Хвойки.

В маєтку Е. Бузні, в осени 1901 р. знайдено маленьку глиняну миску, що викликала заінтересованне в Одескїм історич. товаристві. З поручення тогож референтом, 11 мая 1902 р., були переведені розкопки в маєтку Бетрени (в Білецькїм повіті, Бесарабської губ.). Тут місцевість творить досить високу площу, що нараз спадає на південь, на згірю заложений від недавна виноградник, огорожений в горі ровом, і в сїм рові знайдено різні черепки й останки муру з цегли. Переведені до значної глибини в рові розкопки показали останки цегляних мурів, що тягнуть ся від полудня на північ. Тут знайдено: 1) начиння, просте і грубе з ушками, що тісно прилягають до корпусу начиння; 2) начиння з компактною червоною глини з орнаментами чорними на червоному тлі і т. и.; орнамент головно геометричний і тільки у двох випадках дає образи: а) чоловіка й б) кози або осла. Знайдено також: фрагменти фігурки кабана, обломані камінні топори й молотки.

Інтерес тих розкопок дуже великий; довгий точок (площадка), цеглові мури, камінне знарядє, особливша форма начиння та їх орнаментация не лишають сумніву, що тут маємо культуру, анальотичну до сеї, яку відкрив п. Хвойко на берегах Дніпра, недалеко Трипілля і т. и. Відкрите такої культури в Бесарабії — се крок наперед в означенню її розповсюдження. Анальотичні статуетки й начиння тепер знайдені в Галичині, Румунії (коло Кукутени), в Кападокії і т. и. Богато анальотичного

мають і славні неолітичні находки Радимського і Фіяли в Боснії (в Бутмирі). Колиж зібрав ся такий великий матеріал, то можна вже висловити докладніші погляди: 1) про призначенне сих точків і 2) про етнографічну їх приналежність. Що до призначення сих точків в літературі були висловлені ось такі думки: 1) п. Хвойко вважав їх оселями; те саме висловляло ся з поводу розкопів на місци неолітичної оселі з керамікою передмікенського типу в селі Колодистім, Звенигородського повіту, Київської губернії, — Доманицького й Біляшевського. Осовський пропонував уважати сї точки місцем похоронів; д. Волков прийняв також сю думку, але їх докази не переконують. Сї точки можна вважати останками хат, але доказів на се ще не дуже багато: до сеї пори не знайдено останків поживи. Сї, що хочуть вважати точки місцями похорону, повинні доказати, що тоді палено групи. Взагалі, питання про призначенне точків треба уважати відкритим аж до значніших, систематичних розкопок.

Ще більше інтересне питання про національність людей, до яких належали сї точки. Хвойко висказує погляд, що се були Слов'яни, споконвічні автохтони сих місць. Одначе, звернувши увагу на повну анальотію предметів з розкопок коло Трипілля в Бесарабії, Румунії, Боснії і Кападокії, ми повинні прийняти инший погляд.

Найближшу анальотію до начинь сих розкопок дає троянська культура. Тому то треба пригадати, що Греки прибули з півночі, що вони колись жили коло Чорного моря і т. и. Очевидно, що маємо тут діло з культурою, яка в давнім періоді йшла з півночі, перейшла Балкан, дигнула ся на південь і зайшла навіть до Малої Азії, — з тою самою культурою, яку називаємо мікенською. Таким чином можемо признати, що згадані точки належать до грецького племені.

Висловлений погляд, се тільки здогад, а не докладно переведений вивід, бо й фактів до сього ще нема доволі“.

По вислуханню реферату, багато членів з'їзду потвердило етнографічну гіпотезу референта; мушу одначе признати ся, що не належу до числа її прихильників і уважаю ставленне таких смілих гіпотез на основі малого числа даних про такі давні часи великим різиком; але не можу не віддати фон Е. Р. Штернови справедливости: докладностию й синтетичностию викладу реферат його був ледви чи не найвизначнішим на з'їзді. Сподію ся, що той, хто знає праці референта в археології та моє становище

взагалі до науки, не вважатиме самою товариською чемністю сей мій відзив.

Вкінці Смоленщини доторкнув ся реферат В. Сизова „Гончарное дѣло въ Гнѣздовскихъ курганахъ“; в знайдених начинах референт добачав ритуальне значінне й признав їх, на основі анальогічних находок в иньших місцевостях, розсіянним західно-словянським племенам, а час їх появи положив на X вік по Хр., опоненти — на ще пізнійше.

Коли долучити реферат В. Сысоева про Кімерийців, що був витягом звісток про них з класичних письменників, то сим і вичерпують ся реферати (коли не числити нечитаних задля недостачі часу) про первісні старинности, що як небудь доторкали ся України-Руси. Навіть з мого короткого викладу можна оцінити їх інтерес і значінне, особливо для археології Харківської території; в тім напрямку з'їзд вповні оправдав покладені на нього надії.

Та хоч важне буде значінне з'їзду в дослідях первісних старинностей, то праці по етнографії, на мою думку, мають ще більшу вагу, особливо для місцевих відносин, надаючи з'їздови у високім ступні сей „красвий“ характер, який взагалі прибирають з'їзди в останніх часах. Приходить ся мені вказати на дуже численні реферати й уважаю неможливим сього виречи ся:

В. Василенко „Къ вопросу объ областной этнографіи“ — реферат мав загальний характер, але доторкував ся і України; висловлено бажанне, аби як найскорійше уряд затвердив статут товариства „любителей изучения Полтавской губернии“. Коли в додатку Ю. Тиховський пропонував старати ся про відновленне „Южного отдѣла Им. Русск. Географ. Общества“, по можности в Києві, Н. Веселовский подав до відомости присмну звістку, що справа відновлення відділу сього тепер у повнім ході та без сумніву в короткім часі порішить ся в прихильнім напрямку. З огляду на авторитетність сього жерела справді можна вже дожидати близького здійснення сього важного діла¹⁾. Ще й иньші вчені висловляли, з нагоди реферату д. Василенка, бажанне, аби в ріжних містах Росії відкривано товариства історично-етнографічного характеру й вироблено для них статуту.

А. Краснова „Эволюція жилища и одежды крестьянъ ближайшихъ окрестностей Харькова“: на жаль, сей, хоч у деталях

¹⁾ Минає одначе вже рік від сеї присмної звістки, а воца ще не справдила ся. Ред.

інтересний, реферат дав менше, ніж обіцявав його заголовок; виводи його не були досить підперті аналізою фактів, які були в розпорядженню референта; при тім, як справедливо запримітив д. Линниченко, вибір території для реферату був доволі припадковий.

О. Радакової, „Этнографическая экскурсія по Екатеринославской губ.“ — про зміст реферату дає понятє його заголовка; можна-б тільки бажати, щоби він в друку появил ся в новнійшій виді.

Л. Падалка „Что сказало население Полтавской губ. о своемъ бытѣ?“ — докладний реферат, при яким референт користував ся свідочтвами 192 кореспондентів; хоча сього числа мало, всеж таки сам почин в данім разі інтересний.

Йогож — „Историческая обстановка формирования старого народного быта въ Полтавщинѣ“ — рівнож інтересний реферат; сформованне сього побуту референт кладе на половину XVI в., епоху Вишневещини.

В. Мочульский „Смерть козака по малороссійскимъ пѣснямъ и думамъ“ — референту вказано на недостачу паралель, конче потрібних відповідно нинішнім домаганням при студіюванню фольклору, й на уживанне, рідке зрештою, невідповідного матеріалу.

Декільки етнографічних рефератів сполучені були з демонстраціями — вони попереджували гру й співу бандуристів і лірників; так проф. Сумцов дав реферат про кобзарів і лірників Харківської губ., В. Иванов про спілки сліпців, їх організацію й теперішнє положенне, а Т. Хоткевич — повний чуця, хоч і напушистий децо реферат про бандуристів та лірників взагалі. Музикальна частина засідання складала ся з 3-х відділів: а) історичного, б) релігійно-морального й побутового і в) гумористичного. Всі нумери були дуже інтересні, але виконанне їх нинішними лірниками й бандуристами змусило мене хиба затужити за таким правдивим артистом, яким був Остап Вересай, тим більше, що аранжованне сих співів Хоткевичем, організатором самого концерта, було трохи штучне. Ліпше вдало ся майстерське виконанне чумацьких і бурлацьких пісень звісним українським артистом Садовським.

Концерт відбував ся в салі „Общественной библиотеки“, чудовім будинку, поставленім засобами, зібраними харківською інтелігенцією.

Потім були реферати про спеціальніші предмети: А. Покровського — О золотарствѣ въ Харьковской губ., В. Бабенка — Коцарство въ Харьковской губ., Василенка — О ткацествѣ въ Полтав. губ., А. Зарѣцкого — Гончарное производство въ Полт. губ. и орнаментъ на гончарскихъ издѣліяхъ.

Крім сього дуже багато рефератів про місцеву етнографію не були читані.

Етнографічні реферати злегка доторкнули ся й иньших народностей України; так А. Музиченко подав реферат: „Наблюдения надъ народнымъ творчествомъ крымскихъ болгаръ“, а Н. Деруновъ: „Этнографическія условія развитія болгарской колоніи въ Бердянскомъ у. Тавр. губ.“.

Мушу ще зазначити, що на виставі, урядженій харківським з'їздом за прикладом попередніх, найвизначнішою частиною була етнографічна. Харківські етнографи зібрали силу інтересних пам'яток української „живої старини“ й зручно скомбінували їх у цілі образи. Через те й результат був чудовий. В часі з'їзду відвідало виставу до 60.000 осіб, передовсім харківського простого народу, а також багато студентів; члени з'їзду давали пояснення. Стиск в саях, і без сього доволі тісних, був неймовірний, так що серйозно оглядати виставу було годі, поки не визначено осібних годин для членів з'їзду й не положено невеличкої плати за звиджуваннє вистави в означеній порі для тих, що бажали-б основно з нею познайомити ся. Правда, що світлий успіх досягнула й ціла вистава, в якій взагалі домінували предмети місцевого характеру; але етнографічна частина її була справді окрасою цілого з'їзду. Колекції та предмети, що її творили, майже всі перейшли опісля до харківського університету, даючи капітальну основу для його етнографічного музею.

З рефератів про українсько-руську історію зазначу отсі: Д. Абрамовича: „Черты южно-русского домонгольского быта по даннымъ житійной литературы“; реферат незлий, але мало оригінальний, та надто вже популярний.

Д. Айпалова: „Гдѣ и какъ была принята св. княгиня Ольга въ Царьградѣ?“ — реферат вищав прегарно, наслідком дуже зручно скомбінованих історичних дат, що зберегли ся про прийняте Ольги, які референт докладно коментуючи правилами й звичаями, що взагалі вживали ся у Візантії при прийняттю осіб подібного стану. Доповненнем того самого характеру служив другий реферат.

Йогож: „Даръ В. кн. Ольги въ ризницу св. Софії въ Царьградѣ“.

Йогож: „Мраморы и инкрустации Десятинной церкви и Кievo-Софійскаго собора“ — референт зачисляє їх до велико-княжого періоду.

Н. Максимейка: „Русская Правда и обычное право Литовско-русского государства до издания Статута“. На прочитаннє сього реферату треба було коло 2-х годин, а спори про його деталі були безконечні й у високім степені нудні.

Ол. Єфименкова: „Литовско-русскіе данники и ихъ дани“ — характер сього реферату досить видко з його назви.

Йі-ж: „Къ вопросу о братствахъ“, де руські дані про братства зіставлені з відомостями про міські цехи з праць Еберштадта й Етіазарова. З них зробила вона такий вивід, що ріжнородні форми братств грали в еволюції людських відносин ролю перехідних ступнів, якими архаїчний устрій життя, опертий на родових зв'язках, переходив до пізніших. Реферат викликав багато доповнень та відповідей, що инакше формулували походженнє братств; проф. д. Остроумов добачував їх почин у християнських колегіях перших віків християнства і т. и. Реферати п-ні Єфименко були уложені майстерно, як звичайно.

Присланий М. Ковалевським реферат: „Къ ранней истории Азова“ незвичайно важний тому, що оснований на даних з архивів Венеції і з них подає відомости про м. Тану та її торговлю до XV в.; зате перебуваючи за границею, автор майже не міг користувати ся опублікованими в Росії матеріалами. Присланий реферат се лишень початок більшої праці про історію Азова й, продовжуючи свою працю, д. Ковалевский, без сумніву, використає всі опубліковані матеріали до сього питання.

Два реферати були присвячені спеціально історії Харкова: Е. Альбицкого „Къ первоначальной истории Харькова“ з даними від половини XVII віка, добутими з москов. Архива Мін. Справедливости, — та Багалія: „Основание г. Харькова“, дуже основний реферат, що служить початком його більшої праці „История г. Харькова“.

Дуже докладний та багатий цифровими датами реферат Іванова: „Изъ внутренней жизни Слободской Украины“, присвячений земельним володінням військових мешканців сього краю в XVIII в.

Прегарний реферат „Епископская дѣятельность Самуила Миславскаго въ Бѣлгородской епархіи (1768—1771 р.)“, появив ся друком при кінці з'їзду; замітна зручність автора — в біографії одної особи характеризувати цілу епоху.

Скажу до рiчи, що на перших з'їздах звичай не дозволяв референтам переходити поза межi XVII вiка, розумiеть ся крiм сих випадкiв, коли говорить ся примiром про дiяльність археологiв i археографiв, або про охорону пам'яток старинности. Тепер з'їзди завели в археологiчнi часи i XVIII в. Певна рiч, що сьому можна лишень спочувати. Але не кiнчить ся на сiм. Подають ся на з'їзди навiть такi реферати, як витяги з мемуарiв про вiдвiданнє Нiжинського лицiя Александром II. Розумiеть ся, що й се може бути дуже iнтересне; та мабуть не годить ся так рiзко вже змiнювати характер з'їздiв.

Переходом до рефератiв з византийської iсторiї нехай менi послужить виклад В. Завитневича „О культурномъ влiянiи Византии на бытъ русскихъ славянъ курганнаго перiода“. Старий учасник з'їздiв, Завитневич не вiдступив вiд старої шановної традицiї й виложив свiй реферат лишень в загальних рисах, хоч, при важности сюжету, порiвнуваннiя находок при розкопках на таврийськiм Херсонесi й наших могил могли легко заняти нас деталями. Легко зрозумiти, як плiдна отся iдея, що послужила основою реферату Завитневича.

Херсонесови був присвячений реферат Н. Троицкого — вiрна, докладна опись старої церкви, вiдкритої при розкопках 1902 року й зачисленої автором до перших вiкiв християнства; до рiчи буде згадати, що сiй же церквi присвячена i надрукована недавно в додатку до одного з журналiв засiдань Одеського iсторичного товариства невеличка, але цiнна замiтка звiсного знавця археологiї Херсонесу А. Берте-Делятарда, де зовсiм iнакше означають ся й час збудованнiя церкви (VI в.) i значiннє сеї находки.

До византийської археологiї належить ще реферат Кулаковского „Византийскiй лагеръ въ X в.“, оснований на недавно вiдкритiм византийськiм лiтературнiм творi.

Про деякi реферати, що належать до етнографiї словянських племен Росiї (болгар), була вже мова; вкажу ще на реферат А. Липовского: „Параллель къ козачеству въ исторiи южныхъ славянъ“ — вiн присвячений вiйськовiй органiзацiї ускокiв.

Вiд рефератiв з монументальної археологiї можна вiддiлити реф. Е. Рѣдина: „Религиозные памятники искусства Харьковской губ.“ — справозданнє референта з екскурзiй вiдбутих в 1900—1901 р. Згадаю тут i свiй невеличкий реферат „О Хотинской крѣпости“, рiвнож результат екскурзiї — моєї спiльно з Кочубинським до Хотина для вiясненнiя питаннiя про можли-

вiсть принятiя хотинської крiпости в заряд Одеського iсторичного товариства. На жаль, занятий останнiми роками справами одеської бiржи й лекцiями російської лiтератури, я мало часу посв'ячую iсторiї, або археологiї, тому мiй реферат мав слабкий тiльки науковий iнтерес; та признаю ся, що иньшу думку мав я, даючи сей реферат: я хотiв показати, що охорона iсторичних пам'яток вiд руїни часто взагалi не потребує великих грошових страт, а инколи може принести ще й матерiальну користь.

Нумiзматика доторкнув ся тiльки один реферат В. Данилевича „Монетные клады и отдѣльныя монетныя находки Харьковск. губ.“. Референт на основi сих находок зробив декiлька виводiв про люднiсть краю та його торгoвлю.

Е. Карскiй подав реферат „Къ вопросу о разграниченiи русскихъ нарѣчiй“, але його проба поведеннiя острої, демаркацiйної лiнiї мiж говорами була вiдкинена Кочубинським, Мочульським i иньшими.

Бiльше рефератiв було про пам'ятки українсько-руського письменства: Ю. Тиховского, „О южно-рускомъ библейскомъ кодексе Луки изъ Тарнополя (1569)“ i „О малорусскихъ и западно-рускихъ учительныхъ евангелiяхъ XVI—XVII в. — та А. Кадлубовского: „О старопечатныхъ южно-рускихъ трiодiяхъ“.

При з'їзди була значна вистава давнiх українсько-руських друкiв.

Чисто лiтературний характер мали два реферати: Н. Петрова „Первый (малорусскiй) перiодъ жизни и научно-философскаго развитiя Г. С. Сковороды“ — дуже докладний реферат, який викликав одначе важну замітку Лебедева, що християнськi письменники Александрiйської школи показали бiльше впливу на фiлософiчний розвиток Сковороди, нiж класичнi, як се доказував Петров. Питаннє се зрештою вимагає ще детального огляду.

П. Симони: „Нѣсколько биографическихъ данныхъ о Камеръ-гуслистѣ Трутовскомъ“, що був родом iз Харкова i жив у XVIII в.

Реферат А. Бороздина „О задачахъ изученiя древнерусской литературы“ мав дуже загальний характер.

На харкiвськiм з'їзди, як i на иньших, вели ся також дебати над питаннєм про стан архивiв у Росiї i способах упорядкованнiя сеї справи. Сьому питанню були посв'яченi два протисторi реферати д. Самоквасова, рiвнож загального характеру: „Русское архивное законодательство“ i „О будущей архивной

реформъ въ Россіи“. Хоча сі реферати викликували деякі відповіді, то всеж таких завязятих спорів, як на Київськiм з'їзді, тепер не було.

Спеціально українським архивам були присвячені оті два реферати: Ф. Миллера „Архивъ Харьковской губерніи“ — частина з надрукованої потім праці про українські архиви. М. Бережкова „О рукописномъ собраніи П. Я. Дорошенка въ Глуховѣ“ — як на огляд за коротке. Третій реферат П. Короленка „Войсковые архивы казачьяго Кубанскаго войска“ з браку часу та й з огляду на свій характер не міг бути читаний, але певно буде надрукований у трудах з'їзду. Вкінци В. Іванов подав реферат „Объ архивныхъ матеріалахъ по Слободской Украинѣ“; тут познайомив він не лишень з місцевими архивами, але й з визначнішими матеріалами центральних архивів.

Отсим і закінчу свої замітки; даруйте коли вони випали надто поверхно, иноді навіть номенклятурно! Коли-б я хотів дати огляд XII археологічного з'їзду більше детальний, потрібно би було на се дуже багато місця й часу. Та вжеж із того видко, як значна була наукова продуктивність з'їзду.

Найблизший з'їзд визначений на 1905 рік в м. Катеринославі. Не знаючи добре сього міста, не беру ся наперед до ніяких віщувань — крім одного: з'їзд сей покажетъ ся без сумніву продовженням Харківського з'їзду. Той самий половецький степ буде предметом спеціальних археологічних дослідів; та сама людність дасть матеріал для етнографічних рефератів і т. и. Може бути, що історія й побут Запорожа знайде на XIII з'їзді відповідне місце. Зрештою, на мою думку, се навіть пожадане, аби сей з'їзд продовжав праці Харківського з'їзду.

6/III 1903 р., Одеса.

Лаврівські пергаментові листки з XII—XIII в.

НАПИСАВ

Др. Ол. Колесса.

I.

Літом р. 1902 заїхав я для консерваторських цілей у старосамбірський повіт, і пробув пару днів у лаврівському монастирю. Завдяки гостинности і помочи ОО. Василян зазнайомив ся я із важнішими рукописними намятниками монастирської бібліотеки. Перенесена із старого розібраного тепер крила монастиря, приміщена тепер бібліотека у шафах уставлених у довгих монастирських сінях. Друга частина бібліотеки зберігає ся в первіснім своїм місці, в церкві за хором, звідки провадять до неї таємні дверці заслонені образом. Серед порозкидуваних і запорошених книг поталанило мені знайти на обкладинках два пергаментові відривки, а третій, пожовклий і полинялий видобув я із середини тої обкладинки на якій був наліплений відривок означений у нас ч. 2.

Відривки ті, то скупі останки багатой рукописной спадщини, переховуваної колись, як каже місцева традиція, в лаврівському монастирю; — то свідки старинной руської культури, якої осідком був не лиш лаврівський монастир, але й иньші місцевости сеї околиці. В тому закутку руської землі шукали руські князі захисту і спокою в монастирях положених серед прегарной гірської природи. У преображенськiм монастирю (св. Спаса) в нинішнім селі Спасі, що мав бути заснований ще в домон-

гольських часах¹⁾ помер, як говорять історичні перекази²⁾ князь Лев Данилович. Недалеке від Лаврова село Лінина мало церков засновану, як показують місцеві записки, ще в XII століттю. Сам лаврівський монастир мав бути заснований в XIII в. Місцеві перекази, кілька грамот і деякі історичні записки говорять, що монастир сей тішив ся особливою опікою і прихильністю князя Льва Даниловича. Хоч автентичність грамот Львових дуже сумнівна³⁾, однак факт, що ті грамоти були в XV та XVI в. потверджені польськими королями⁴⁾, показує, що лаврівський монастир мав за собою усталену давню традицію звязану з іменем князя Льва Даниловича. Історичною бувальщиною сего монастиря займало ся кількох письменників, як Гарасевич⁵⁾, Зубрицький⁶⁾, Петрушевич⁷⁾, Головацький⁸⁾, Косак⁹⁾, Площанський¹⁰⁾ і инь. З фактів наведених у них згадаю лишень, що старинний монастир був побудований на горі, в лісі при церкві св. Івана Хрестителя. В XVI століттю перенесено монастир на вигідніше місце під горою, а в XVII в. побудовано при нім камінну церков св. Онуфрія, що перетривала кілька пожарів які навідували монастир і переховалась до наших часів.

Старинність Лаврівського монастирського осідку промовляє за тим, що обговорювані тут пам'ятники могли бути переховувані в Лаврівськiм монастирю від найдавніших часів.

1) Порівн. М. Н. Косакъ: „Шематизмъ провинціи св. Спасителя чина св. Василя Великого въ Галиціи и короткій поглядъ на монастири и монашество руске отъ заведеія на Руси въры Христовои аж по нынѣшное время“, Львѡвъ 1867, стор. 189.

2) Пор. Д. Зубрицькій: „Критико-историческая повѣсть временныхъ лѣтъ червопой или галицкой Руси“. Москва. 1845. стор. 63. М. Грушевський, „История України-Руси“ т. III, Льв. 1900, стор. 557.

3) М. Грушевський loc. cit. 558. М. Грушевський: „Чи маємо автентичні грамоти кн. Льва“. Записки Н. Т. ім. Шевченка, т. XLV, стор. 1—22.

4) Порівн. В. Площанський: „Лавровъ село и Монастырь“ (Наук. сборн. гал. руск. мѣлицы Льв. 1866, стор. 328—340).

5) Annales ecclesiae Ruthenae, Ed. Malinowski. Leopoli 1802, p. 146.

6) loc. cit. стор. 63—64.

7) О галицкихъ епископахъ со временъ учрежденія галицкой епархіи даже до конца XIII вѣка. [Галицкій историч. сборникъ изд. обш. гал. русс. мѣлицы Льв. 1854. Стор. 85, 168—170 etc.].

8) „Объ изслѣдованіи памятниковъ русской старины сохранившихъ ся въ Галичиѣ и Буковинѣ. [Труды перв. археолог. съѣзда в Москвѣ. Москва 1871, стор. 219—242].

9) loc. cit. стор. 23.

10) loc. cit. стор. 327—339.

Лаврівські пергамінові листки, що дають не маловажний матеріал і для історії нашої мови і палеографії — дістав я за ласкавим дозволом і місцевого і центрального заряду Ч. св. В. В. на довший час до рук, і міг їх піддати докладному розслідову якого результат подаю на сьому місці.

Долучені при кінці фототипні відбитки допоможуть читачам докладнійше пізнати палеографічні прикмети сих листків.

II.

Відривок перший має лиш оден лист 27 сантиметрів довгий а 17 цм. широкий. Пергамін тонкий, добре виправлений, був ужитий на обкладинку книжки і тому має на краях чотири вирізки в формі клинів. Письмо іде у два стовпці довжини 18½ цм. а ширини переважно 6 цм.

Чорнило трівке, при відмиваню клию полиняло не багато. „Зачала“ і початкові букви викінчені киноварем.

Початкові букви двоякі: одні примітивні, як на відбитці, складають ся із спіраль ведених рівнобіжно, — а другі мають в основі орнамент рослинний у котрого склад входять головно сучки. Орнамент рослинний лучить ся в горішній части із завязком орнаменту тератологічного в який входить голова звіря-птиці.

У способі писаня букв бачимо отєї важнійші прояви.

к має горішню частину незначно меньшу від долішної, причім прогалинка між обома частями доволі глибока, місцями сягає до прямовісної лінії.

є вузке, з доволі довгим язичком на кінці грубшим і загненим у долину.

ю має сполучку обох частин поведену в одній лінії з язичком і приміщену в середині рядка.

з має головку розмірно досить велику; хвостик короткий, загнений не округло, а остро на право, а опісля звичайно йде в долину; часами хвостик іде в лінії майже простій скісно в долину на право не затрачуючи одначе острого коліна.

ж має кілька почерків: а) на три рухи, як у найдавніших пам'ятниках; перший рух дає лінію вертикальну, другий з права на ліво, третій з ліво на право: Ж; б) на чотири рухи: перший дає лінію вертикальну, другий з правого боку в ліво в долину, третій з лівого боку в горі, четвертий

з правого боку в долині: ж: в) на три рухи: перший дає лінію вертикальну, другий лomanу лінію з правого, третій лomanу з лівого боку. Угли сходять ся в одній точці або в однакій відлеглости від прямої лінії: ж. Горішня часть букви переважно доволі велика.

и має перекладинку переважно в горішній части; перекладинка переполовинена звичайно грубим коротким язичком звишеним в долину; коли стоїть дві букви: и коло себе, то лишень одна з них має язичок. На стор. 2 появляє ся язичок рідше як на стор. 1.

и має такий самий язичок на перекладинці як и.

ы складає ся з ь та и.

м має середню вигнену частину приміщену так, що не виходить поза рядок; сеся вигнена лінія подібна до іотицького луку.

н перекладинка іде скісно від лівої руки до правої так, що не дотикає кінців стовпиків, і від сих кінців однако відлегла.

ч має чашечку з краями симетричними, незначно лиш вигненими, так, що форма букви зближена до розколеного, широко розщипленого кійка; підставка чашечки доволі висока.

х має на долішній части одного а часом і обох рамен перехрестинку, що йде на ліво.

у має форму оу; деколи під горішньою частиною бачимо малу перехрестинку.

ф має дві поперечні перехрестинки, одну в середині, а другу в долішній части.

ω Середня частина невеличка; бічні рамена заокруглені до середини.

Літатури рідкі н. пр. м. сполучає ся з у: му.

Надстрічних знаків бачимо чи-мало. Над самозвуками, н та и бачимо звичайно придихи („ауґхы“), окрім того часто появляють ся і наголоси („снлґы“) (оксія) і (варія) н. пр. иішна. Титла, в формі скоби, має звичайно в середині перехрестинку; деколи являє ся титла у формі луку під которим стоїть буква пропущена у стрічці.

Яко знаки перепинюваня служать точки поставлені не в середині, як буває звичайно, але на долі стрічки; ті точки є часто подовгасті, зближені до перетинки. В кінці уступів, особливо-ж наголовків, бачимо знаки :· ∞

Характеристичні язички на перекладинках букв и та и і деякі иньші прикмети зближують почерк сего лаврівського відривка до почерку кристинопольського апостола з XII в. що походить із давного монастиря в Городищу під Кристинополем¹⁾. Опираючись на тій схожости можемо догадуватись, що евангелиє, із котрого задержав ся лиш описуваний тут лаврівський відривок, походило із того самого культурного, не знаного нам ближше осередка, де написаний і кристинопольський апостол, і де втворилась була своєрідна графічна манера в XII в.

Текст становить кілька глав з евангелія св. Марка.

Стор. 1.

Стовп. α.

власть ицѣлати не
доугы. и згонити еѣ
сы. и положи симоно
ви и мѣ перѣ. и якова
зеведѣкина. и ишѣна вѣра
и ковалѣ. и положи и мѣ
и менѣ. воднергесѣ. ие
же естъ сѣна громава. и а
ндрѣю и филипа. и
валѣромѣ и мѣтѣ
и мѣтѣра и фомоу
и и кова алѣксѣева и
фадѣиѣ. и симона ка
нанита. и иудеоу иска
риотѣскааго. иже и
прѣдасть. и приидоша
в домѣ. и собраша сѣ па
кѣ народи. и ако не мо
щи и мѣ ни хлѣва ѣсти.
и слышавше иже вахоу

Стовп. β.

оу него. и зидоша и
тѣ иего. глѣхоу во и
ко иѣстовѣ и естъ :· ∞²⁾
вѣ срѣ. гѣ. ие. иеѣ. Ѧ мар :· ∞
ио но. прииде и сѣ в до
мѣ. и собраша сѣ
народи. и ако не
мощи и мѣ ни хлѣ
ва ѣсти. и слыша
вне же иже вахоу
тѣ оу него и зидо
ша и тѣ и глѣхоу
во ико иѣстовѣ ие
стъ и книжници
же Ѧ ииерѣма сѣше
дше глѣхоу. и ако
велезаоуль и мѣтѣ.
и ако вѣкою еѣсовѣскѣ
мѣ и згонитѣ еѣсы
и призваѣ и притѣ

¹⁾ Попівн. Aem. Kalužniacki: Actus Epistolaeque Apostolorum palaeoslovenice ad fidem codicis christinopolitani saec. XII scripti edidit: Vindobonae, 1896, pag. X.

²⁾ З св. Марка гл. 3. вач. 12.

Стор. 2.

Стовп. α.

чами гл҃ше имѣ. ка
ко можетъ сотона со
тоноу ѡзднати
н аще цр҃ство на сѧ
раздѣлнть сѧ. не
можетъ стати цр҃ст^{во}
то. ѡ аще домѣ самѣ
сѧ раздѣлнть. не мо
жетъ стати домѣ
тѣ. ѡ аще сотона вѣ
сталѣ на сѧ юсть. ѡ
раздѣлнлѣ сѧ юсть.
не можетъ стати
дондеже конецъ има
тѣ. никтоже не мо
жетъ. съсоудѣ крѣ
пѣкаго вшедѣ в до
мѣ юго раздѣрати.
аще не перѣѣне
крѣпѣкаго свѣжетѣ.

Відривок наш замітний також із боку прояв граматичних та правописних.

Глухі самозвуки ѣ та ѡ знаходять ся в стані упадку і рідко лишень уживають ся так як у давних пам'ятниках церковно-словянських.

1. Не відчуваючи їх звукового значіння пропускає їх писець доволі часто: в домѣ (1 α, 1 β, 2 α), вшедѣ (2 α) свѣжетѣ (2 α), к немоу (2 β), в него (2 β), собраша сѧ (1 β), вѣчномоу (2 β), книжници (1 β), всѧ (2 β).

2. Часами появляє ся ѣ та ѡ там де їх не мають давніші пам'ятники церковно-словянські: нзднати (2 α), андрѣю (1 α).

3. Замість церковно-словянського сполучення: Cons. + рѣ + Cons. появляє ся формація найновіша³⁾ себ то: Cons. + ер + Cons.: перѣѣне (2 α), четвертокѣ (2 β).

¹⁾ З св. Марка гл. 3. вач. 13.

²⁾ З св. Марка гл. 3. вач. 13.

³⁾ Порівн. А. Kolessa: „Dialectologische Merkmale“ (Archiv für slav. Philologie XVIII, 110—211).

Стовп. β.

тогда домѣ юго разѣ
рѣлнть : : ∞¹⁾ вѣ четверто
гѣ. юѣа нѣ. ѡ марка : : ∞
Рѣ. гѣ. своимѣ оуче
никомѣ. право гл҃ю
вамѣ тако всѧ ѡстава
тѣ сѧ съгрѣшннѣ снѣ
члвчѣскымѣ. н хоулѣ
ннѣ. юлико аще хоули
тѣ а нже аще хоулитѣ
стѣн дѣхѣ. нѣ имать
ѡставлѣннѣ вѣ вѣкѣ,
нѣ повиненѣ юсть вѣ
чномоу соудѣ, зане
гл҃ахоу тако дѣхѣ нечи
стѣ имать. ѡ прииде
же к не^{му} мѣти юго ѡ брѣа
юго, вѣкѣ стоише, ѡ по
слаша к немоу гл҃юше.
ѡ сѣдаше в него народѣ²⁾

4. Замість ѣ та ѡ появляє ся о та є: собраша сѧ (1 α, β), конецъ (2 α), четверток (2 β).

5. Часом служить ѡ так само як у сучасній мові укр.-руській до зазначення м'якості попереднього снівзвук у сполученнях: ѡе, ѡи, зам. ни, не. Се можемо сказати тим певніше, що таке ѡ зам. н появляє ся після т. зв. нового ѣ зближеного до сучасного укр.-руського і. В тим значіню може поява групи ѡи мати деяку діалектологічну вартість¹⁾. Бачимо її в отсих словах: съгрѣшннѣ (2 β), хоулѣннѣ (ibid.), ѡставлѣннѣ (ibid.).

6. В слові ѡставать сѧ (2 β) бачимо недостачу т. зв. л erentheticum. В часі коли мова церковно-словянська здобула собі значінє мови письменської Словян було в ній л erentheticum загально уживане²⁾. Не бракує таке л н. пр. в київських фразментах, де його недостача булаб легко зроуміла. Одначе вже найдавніші церковно-словянські пам'ятники не уживають такого л особливо-ж часто рукопись супрасльська³⁾. На місці л появляє ся тут ѡ а найближший самозвук буває йотований. В нашім фразменті не бачимо ѡ зам. л ані йотації; в часі, в якому написане було лаврівське євангеліє, знак ѡ означував уже звук ја і змягчував попередній снівзвук. Недостача л erentheticum се проява не рідка в українсько-руській мові особливо у галицько і угорсько-руських говорах⁴⁾. Поява отже такої форми як ѡставать сѧ дасть ся пояснити не лишень із церковно-словянського первовзору з якого переписано лаврівське євангеліє, але також із прикмети місцевого тодішнього говору.

7. Після г к х уживає ся в сім лаврівськім відривку постійно ѡи: недоугѣ (1 α), пакѣ (1 α) вѣсовскымѣ (1 β), члѣскымѣ (2 β), вѣкѣ (2 α). Усю прояву можна пояснити сим фактом, що церковно-словянська традиція могла мати підкріпленє в місцевім говорі. Ще й нині в гірських діалектах

¹⁾ Пор. „Dialectol. Merkm.“ стор. 509.

²⁾ Порівн. W. Vondrak: „Altkirchenslavische Grammatik“. Berlin 1900 ст. 122. — V. Jagić: „Zur Entstehungsgeschichte den kirchenslavischen Sprache II, 55—56. [Denkschriften den kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, philos. hist. Classe, Bd. 47 Wien 1902].

³⁾ Vondrak, loc. cit. 123.

⁴⁾ Ogonowski: „Studien auf dem Gebiete der ruthen. Sprache“. Lemb. 1880. 79—80. Ів. Верхратский: „Про говор галицких Лемків“. [Збірник фільолог. секц. Н. Т. і. Шевч. т. V. Львів 1902 стор. 74]. — Idem: „Знадоба для пізнаня угорсько-руських говорів“ II т, „Говори з наголосом сталив“. Львів 1901, стор. 47.

галицько-руських виговорює ся *ы* після *г, к, х*, твердо, твердше, як польське *у*: н. пр. *сокыра, хыжа, гыпати* etc.¹⁾

8. Поява *и* зам. *ы* в слові *народи* (1 α) має діалектологічне значінє і характеризує давні пам'ятники південно-руського походження²⁾.

9. Мимо невеликого розміру сего Лаврівського відривка подибуємо в нїм доволі часто появу *ѣ* зам. *ы* здовженого церк. слов. *є*:

а) в іменах осіб грецького походження: *зекедѣина* (1 α), *андрѣю* (ib.), *валфромѣя* (ib.), *матѣѣя* (ib.), *алѣѣева* (ib.), *фадѣя* (ib.).

б) в негациї *не*: *нѣкыстоѣъ* (1 β), *нѣимать* (2 β).³⁾

в) в словах, що кінчать ся на *єннє*: *сѣгрѣшѣннѣя* (2 β), *хоуѣннѣя* (ibid.), *цѣставѣннѣя* (ib.).

Приклади вичислені під а) і в) належать до найважнїйших прояв давньої південно-руської фонетики і присутність їх у такій многотї в сему фрагменті надає йому яркий діалектичний кольорит⁴⁾.

10. Замітна є також поява *ѣ* зам. *ы* у слові *ѣсти* що лучає ся два рази (1 α , 1 β). Форму таку подибуємо, що правда, спорадично також у найдавніших пам'ятниках руських (в Остромировім Євангелїю) і церковно-словянських н. пр. в рукописи супрасльській, — найчастїйше однак подибуємо її в пам'ятниках південноруських, н. пр. в Сборнику Святослава з р. 1073.

Так заміна *ѣ* зам. *є*, як і *ѣ* зам. *ы* появилась у нас із причин фонетичних і в таких випадках *ѣ* віддає звук що відповідає українсько-руському *і*, а в слові *ѣсти* звукови *йї*.

11. Зам. *а* подибуємо *о* в слові: *сотона* (2 α) *сотонору* (ib.) *satanas*. Така заміна в сїм слові є загально уживана в давнїйших південно-руських пам'ятниках і в нинїшній українсько-руській мові.

12. Постійне уживанє закінчень 3 ос. дієслів на *ть* показує, що воно мусїло мати підкріплєнє в місцевім народнім виговорі: *прѣдасть* (1 α), *єсть* (1 β , 2 α), *имать* (1 β , 2 α), *из-*

¹⁾ Порівн. Ogonowski, „Studien“ 39. Ів. Верхратский, „Про говор галицких Лемків“ стор. 30.

²⁾ Порівн. мої „Dialectologische Merkmale“ 499—501.

³⁾ Про негацию *нѣ* порівн. Соболевского: „Очерки изъ исторїи русскаго языка“, Київ 1884, стор. 85, 86.

⁴⁾ Порівн. „Dialectologische Merkmale“ 482—496.

гонить (1 β), *можетъ* (2 α), *роздѣлать сѧ* (2 α), *сважить* (2 β), *хоуѣлать* (2 β).

13. В 3-тїм відмінку числ. один. іменників муж. подибуємо закінченє на *оки*: *симонови* (1 α). Закінченє такі уживають ся в церковно-словянській мові правильно у іменників т. зв. пнів *и*; в деклінації пнів *о* уживає ся звичайно закінченє *оу*, хоч в назвах осіб лучаєсь і закінченє *оки*, котре дуже часто уживає ся в мові українсько-руській, і з тої причини найчастїйше появлюєсь у давних пам'ятниках південно-руських.

14. У сполученю з иньшими діалектичними проявами сего лаврівського відривка може мати деяке значінє і поява форми імперфекта закінченої на *хоуѣть* зам. *хоуѣ*: *вахоуѣть* (1 β).

15. Невеликі розміри відривка не дають нам знадоб до оцінки лексичного та синтактичного матеріялу. Згадаємо хїба слово: *разѣгравити* (2 α , 2 β) зам. звичайного: *расхитити*. Із прояв синтактичних відмітно фразу: *положи има имени* (1 α). На увагу заслугує поставленє заїменника *сѧ* перед дієсловом: *лице домѣ самѣ сѧ роздѣлать* (2 α). Така проява характеризує велику частину галицько-руських говорів.

16. Хоч місцевий галицько-руський діалект наляг такою сильною верствою на церковно-словянській текст нашого відривка, — всеж таки полишились ще деякі форми старої формациї. Сюди належить форма: *искарнотъскаго* (1 α), задержанє давнього *accusat.*: *келезоуѣль имать* (1 α), *хоуѣлать стѣи доухѣ* (2 β), *доухѣ нечистѣ имать* (2 β). До таких архивів треба зачислити і правильне уживанє давнього супіна: *изидоша итъ юго* (1 β), *изидоша итъ и* (1 β). зам. звичайно уживаної в пізнїйших пам'ятниках форми: *изидоша да имоуѣть юго*.

III.

Відривок другий складає ся з двох сполучених із собою листків 30 см. довгих, а 22½ см. широких. Письмо іде в два стовпці 21 см. довгі а 6—7 см. широкі. Періамін грубий, видобутий із обкладинки книжки — і з тої причини занечищений клиєм, особливо на стор. 2 і 3.

Чорнило добре захованє, при відмиваню клию не подиняло.

В тексті бачимо одну початкову букву *Р*, викінчену киноварем, великих розмірів: 6½ см. високу. В її основі лежить

орнамент рослинний зложений із стовпця сучків виповнених в середині точками, і прибраних галузками. Буква сеся нагадує своїм орнаментацийним викінченням початкові букви т. зв. Юрієвського евангелія з XII в. Слід такої букви бачимо і на стор. 4. Киноварем виготовлені наголовки і зачала.

Букви писані при помочи грубого пера представляють т. зв. великий устав.

У почерку букв бачимо отєї замітніші прояви.

в має горішню частину доволі велику; декуда лучають ся обі частини майже симетричні.

ю має перекладинку майже в середині, хоч вона не все лучить ся з язичком безпосередно. Перекладинка, або сполучка обох частин іде часом трохи скісно з гори в долину від лівої руки до правої — а не на впаки. Деколи (н. пр. лист 2, стор. 4. стовп. α). перекладинка іде низше язичка букви є.

Зам. букви є уживаєсь правильно вузке є.

ю має сполучку в середині.

У почерку букви ж бачимо кілька способів писаня: а) перший рух дає лінію прямовисну, другий дає лук звернений кінцями до гори, третій і четвертий дає підпори до сего луку: ж; б) перший рух дає лінію прямовисну, другий і третій легко заломані криві по обох боках прямовисної, доволі від неї відлеглі, а четвертий рух дає тонку лукову лінію, що лучить угли обох ломаних ліній з собою: ж (порівн. 2 лист, 4 стор., стовп. β); в) перший рух дає прямовисну, другий і третій сильно заломані криві по обох боках; їх угли не лучать ся із собою в одній точці: ж Горішня часть букви доволі велика.

з має головку велику, хвостик невеличкий під острым кутом загнений на право, або скісно в долину.

к права сторона має форму букви г похиленої на ліво так, що не стикаєсь із стовпцем.

и має перекладинку поземну в середині стовпців а місцями троха висше.

ы=ы; друга частина має в половині малу перехрестинку.

м з серединою заокругленою, що не сходить низше рядка.

н має перекладинку скісну що йде від лівого стовпця до правого не доходячи до кінців. Рідко йде перекладинка від горішнього кінця лівого стовпця до половини правого стовпця.

ч має звичайно форму симетричної неглибокої чашечки на високій підставці, а часами більше зближує ся до неглибоко розколеного кійка.

ы має форму ы.

у має форму оу.

Надстрічних знаків бачимо в тому відривку лише два: оден — се дві точки над ω, а другий — титла. Титла рідко уживана, представляє просту лінійку з точкою в середині й лиш у „зачалах“ має титла форму луку під котрим стоять букви винесені над рядок.

Яко знак перепинювання служить точка поставлена в середині рядка. При кінці глав бачимо знак :·: або :·: ··

Текст представляє відривок одної глави евангелія Луки, і дві глави єв. Іоана.

Лист 1. стор. 1.

стовпець α.

іємоу р'ыб'ы пе
чин'ы часть и ѿ
в'ъч'ьл'ъ с'ьт'ъ. и
ид'ъ пр'ѣд'ъ ни
ми. прочіє дастъ
им'ъ. рече же и
м'ъ. се соутъ сло
веса иже г'лах'ъ
кам'ъ. ієре жи
в'ъ с'ы с'ъ ками.
іако подокаієт
с'ьконьчати с'я
писан'ым'ъ в'ъ
закон'ѣ монсе
ѿв'ѣк' и пр'роц'ѣ
х'ъ и псал'м'ѣ
х'ъ ѿ м'ьн'ѣ. то
гда ѿк'рзе им'ъ
оум'ъ. да разоу
м'ѣють к'ъни

стовпець β.

г'ы и рече им'ъ
іако тако ієсть
писано. и тако
подовање постра
дати хоу и в'ъ
скрьсноути и
з мерт'в'ых'ъ
третин дн'ъ и про
пов'ѣдати с'я в'ъ
им'я ієго пока
іанню и ѿпоуще
ныи гор'ков'ъ к'ъ
в'ьс'к'х'ъ из'ыц'ѣ
х'ъ. начьн'ше ѿ
иер'с'лама. в'ы же
ієсте с'ьв'ѣд'ѣте
ли сим'ъ. и се аз'ъ
послю ѿв'ѣто
ваніє о'ѣда мое
го на в'ы. в'ы же

Лист 1. стор. 2.

Стовпець α.

садете в'ъ град'ѣ
иер'с'лимаст'ѣ.

Стовпець β.

ркви. х'валаше
и ва'б'словаше

Лист 1. стор. 2.

Стовпець а.

донѣдеже шкле
чете са силою съ
кѣше. изведе
же са вѣнѣ до ви
фанни. и вѣзде
гѣ роуцѣ свои
блгослови са и
бѣсть югда вла
гослови са. Ѡстоу
пи Ѡ нихѣ. и вѣ
зношаше са на
нѣо и ти покло
ниша са юмоу
и вѣзвратиша
са вѣ нерѣлимѣ
съ радостію ве
ликою. и ваху
вѣнноу вѣ це

Стовпець б.

бѣ. аминь ...¹⁾
Бѣ ꙗ. г. недеде
еѣа Ѡ иѣана...
Рече гѣ. свои
мѣ оучени
комѣ. да не съ
моуциаетъ са
ваше срѣце. вѣ
роуите вѣ бѣ
и вѣ ма вѣроу
ите. вѣ домоу
оца моего мно
гѣ ѡбители соу
тъ. аще ли же ни
рѣкѣ вѣхѣ ва
мѣ. іако ідоу оу
готовати мѣсто
вамѣ. пакѣ при²⁾

Лист 2. стор. 1.

Стовпець а.

Ѡ мира твои
вѣша и мѣнѣ
са далѣ іеси. и сло
во твоје съхра
ниша. нѣнѣ ра
зоумѣша іако
вѣса іаже да(лѣ)
іеси мѣнѣ Ѡ те
бе соутѣ. и гѣы
іаже далѣ іеси
мѣнѣ дахѣ и
мѣ. и ти прии
ша и разоумѣ
ша вѣ истинноу

Стовпець б.

Ѡ тѣхѣ іаже
ми іеси далѣ. іа
ко маи соутѣ.
мои твои вѣса
соутѣ и твои
мои. и просла
внѣ са вѣ ни
хѣ. кѣ томоу
нѣсмѣ вѣ ми
рѣ и си в(ѣ) мирѣ
соутѣ и азѣ кѣ
тебе ідоу оѣе
стѣи. събля
ди са вѣ има тво

¹⁾ З вв. Луки гл. 24. зач. 14.

²⁾ З вв. Іоана гл. 14. зач. 47.

Лист 2. стор. 1.

Стовпець а.

іако Ѡ тебе ізи
дохѣ. и вѣрова
ша іако тѣ ма
посла. азѣ Ѡ си
хѣ молю. не Ѡ
мирѣ молю нѣ

Стовпець б.

іе. іаже далѣ іеси¹⁾
мѣнѣ да воудоу
тъ и ти вѣ іеди
но іако и мѣ. іе
гда вѣхѣ съ ни
ми вѣ мирѣ. а

Лист 2. стор. 2.

Стовпець а.

зѣ съблядохѣ.
іа во има мое.
іаже далѣ іеси
мѣнѣ съхрани
хѣ. и никѣтоже
Ѡ нихѣ не погѣ
ве. токѣмо сѣѣ
погѣвельнѣы
и да съвоудоу
тъ са книгѣ. нѣ
нѣже кѣ тебе и
доу. и си гѣю кѣ
мирѣ. да імоу
тъ радость мою
исполненоу вѣ
себе ...²⁾
К понѣ. з неѣе
еѣа Ѡ иѣана
Рече гѣ. своимѣ
оученикомѣ

Стовпець б.

да не съмоуша
іетѣ са срѣце ва
ше. ни оустраша
іетѣ. слышасте
іако рекохѣ ва
мѣ. ідоу и при
доу кѣ вамѣ. а
ще вѣсте любви
ли ма. вѣзрадо
вали са вѣсте оу
бо. іако ідоу кѣ
оѣю. іако оѣе бо
ли мене іестѣ.
и нѣнѣ рекохѣ
вамѣ. прѣже
даже не воуде
тъ. да іегда воу
детѣ вѣроу и
мете ми. іако
азѣ ревохѣ ва³⁾

З граматичних і правописних прояв другого відривка варті уваги отсі:

Глухі самозвуки ь та ь уживають ся часто неправильно, або переходять у чисті о та є.

¹⁾ Похибка переп. зам. іеси.

²⁾ З вв. Іоана гл. 17 зач. 56.

³⁾ З вв. Іоана, кінець гл. 14. зач. 49.

1. На затрату звукового значіння **ъ** та **ь** вказує часто недостача сих звуків: **церкви** (2 β) [ц. сл. **црѣкѣви**], **многы** (2 β) [ц. сл. **мѣногѣ**], **вса** (3 β), **срдце** (4 β).

2. Зам. **ь** уживає ся **ъ**: **донѣдеже** (2 α), **мѣнѣ** (3 α, 3 β, 4 α).

3. Зам. **є** стрічає ся **ь**: **вѣчьль** (1 α).

4. Зам. сполучень **Cons. + рь + Cons.** бачимо сполученя найновішої формації: **Cons. + ер + Cons.** **Фверзе** (1 α), **мертвухъ** (1 β), **церкви** (2 α, β). Раз лишень подибуємо давнішу формацію із заміною **ъ** на **ь** у слові **вѣскрьсноути** (1 β). Найновішу формацію **Cons. + ль + Cons.** подибуємо також зам. ц. сл. **Cons. + ль + Cons.** у слові **исполненоу** (4 α).

5. В закінченнях іменників: **иа, ию** і т. п. дає сей памятник рішучу перевагу сполученям **ѡа, ѡю**: **отпоуценыи** (1 β), **сѡѣтованыѣ** (1 β).

6. У закінченнях 3 ос. дієслів бачимо постійно: **тъ: соуть** (1 α, 3 α), **разоумѣють** (1 α), **ѣсть** (1 β), **сѣмоуцаѣть са** (2 β), **боудоуть** (3 β), **сѣбоудоуть** (4 α).

7. Одну із замітніших прикмет сеї рукописи становить поява **є** зам. ц. сл. **ѣ**: **Ѣъ недеде** (2 β), **къ тебе ндоу** (3 β, 4 α), **вѣ себе** (4 α). Чи се **є** має звукове значінє, чи становить воно лишень графічну заміну і означає руське розумінє ц. сл. **ѣ** — трудно сказати [Порівн. „Dialectol. Merkmale“ 496.] бо не можемо з відповідною певністю означити місця де був написаний наш памятник. Замітимо лишень, що таку заміну подибуємо в цілому ряді південнор. памятників, н. пр. в Добрил. єв. 1164 (Соболевскій, Очерки — 6—7) Типогр. єв. XII—XIII в. (ibid. 15); Холм. єв. XIII—XIV в. Жит. Савы XIII в. („Dialektol. Merkmale“ 219).

Рукопись, із котрої переховав ся наш відривок становив доволі вірну копію свого церковно-словянського першовзору руської редакції і давав дуже незначний доступ місцевому діалектови. З тої причини не бачимо в нашому відривку ніяких певних вказівок, що позволялиб нам означити вітчину рукописи. Ми вправді не маємо ні одної прикмети такої, котра заперечувалаб південно-руське походженє памятника, — але й не бачимо в нашому фрагменті ні одної такої прояви, яка певно вказувалаб, що памятник наш написаний на українсько-руській території. Такі прояви, як сполученя: **ѡа, ѡю**, як закінченє 3 ос. дієсл. **тъ** — моглиб мати значінє діялектичної закраски лишень поруч иньших більше певних діялектичних прикмет. Може бути, що такі прикмети вєпіли продерти ся до сих частин рукописи,

що не дійшли до наших часів і наших рук. Колиб у тих не знаних нам частинах памятника лучалося т. зв. нове **ѣ** — мова і правопись його булаб ще найбільше зближена до т. зв. типографського Євангелія з XII в. яке ледви чи можна віднести до памятників галицьких.

IV.

Відривок третій складає ся з двох сполучених із собою пергам. листків видобутих із старої обкладинки. Формат фолієловий. Перший лист майже цілий, має 2 колюмни. З другого листка сполученого з першим лишилась одна колюмна по обох сторонах. З долини пергамін обтятий, так, що ми не знаємо, яка була довжина колюмни. Тепер виносить вона 28—29 цм. а ширина 9—10 цм. Пергамін пожовклий від старости з пообдираними краями, місцями продіравлений черваками. Письмо подибує так, що лиш декуди можна текст прочитати на більшім просторі. Місцями треба зовсім зречи ся змісту тексту, а вдоволитись лиш поодинокими фразами чи словами, що можуть мати історично-граматичне значінє.

Орнаментованих початкових букв у нашому відривку не бачимо. Лишень початкові букви стихирів і иньших складових частин богослуженя написані киноварем, троха більші від звичайних великих букв. Наголовки написані киноварем полиняли так, що на їх місці лишились білі сліди.

У почерку букв бачимо отсі замітніші прояви.

Горішня частина букви **в** доволі велика, симетрична із долішньою.

є має перекладинку не в одній лінії з язичком **є**, але більше в горішній часті.

Так само посунена більше в гору **є** перекладинка букви **н** та **ю**.

н має перекладинку легко скієну також у горішній часті.

Навпів остра середна часть букви **м** приміщена в рядку.

ж писанє трома рухами на два способи: а) перший рух дає лінію прямовисну, другий і третій лінії ломані по обох боках прямовисної, поведені так, що вони верхиками углів сходять ся в одній точці **ж**; б) перший рух дає лінію прямовисну, другий скієну лінію, що іде від лівої руки майже через середину на право в долину, третій рух дає таку саму лінію, що

Стор. 1.

Стовпець β.

шавши грѣхомъ родъ нашъ
 ильм оуготована
 прѣдълагаючи агньца бѣмъ
 въ(зе)млющаго грѣхъы всего
 мира хѣ бѣ наше(го) закольша
 го сѣ насъ ради и под всѣ
 мъ члвѣкомъ вѣрнымъ на ѿ
 ставлѣныя грѣховъ и на жи
 знь вѣчною тѣмъ же вратъ
 ю же мозѣмъ лишити сѣ за
 малоу лѣность и за похоть и
 ли за гнѣвъ сѣмъ страшнымъ
 и нездреченымъ тинны
 створенымъ нашего ради
 спѣсьмъ нѣ чти дѣию и тѣ
 ломъ съ страхомъ при(с)тѣ
 пльшѣ и с миромъ
 сладихомъ сѣ
 тѣла хва и крѣвь приєм
 ше же чѣсти прѣкыва

Стор. 2.

Стовпець α.

. то всего чистѣше сѣ а не въ
 . . . (з) врацающе сѣ на пѣрвѣмъ ѿ
 бѣчани ако же пса на своѣмъ плѣ
 вотинѣмъ и акы свинѣмъ м . . .
 вши сѣ и пакы въ калѣ балл
 ющи сѣ¹⁾ ни братѣе не мозѣ
 мъ тако авити сѣ нѣ ако же

¹⁾ Уступ сей оснований на листі ап. Петра гл. II рядок 22—24:
 „Ключи же сѣ имъ истиннымъ прѣтѣча: нысь възвращѣ сѣ на
 своѣмъ вѣвотинѣмъ и свинни ѣмъвшин сѣ въ калѣ тиннѣмъ“. [Act.
 epistolaeque apostolorum ad fidem codicis Christinopolitani saec. XII
 scr. Vindob. 1896 pag. 91].

Подібним порівнянем користує ся у проповіді на Воскресенє Хр.
 автор данилівського угро-руського учительного евангелія (поріви. ру-
 коп. стор. 78).

Стор. 2.

Стовпець α.

нѣхъ иск и своєю кровью
 чистѣ непорочнымъ свершенымъ
 въ любѣви бѣжн тако да прѣ
 боудемъ ѿжидающе мѣзды
 противоу дѣломъ своимъ
 слакѣше въ коупѣ хѣ бѣ наше
 го съ ѿцмъ и съ стымъ бл҃гымъ
 мъ и живо (тво) рѣшимъ дх҃о
 мъ и нынѣ въ вѣкы вѣ

 въ то тѣ наре . . .
 мъ шерадованамъ . . . та стѣмъ
 и б . . . и прѣтѣмъ тронце и шче на^ш
 ї гї по(м)илуи вї. Сѣмъ шера
 зѣ и третин чѣ поютъ и ше
 стѣмъ ї девѣтѣмъ и заблго
 слови дѣша моѣ . . . съ воскре
 захвали дѣша моѣ
 сла и нѣ, ѣдиночан снѣ
 х҃ъ бѣ црствѣи си помѣн
 ѣдиноного бѣ. и шче

Стор. 2.

Стовпець β.

нашъ и помилуи. вї. и ѣ
 динѣ стѣ
 . . . шайте сѣ ксѣвого
 иже шче
 поютъ

 . вѣрѣю въ ѣдин
 нашъ . . . и гї (поми)луи вї

 тако посѣ
 ѣ вѣстѣнымъ
 бѣсѣ же слѣ^жва

Стор. 2.

Стовпець β.

вєзъ антифон оутрь
 вжств . . наго шатарѧ . и съ
 вєршаєть ѿ поповъ

 близь прѣ
 стола стол. Двѣма) (дѣлно
 ма*) шѣа полъ стѣшима
 и держашима иеуѣе. Да и
 ти . . и кѣнѣ шатарѧ поють . . .
 люди. иже сѣть . . . сице. . . итн
 . . . пѣмъ . . зе Вѣскли
 кнѣте вѣ всѧ землѧ ва
 . . . лтва. Вѣскликнѣте вѣ
 всѧ землѧ по(н)те же (имени его)
 дади славу (х)валѣ его сти г.
 Рѣцѣте в(оу)коль страшна д(ѣ)
 ла тво(а)во множествѣ сил(ы)
 тво(е)а сол)жють тебе вр(азн) твои)¹⁾

Стор. 3.

Стовпець α.

твон сти. д. Вѣса землѧ . . .
 поклонить и да поють тев(ѣ)
 да поють же имени твоемоу
 вѣшнему¹⁾ сла инѣ антиф
 нѣ в. пѣмъ ѿс. Бѣ оушедри
 нѣ и благослови нѣ ѿ пѣ
 снѣ вѣжнѣ. сти в Бѣ оуше
 дринѣ и благослови нѣ. и про
 свѣкти лице свое на нѣ. и по
 милѣти нѣ с . . и г Да позна
 ють на земли поутѣ твои и ко
 всѣхъ азѣцѣхъ спснѣе твое

*) може похибка зам. дѣлкома

1) З першого антифона недѣльного.

Стор. 3.

Стовпець α.

сти д Исповѣда*)ть сѧ тебе лю
 је вѣже исповѣдатель сѧ тебе вси
 людѣе. сла и нѣмъ Юдиночѣи
 снѣ и слѣ вѣжнѣ антифнѣ в¹⁾
 Да вѣскрснетъ вѣ и разидѣ
 ть сѧ врази его и на тѣ прири
 цаєть и накомѣждо стиск
 Хѣ воскресѣ. Да воскреснетъ вѣ
 и да разидѣтъ сѧ врази его. и
 вѣжати ѿ лица вси ненавидѧ
 ши его стѣ г Ако ищаза
 іет дѣмъ да ищезнѣтъ ако
 таєть воскъ ѿ лица шгню
 (т)ако да погѣбнѣтъ грѣ(шн)
 ници ѿ лица вѣжѧ а пра(вдѣ)
 (ни)ци вѣзвеселать сѧ²⁾.
 вѣхъ бл
 ис(т)очѣник

Стор. 4.

Стовп. β. (Стовп. α. на стор. 4 і β. на стор. 3 бракує).

. . . нимъ вѣрнѣмъ мѣва ншл
 . . . кѣ и на . . . глѣєт На
 вѣка свшнѧ и прочѧ прии
 дѣте ѿ видѣнѣмъ и. мирноси
 ца женѣ. . ст . . же иже
 на . за . оутрѣни писаниє да во
 скрснетъ вѣ нас . . нѣ. Во
 крснѣмъ днѣ
 сѧ

 !

*) перер. із а.

1) З другого недѣльного антифона.

2) Із стихирів воскресної утрені.

14. Буква *ѣ* появляється згідно із церковно-слов'янською традицією у формах розказових: *рцѣте* (2 β), *прѣте* (1 β). Форми такі знаходячи підкріплене в місцевій фонетиці¹⁾ не уступають місця букві *и* як се діє ся часто в пам'ятниках північно-руських.

15. Співзвуки *ч* і *ж* лучать ся в нашому відривку із йотованим самозвуком *ю*: *наоучю* (1 β), *(сол)жють* (2 β).

Такі сполучення появляються ся найчастійше в південно-руських пам'ятниках²⁾ і згоджують ся на тій точці з анальотичною проявою звуковою сучасних карпато-руських говорів³⁾.

17. Заміну звука *у* на *к* бачимо в слові *накка* (2 β), — по анальотії часто уживаного в південно-руських рукописах і в сучасних говорах форми дієслова: *накчати*.

Слово се написано в відривку так, що воно розділене: склад *на* стоїть на кінці, а *кка* на початку слідуєчого рядка; *к* написано вузко так, як би було пропущене, і дописане пізнійше. Може бути, що на появу букви *к* зам. *оу* вплинула причина чисто технічна: себ то недостача місця.

18. Замість звичайної в деклінації пнів *о* форми другого відмінка на *и* — бачимо форму на *ю*: *ѡгню* (3 α: *ѡ* лица *ѡгню*) форми такі уживаються часто в сучасній укр. руській мові під впливом анальотії⁴⁾.

V.

Ми старались по можности докладно описати та проаналізувати палеографічні й граматичні прикмети віднайденних нами відривків. Вони дають нам підставу до отсих висновків.

Час в якому ті пам'ятники були написані можемо означити лишень у приближеню. Палеографічні, а в части також і язикові прикмети вказують на те, що усі ті пам'ятники були написані найпізнійше в XIII століттю. Долішню границю написання сих пам'ятників означити доволі трудно. В усіх наших відривках деякі прикмети від XI до XIII в. виступають поруч себе.

¹⁾ Пор. „Dialectol. Merkmale“ 495.

²⁾ Ibid. 504.

³⁾ Порівн. Ogonowski „Studien“ 74. Ів. Верхратский „Знадоба для пізн. угор. говорів“ II. 1901. 45. „Про говор гал. Лемків“ II. 66.

⁴⁾ Порівн. Dr. St. Smal-Stockij: „Über die Wirkungen der Analogie in der Deklination des Kleinrussischen. S. 205, 211, 228.

Спосіб писання букви *ж* в першому відривку означений буквою *а*) такий як у давніших пам'ятниках; одначе скісні лінії перехрещують ся із прямовисною понад її серединою, що свідчить проти походження сего пам'ятника із XI в.; проти XI в. промовляють і інші форми букви *ж* означені під б) та в) а також почерк букви *и*. Так само проти XI в. промовляють і граматичні прикмети відривка. Однак давний почерк букви *ю*, *з*, *ч*, та *ѣ* промовляє більше за XII як за XIII століттем. На XII вік вказує також згадана уже схожість графіки сего відривка із графікою т. зв. кристинопольського апостола, що походить із XII в.

Граматичні і правописні прикмети другого відривка не противили-б ся походженю рукописи з XI в. За XI віком промовляє і почерк букви *з*; проти XI в. говорить головно почерк букви *ж*, що вказував би на XIII в. Почерки букв: *к*, *ѣ*, *є* такий, що може лучатись і в XI і в XII і в XIII в. буква *ч* та *ю* вказувалаб на XII в. Рукопись отже, із якої переходив ся другий відривок — могла бути написана в XII або XIII в.

Третій відривок має поруч деяких давніших прикмет палеографічних, н. пр. почерк а) буква *ж*, почерк букви *з*, *ѣ* побіч давньої появи *ю* зам. *є* — також і деякі такі прикмети палеографічні, що промовляють проти походження сего пам'ятника з XI або XII в. — як н. пр. почерк букв *ю*, *ю*, *и*. Час написання сеї рукописи треба отже покласти між XII і XIII в. за чим промовляда-б і мова сього відривка.

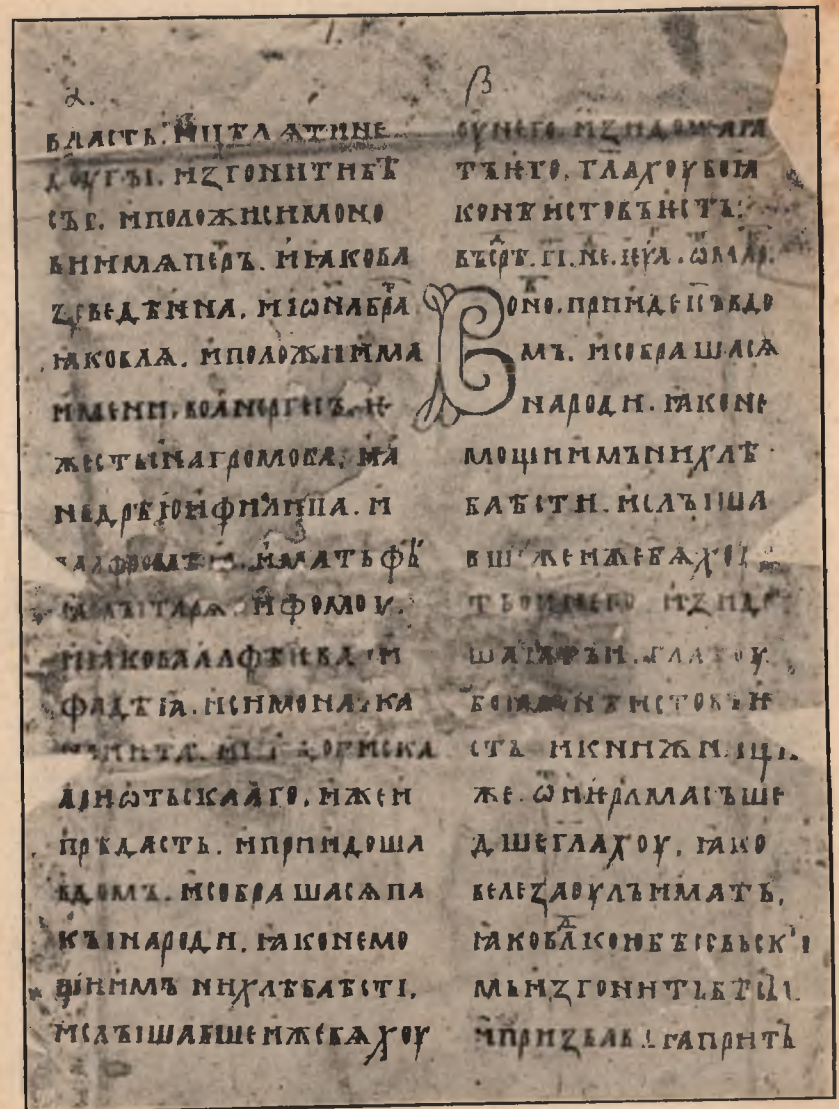
Про вітчину сих пам'ятників, з причини недостачі безпосередних вказівок, можемо говорити головно на основі мови.

Другий відривок не має, як було сказано, ніяких певних прикмет діялектологічних, що вказувалиб на південно-руське походжене — але не має й таких прояв граматичних, що перечилиб такому походженю. Про вітчину сеї рукописи не можна сказати нічого певного.

Діялектологічна закраска першого і третього відривка дуже сильна. Що правда, не бачимо в них деяких із тих прикмет, які виступають у південно-руських пам'ятниках XII—XIII в. н. пр. *жч*, зам. церк. слов. *жа*, *лѣ*, *рѣ* зам. ц. сл. *лѣ*, *рѣ*, *ти-и*, зам. *тѣ-и* і т. и.) але причини сего треба шукати в малих розмірах наших відривків. Коли зважимо, що деякі граматичні прикмети обох пам'ятників — як н. пр. постійне уживане *ѣ* після *г*, *к*, *х*, змягчене *р* у сполученях Cons. + *ер* + Cons. — у 3. відривку, як недостача *л* epentheticum у 1 відривку, як

сполучене ж і ч із йотованим самозвуком ю, уживане заім. сѧ перед дієсловом у 1. відривку і т. и. згоджують ся, як було показано вище, із сучасними карпато-руськими говорами, — коли се поставимо у звязи із фактом, що пам'ятники віднайдено на карпато-руській території, — то прийдемо до висновку, що оба ті пам'ятники із котрих переховали ся відривки перший і третій, — походять із тої-ж території, і могли бути написані або в самім лаврівськiм монастирю, або в сусiднiм стариннiм монастирю св. Спаса.

В тих двох відривках, де на невеличкому просторі вспіла прорвати ся така сильна закраска живої народної мови, маємо останки двох величних пам'ятників, які що до значіння для історії нашої мови можна-б поставити поруч галицького євангелія з р. 1144 та кристинопольського апостола з XII столітя.

Лаврівський листок I.

(Відбитка сторони 1).

САДЕТЕКЪ БРАДЪ
НЕ СЛНМЕСТУ Б
ДОПЪДЕЖЕ СЪБЛЕ
УЕТЕ СЪЕНАЮСЪ
КЪШЕ КЪДЕ
ЖСАШЪНЪ ДОКН
ФАНША НКЪЗД
ГЪЛОУЧЪСКОМ
КАГОСАКША Н
БЪСЪМЪКАДКА
ГЪСАДНН СТОУ
ШОСНЦЪ НВЪ
УНОШАШЕСАНА
КНОУТННОСЛО
ННШЕАЕМОУ
НАУЖКОАТНША
САБЪНЕСАНАМЪ
СЪРАДОСТНОУКЕ
АНКОЮ ШБАХУ
КЪШНОУ КЪЦЕ

ОСКНА КАДАШЕ
НКЛАСЛОБЖШЕ
БА АЛАНЕ

ВЪНА 2 НЕДЕЛЕ
СЪА ШИШАНА

ЕУЕГЪ СЪСН
РАЛЪОУУЕИИ
КОКЪДАНЕСЪ
МОУНАЕТВА
КАШЕСАДЦЕ ВЪ
ДОУНТЕКЪВА
НКЪАЛЪКЪОУ
ИТЕ КЪДОМОУ
ОЦАМОЕГОАНО
ГЪШЕВЪЧЕАНОУ
ТЬ АШЕЛЖЕИИ
РЫСА КЪЫАЪНА
ВЪ ТАКОУ ДОУШ
КОТОВАТНМЪСЪ
КАДЪ ПАХЪШОН

Лаврівський листок II.
(Відбитка сторони 2).

твон стн д цауемло
 покленнтьцапортъте
 днокгъжеваленнтьв кау
 кьиньсадь сла илвхь мври
 па в наадъ сс бонига
 пьиньблагословныи спъ
 шьиснъжин стн в бониге
 бониньблагословныи мво
 събтнхщрььоньнакншо
 мнлуниъ стн г днокгъ
 нтьназимани съ донъна
 вьбъацьщъхъшнътавн
 стн д сповдацьсямътебю
 неже нмвои дьбьатиско
 мднъ сла шьы дннотан
 шенълобжеи антнъ г па
 въ двькошътьвндръмау
 тьсакрацьнго и на топирн
 цаить шпн шьмаждостуь
 вьокрсе днокгънетъбъ
 надръндутьсакрацьнго и
 бьжальсанацъкнненакна
 шннго стн г коншахъ
 нтьдымъданнъ зьмутьсак
 гнетъкокъсанацъгншо ст
 нкодашотъкннътъго
 инцнъданътьжьма андъ
 и шннъацьсакъ
 г шьъбаць
 бацьнъ шьннъ

Лаврівський листок III.
 (Відбитка сторони 3).

ПРЕДТЕЧА УНІЇ

Критично-історична студія.

Написав

Олександр Сушко.

Кривавий в історії народів Європи вік конфесійної ворожнечі та нелюдської рівні — на більшу славу богу, — доба крайньої релігійної нетолеранції та кривавих орій, що на їх спомин людське серце здрігаєть ся і кров в жилах стинаєть ся, — вік XVI — се ледви чи не одна із найсвітліїших, одна із найкращих хвиль в історичному розвою давньої литовсько-русько-польської річи посполитої. Правда — Польща переживала тоді теж той самий процес державно-політичної і інтелектуально-соціальної еволюції що й Захід, — одначе конфесійні ріжнці на разі не будили тут так низьких людських інстинктів як там, не робили з чоловіка звіра... — принаймні в XVI в. в Польщі кров людська ріками не потекла... І хоч тепер і мусимо признати, що реформація будь-що-будь вже до решти розстроїла і без того ледачий державний організм шляхетської Польщі, зближила її до берегу скоршої чи пізнійшої загиби, — все ж таки сього ніяк не можна заперечити, що в нутрі польської суспільности, в її умовому житю, в її поглядах на світ, в її бажаннях і стремліннях — реформація викресала чудові іскри. І коли на Заході аж під небо били криваві дуни пожарів та зойки катованих людей — Польща переживала ледви чи не найкрасші хвилі свого історичного житя.

На усіх полях суспільних змагань та інтересів клекотить та бурхає жите — як ще ніколи перед тим, а перед нашими очима пересуваєть ся ряд мужів, що своєю діяльністю випалили на сій добі нестерте п'ятно індивідуальності, та яких діла та славу величали а й величають ще й до тепер польські дослідники давніх часів. Томіцкий, Паднівський, Кохановський, Ожеховський, — Гурський, Нідецький, — Скарґа, Мацейовський, — і чимало інших...

А все ж таки у сьому пишньому хороводі мужів, яких домашня історія поставила на педистал безсмертної слави, — доглянемоь не раз одиниць, які часто не багато, а не раз і дуже мало блиснули таланом... Ми помітимо, що не один з них дійшов до сьої слави не вузкою стежиною власних трудів та мозолів, — а доріжкою утоптаню чужими ногами, встеленою квітками — чужими руками...

Вглянути по можности як найглибше в отсі тайни химерної долі, відслонити можливо найбільше темну заслону історичного забуття, — се безперечно річ дуже інтересна, та принадна...

Безперечно — серед сьвітлої дружини „заслужених“ никнуть також ті, яких бистроворі гадки були як раз тими рожами, що тамті ними квітчали свою дорогу слави, — меркнуть в яснім німбі „заслужених“, щоби на віки загинуть в безконечному морі забуття... Правда... Та тим більша наша втіха та радість, коли нам удасть ся видобути на денне сьвітло се, що було досі закрите, прояснити як слід забуті події та кинути яснійше сьвітло на працю і труди забутих діячів, віддати їм се, що їм належить ся.

Одним із тих забутих, а голосних свого часу діячів — був Бенедикт Гербест; його гадки були для не одного з сучасних дорогими перлами, якими дехто мережав собі ниншом — вінець — безсмертною слави...

Отсьому й забутю діячеви посвячена ся праця. Життя його — се одно безконечне пасмо праці, та блукання з одного місця на друге. Почавши від 20-того року життя — віддасть ся він з запалом учительському званю. Ми бачимо його в Кракові, у Львові, знову в Кракові, в Скерневицях, ще раз в Кракові, а в кінці в Познані — в ряді самих перших католицьких борців з протестантськими кличами, що саме тоді — мов та туча — гомоніли по усій Польщі.

В сороковім році життя — Гербест надіває чернечу єзуїтську рясу, та так аж до самої смерти стає головним провідником католицької пропаганди в полуденно-західних краях Русь-України, — стає предтечою унії...

Ся роля його в історії церковної унії звертає на нього увагу дослідника руських церковних відносин, і викликала отсю працю. Сю ролю його хотів я представити в звязи цілої його діяльності, а сю представити на тлі сучасних відносин. Тло на яким снувалось Гербестове життя, старав ся я змалювати у першій частині моєї праці — по змозі — коротко та як найвірнійше.

Саму студию опер я на матеріалі жереловім — жерел друківаних і рукописних. До перших зачисляю літературу друківану сучасну, — в більшій часті речі незвичайно рідкі, справдішні білі круки. Очевидна річ — я не поминув також новіших, а й зовсім нових публікацій.

Вельми цінний для отсього нарису рукописний матеріал найшов я головно в бібліотеках та архівах: Оссолінських і університетській у Львові, кн. Чарториских, Ягайлонській і Академії Наук в Кракові та в цісарській двірській бібліотеці в Відні. Дене, що найшов я також в львівських архівах: міським і т. зв. бернардинським.

Про сі жерела я не стану багато говорити. Вони будуть зазначені на своєму місці. Я згадаю лише про сі рукописні скарби, до яких я на жаль не можу мати на разі доступу, а які багато помогли б мині при отсій праці. Сюда належать головно архіви римські (ватиканські і приватні) і флорентийські, єпископські і капітульні архіви в Познані і Фрауенбургі, — та найважнійше архіви єзуїтського ордена провінції польської і литовської (листи і меморіали генералів, візитаторів і провінціалів; фундації, процеса, вирокі).

Незвичайно болючо відчував я брак т. зв. „Historia Collegii jaroslaviensis“, — яка правдоподібно затратила ся вже раз на все... Мушу теж з жалем замітити, що рукописними зборами бібліотеки ір. Баворовского у Львові — я не міг користуватись, головно тому, що відділ сей багатой бібліотеки ще гаразд не впорядкований. Так бодай мині там казали...

Вкінці вважаю своїм милим обовязком зложити найсердечнійшу подяку Високоповажаному проф. М. Грушевському за його

неоцінені вказівки та поміч при моїй роботі, що була предложена на його семінарі в Львівському університеті.

Велику дяку складаю теж Високоповажаним проф. Л. Фінклевичу (Львів), та А. Чермакови (Краків) за теплу опіку та ласкаву поміч при моїх архівальних пошукуваннях.

До спеціальної вдячності мушу почувати ся супроти проф. К. Студинського; йому завдячую мої перші проби на ниві рідного письменства, — йому завдячую теж чимало й вибір отсеї моєї студії...

У Львові, XII, 1902.

ЧАСТИНА ПЕРША.

I.

Prawdę popi taja,
Iż się jej lekają,
Lecz pospólstwu baja...!

Cesarscy (т. зн. римські) porowie
Są Antykrystowie,
Ich moc nie od Krysta
Ale od Antykrysta.

(Стара гусятська польська пісня.)
— XV в. —

В шістьнайцятому віці не лишень у польській річці посполитій шаліла буря... Уся Європа переживала тоді важкі хвилі... „Отверзут ся очі ваші, і будете яко бози, відяще добре і лукаве...” отсей клич — здасть ся — опанував усі думки, усі почування, сушив мозок... Його дрогою чути було в повітрі, вони бренили під хмарами, взбивали ся гень аж під само небо...

Так шалів велит — дух людства...

Горіли огні... А запалив їх конфлікт, те несподіване зіткнене двох сьвітів, двох культур, поганьства з християнством...

Вже людський дух не вдоволяв ся нудною схолястичною філософією, уже не хтів черпати вітхнення в критих порохов фоліялах аристотелівської премудрости, в науках арабістів: по Європі повіяло ніжним леготом гуманізму.

Живіще забив живчик людства і здавалось усе відмолоділо... Перед наївними, жадними вражінь очима побожної середно-віччини несподівано мов та чарівна Афродіта Анадіомене — з'явилась зачарована країна поганьського сьвіта...

Вражине було елементарне... Щастє де християнська думка шукала віднови в повнім чудових форм і краси поганьстві, де християнин в екстазі перед нагою красою клясичного сьвіта зумів утримати ся в рівновазі... Але там, де гордий та всемогучий дух людства, очарований новими вражіннями нірвав давні пута, — там пробурхалось все те, чого годі наситити, а й чого годі вгамувати, — розшаділись людські пристрасти...

Інакше бути не могло... Хоч такі велити духа як Данте, Аріост і Тассо, Рафаель, Буонаротті і Леонардо да Вінчі, а й Тиціан і Корреджіо мимо не заперченого поганського світогляду та поганського підкладу своїх креацій все позістали — бодай на вні — вірними католицькій церкві, так рівночасно овочем нової течії був побіч ненасиченої жажди світла-науки заненад життя релігійного та середньовічної побожності.

І стало ся се, чого ніяк не сподівали ся опікуни гуманізму — римські папи: упадок католицької церкви, епохальні релігійні перевороти. І нині вже кождий добре бачить, як чимало причинив ся гуманізм до розвою реформації, — до виступлення цілої плеяди реформаторів XVI в., почавши від Лютра а скінчивши на Генрику VIII, — бачить добре, як гуманізм причинив ся і до того, що католицька церков в Польщі захиталась в основах ¹⁾.

Се було вислідом того страшного інтелектуального напруження, тої боротьби двох зовсім собі противних світів, суперечности сміливих як демон гадок новини з перестарілими традиціями, — усього того, чим гуманізм збогатив християнський світ...

(Гуманізм завитав до Польщі доволі вчасно, скорше може як до Німеччини ²⁾, коли перші його сліди замітні там вже в першій половині XV в. — очевидна річ лишень на верхах тодішньої польської суспільности ³⁾). Вже тоді приймаєть ся нова течія не лише в найвисших кругах світських, але й цер-

¹⁾ Zakrzewski Wincenty, Powstanie i wzrost reformacyi w Polsce, 1520—1572, Lipsk, 1870, стр. 21. — Szujski Józef, Odrodzenie i reformacya w Polsce. W Krakowie, 1881, стр. 12.

²⁾ Звісно — предтечою гуманізму в Німеччині вважають Еппея Сільвія — пор. Geiger, Renaissance und Humanismus in Italien und Deutschland, Berlin, 1882, стр. 324 et seq. (Allgemeine Geschichte in Einzeldarstellungen, herausgegeben von Wilhelm Oncken). — Brückner, Dzieje literatury polskiej w zarysie, Warszawa, 1902, I, стр. 33 et seq.

³⁾ Morawski Kazimierz, Historia uniwersytetu jagiellońskiego, średnie wieki i odrodzenie. Z wstępem o uniwersytecie Kazimierza Wielkiego napisał... T. I—II, Kraków, 1900. На многих місцях. — Szujski, op. cit. стр. 21—44. — Пор. ще: Morawski K.: Andrzej Patrycy Nidecki, jego życie i dzieła. Część I. (1522—1572) w Krakowie, 1884, вступ, стр. 2, 3, 4...

ковних, що забувають давні середньовічні поняття церковної ієрархії та дозволяють відобрати церкві право вибору єпископів ¹⁾ і т. п.

Головним огнищем нових течій, етапом де в перше знаходили-б голосний відгосмін західно-європейські вири, повинна була бути в Польщі безперечна краківська академія. І коли ми добре розглянемо, то справді від часу до часу запримітимо там то слабші то голосніші відгуки гуманістичних наук ²⁾. Та лунали вони там дуже сумно, бо вже ніде правди діти — краківська академія власними руками гасила добровільно отсі ніжні проблиски величного світла, яке так чудово освітило усю Европу. І хоч Шуйський, з некритою втіхою, малює сильними красками новий рух в академії, но все таки нам видить ся, що Шуйський глядить на все очима одушевленого поета, який все бачить в красивих, принагідніших красках, як воно в дійности було. Бо справді — вік XVI заповідав ся в краківській академії не конче рожево для гуманізму. Лукашевич говорить справедливо, що в тім віці — подібно як в попереднім — академіки все ще виключно товчуть давно занехані в Европі науки арабістів та схоластичну філософію ³⁾. Правда — боротьба двох поглядів, двох світів безперечно замітна в XVI в. на краківськiм університеті. Вистарчить згадати змагання та заходи около реформи академії таких людей як: Конарський і Тамрат, а головно Томіцкiй, Мацейовський (Самуїл) і т. д. ⁴⁾, ухвали синодів (від 1510 р. — синод в Пьотркові) і т. п. Вистарчить згадати поважний ряд мужів визначної науки, а нового крою, що були красою занепавшої академії, та щиро заходили ся около доброї слави університету ⁵⁾. Та вже годі не згодити ся зі справедливим замітом Вішневського та д. Віслоцкого, що краківська академія відіпхнула від себе нове світло, що вона не поступала вже вперед, а далеко лишила

¹⁾ Szujski, op. cit. —

²⁾ Morawski, Historia uniwersytetu jagiellońskiego, op. cit. т. II, стр. 133—292. — Idem, A. Patrycy Nidecki, вступ. — Brückner A. Dzieje Literatury Polskiej w zarysie, Warszawa 1902, т. I, стр. 36 et seq.

³⁾ Łukaszewicz Józef: Historia szkół w Koronie i w wielkiem Księstwie litewskiem od najdawniejszych czasów aż do roku 1794. T. I—IV Poznań, 1849—1851, т. I, стр. 52.

⁴⁾ Morawski, op. cit. т. II, стр. 268 і дальше.

⁵⁾ Як: Петро Ройзій, Шимон Маріцкiй, Яків Гурскiй, Григорій і Матвій зі Шамотул і т. д.

ся за Європою¹⁾... Вже годі було двигнути підупалу академію кількома „підпорами“, на ніщо здали ся змаганя та заходи королів, єпископів, синодів, соймів — треба було конче перевести радикальні реформи, яких вимагав дух часу, вимагала уся сучасна Європа²⁾... Одначе на жаль — краківська академія до такого діла не приступила...

А вир жита, що до дна зворушив усю західну Європу, отсей великанський переворот думок, той рідкий в історії рух людства — він не міг прорвати ся у польську річ посполиту крізь вузкі вікна краківської академії. Для нього були се за вузкі рами, для нього треба було брам необмежених, брам безконечно широких, як необмежена та широка є людська думка, людський Іеній.

І справді — не крізь вузкі мури академії лив ся в річ-посполиту сей західно-європейський фермент, що був конечною консеквенцією столітньої умової борби. „Бунт здорового розуму“, реформація і всі иньші добрі і злі наслідки гуманізму — се все розшалілось в цілій Польщі майже несподівано, заливаючи усе елементарною силою новини, свѣжости, якогось невимовного чару, що йому нічо не могло оперти ся, силою обновленя всего, що лишень заносило порошком старини...

А се все не гляділо, кудою провадить дорога, байдуже, чи хто просить або протестує: воно йшло кроками велита, втискалось скрізь, де лишень живіще било людське серце і мозок не висох, не оглядаючись зовсім ні на жадні границі, ні на клясові ріжницї...

І з'явилась нечаяно перед жадними очима суспільности чарівна країна нового жита, що не знало жадних границь, жадних запор, яке глузувало собі з самого Бога і церкви.

І розпочалась в Польщі нова доба. На всіх полях заклекотіло жите так бурливе та так блискуче і пишне, що польські

1) Wiszniewski Michał: *Historia Literatury polskiej*, Kraków, 1840—1857, т. VI, вступ (стор. 184 і дальше). — Передовсім звертаю увагу на поважну працю д. Віслоцкого п. з. „O wydawnictwie Liber diligentiarum, Kraków, 1886. [Відбитка в *Pamiętniki Akademii umiejętności w Krakowie*, т. IV, стор. 87—104]. Дуже влучні уваги що до упадку Ягайлонської академії в XVI в. — Morawski, *Historia uniwersytetu jagiellońskiego*, op. cit. т. II, стр. 268, і дальше.

2) Morawski, op. cit. т. II, стр. 292. — Łukaszewicz, op. cit., т. I, стр. 54.

історики, осліплені блеском та пишнотою сього часу, призвали його золотою добою Польщі... Ім і не снило ся, що вже тоді в позірно здоровім організмі річи посполитої вигривають ся розкладові зародки невилічимої недуги, яка супроводжає єї — вже аж до гробу¹⁾...

II.

Так, так! То були дивні часи отся доба останніх Ягайлонів, отсей золотий — не золотий вік, коли то по словам Кшицького навіть ремісники та жіночки гуториди про справи божі, полемізуючи часто густо з тими, що у них радше повинні-б вчити ся азбуки²⁾. На перший погляд — осліпить нас се блискуче та гучне, могутно розбурхане жите на кождім поли суспільних змагань і стремлінь в польській річипосполитій XVI в., зачудує нас ся „культура“, коли вже по латині балакало навіть міщанство та ремісники³⁾. А одначе приглянувши ся ближше побачимо з жахом, що під тою блискучою наміткою — криється ціле гніздо робацтва, яке невпинно, а скоро точить здоровий позірно організм Польщі. „Під домовиною Жимонта Августа бачимо пропасть незміримої глибини“⁴⁾ — оттак характеризує один із чільніших польських істориків отсю „золоту добу“ послідних Ягайлонів.

Знали се добре й сучасні, коли вже кронікар часів Жимонта I, Бельський, писав: „про правління шкода в нас говорити“⁵⁾, — та вагу хвилі і се страшне небезпеченство, яке

1) Szujski Józef: *Dzieje Polski, podług ostatnich badań...* Т. I—IV. Lwów, 1862—1866. Т. II, стр. 64.

2) „...cum nulla videatur turpior et dederior ignorantia nunc praesertim, quando et cerdonee et mulierculae passim de divinis disserunt et convincunt plerumque eos, a quibus convinci et doceri debent“. Cricius, de ratione missae, 1529.

3) Rykaczewski, *Relacye nuncyuszów apostolskich i innych osób o Polsce od roku 1548 do 1690*. Wydanie biblioteki polskiej w Paryżu Т. I—II, Berlin, Poznań, 1864 — т. I, стр. 128.

4) Szujski, *Dzieje Polski*, т. II, стр. 164.

5) Замітне, як схарактеризував Польщу своєї доби сучасний панський нунцій А. Ліппомано: „...А в Польщі лишити ся не хочу,

хмарою нависло над польською рiчпосполитою, бачили та розумiли лише одиницi.

Все-ж таки — дехто вважає XVI вiк верхом розвою й сили Польщi. „Як раз сей клекiт та фермент були доказом її життєвостi, навiть доказом надзвичайної життєвостi та державної могутностi, якою вже нiколи опiсля не могла почванити ся шляхетська Польща...“ Можливо... Та чи не можливо, аби як раз в добi найбільшого державного розцвiту корiнили ся вже й зародки недалекого упадку? Чи мало маємо на се доказiв в всесвiтнiй iсторiї?

Та як би воно й не було — вiк XVI в iсторiї Польщi — се одно трясiнне землi, се буря, що до дна зворушила усю рiчпосполиту... А при тiм як на Заходi так i в Польщi — iз усiх течiй — течiя реформацийна найзаметнiйша та наймогутнiйша.

Реформацийнi iдеї удiляли ся Польщi iз Заходу доволi бiстро. Рiчпосполита не була зовсiм чужа духовому життю сучасної захiдної Европи. Звiсна рiч, що сини не лишень шляхетських родiв, але й мiських патрициiв — виїздили роями „за границю“, — на науку до нiмецьких та iталiйських унiверситетiв, i звiдтиля вертали вже не тими самими, якими виїздили з вiтчизни... Се були вже горячi апостоли нових доктрин, горячi пропатори їх в рiднiм краю. Вкiнци й неможливо, аби в Польщi народ i так не звернув своєї уваги на се, що дiється в сусiднiй Нiмеччинi, не забажав запiзнати ся ближше з новою наукою — при безперечно дуже живих торговельних взаєминах польського купецтва з нiмецькими мiстами та немiенше живiй вимiнi гадок мiж нiмецькими i польськими ученими-гуманiстами. Природна отже рiч, що серед таких обставин зацiплене нових гадок на польськiй землi було дуже а дуже улєкшене¹⁾.

тут житє моє в небезпеченствi iзза певгамованого завадiяцтва злих людий i малого вимiру справедливостi, бо тут кождий робить, що й йому ся подобає, nec est qui visitet aut qui corrigat“. Rykaczewski, op. cit., т. I, стор. 40.

¹⁾ Пор.: Zakrzewski W., Powstanie i wzrost reformacji w Polsce, op. cit. — Brückner, Dzieje Literatury Polskiej w zarysie, op. cit. стр. 97, 98. — А передовсiм: Н. Любoвичъ, Исторiя реформациi въ Польшѣ. Кальвинисти и антиринитари (по неизданнымъ источникамъ), Варшава, 1883, стр. 46, 47 i Łukaszewicz J., Dzieje Kościółów wyznania helweckiego w Małej Polsce, стр. 2, 3. —

А однак годi тут не запримити, що основних причин того могутного реформацийного огня, яким в так дуже короткiм часi западала уся майже польська рiчпосполита, не можна глядiти лишень i виключно в сферi релiгiйно-культурних почувань широких мас сучасної Польщi... Навпаки — ми мусимо з натиском пiднести, що основа усiх тих на перший погляд рiшучо iнтелектуально-культуральних вирiв має переважну закраску соціально-економiчної боротьби двох переважних в Польщi чиникiв — стану шляхетського й духовного¹⁾. Ба що бiльше — розвiй реформацийних iдеї в Польщi так дуже залежний вiд своєї соціально-економiчної боротьби, що як каже один iз першорядних знавцiв реформациi в Польщi, проф. Любoвич, — польську реформацию можна смiло вважати продовженем як раз згаданої соціально-економiчної боротьби²⁾.

Звiсна рiч, що шляхта вже в половинi XV вiка виборолa собi рiшучий вплив на державно-полiтичне житє польської рiчпосполитої³⁾. Нема також найменшого сумнiву, що дальший процес своєї шляхетської еволюцiї вiдбувається вже майже виключно на тлi економiчних переворотiв... I се зрештою рiч зовсiм природна: економiчна перевага була неминучою консеквенциєю в шляхетських змаганнях до полiтичної переваги.

Економiчний переворот в Польщi довершається ся закрiпощенем селянства (за пановання Яна Ольбрахта 1496 р.)⁴⁾, та

Пор. ще: Bobrzyński M., Dzieje Polski w zarysie, trzecie zwiększone wydanie, т. II, Kraków, 1890, стр. 64, 65, 66 (подана лiтература — хоч i не дуже точна). §. 73. Reformacja w Polsce, стор. 66—74.

¹⁾ З богатим доказовим материялом в руках — звернув на се належну увагу проф. Любoвич у своїй важкiй працi п. з. Исторiя реформациi въ Польшѣ (op. cit.). Статя „Положенiе церкви и духовенства въ Польшѣ до появленiя въ пей реформацийного движенiя и причини, вызвавшiя его“ (Глава I, стр. 1—45) се дуже цiнний причинок до зрозумiня реформацийних рухiв в Польщi в XVI в. — Крім згадуваного вже Закшевского — пор. ще: Bobrzyński, op. cit. стр. 71, i пребогатий материял зiбраний в працi д. Коритковского п. з. Arcybiskupi gnieźnieńscy prymasowie i metropolicie polscy od roku 1000 aż do roku 1821, т. III, Poznań, 1889. Правлiня Гамрата, Двєжговського i Яна Пшерембського.

²⁾ Любoвич, op. cit., стр. 42.

³⁾ Пор. K. Szajnocha, Szkice historyczne та Bobrzyński, op. cit. т. II, стр. 46, 47... (Przewaga społeczna szlachty). — Любoвич, op. cit., стр. 4, 5.

⁴⁾ Ось якими словами малював мужицьку долю селянина Mons. Фульвiї Руджерi (Ruggieri) 1565 р.: „Селяне управляют рiлю, є пiдданими

обмеженем прав могутого давнійше міщаньства (соймовими конституціями з рр. 1496—1565)¹⁾. Від тепер змінюють ся відносини в Польщі до непізнаня... Шляхта чуючи себе тепер необмеженим та рішачим чинником в державному організмі, що *nil de nobis — sine nobis*, замикає очі на все — крім на свої клясові вигоди та розкоші. На війну іти не хоче, а коли йде — то мов ті наемники: шляхетським ідеалом стає тепер золото та розкішне жите. Вона перемиляє шаблю на леміш, забираєть ся горячково до рілі: — колишні лицарі-воєвники стають тепер купцями та промисловцями. Природна річ, що при панцизнянному способі рільничого промислу та при корисному відбиті господарських продуктів в Іданську і Вроцлаві, шляхта багатіла з дня на день, збивала нечувані давнійше скарби²⁾. Суспільно-економічна та державно-політична перевага шляхти в Польщі стала фактом довершеним. Та вже-ж закріпощенем селян та обкросенем політичних прав міщаньства — шляхта зовсім не вдоволила ся... В погоні за абсолютною гегемонією шляхта бачила гаразд, що вона далеко ще не стала одиноким впливовим та рішачим чинником в державі: побіч неї стояло ще неприступною скалою багате та і не без чималих впливів — католицьке духовенство.

Отсе була не аби яка запора в шляхетських аспіраціях...

Вже в XV віці становило польське духовенство в лоні прочої суспільности зовсім окремішну групу, яка мало що не улягала ніякій власті, але присвоїла собі духовою юрисдикцією ще й далекосяглий вплив і на сьвітські стани польської суспільности³⁾. Зовсім природно, що буйна шляхта не

своїх панів, які пад ними мають право життя і смерті⁴⁾. Rykaczewski, *Relacye nuncyuszów*, т. I, стр. 128. — Гл.: *Volumina legum*, Petersburg, 1859, т. I, стр. 122, 124, 126, 134, 137..., *Zakrzewski*, *op. cit.*, стр. 14, 21. — Любавич, *op. cit.*, стр. 6, 7.

¹⁾ *Volum. leg. op. cit.* т. I, стр. 120, 121, 124, т. II, стр. 48, 49.

²⁾ Пор. *Bobrzyński*, *op. cit.* *Przewaga społeczna szlachty — i Nowy ruch szlachty*, стр. 46—58. — Хороший образ у *Brücknera* *op. cit.* т. I, стр. 59. — Передовсім Любавич, *op. cit.* стр. 9, 10, 11, також, *Zakrzewski*, *op. cit.*, вступ., *Szujski*, *Dzieje Polski*, т. II, стр. 163—165.

³⁾ *Romanowski*, *Otia cornicensia*, ч. I, розд. I. — *Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego*. — Пор. Любавич, *op. cit.* стр. 11—20.

дуже там радо корила свої голови перед попівськими судами та від давна змагала до того, аби поставити тісніші межі духовній юрисдикції¹⁾. Побіч сього найпаче дражнили шляхту ті величезні багатства та скарби, які з часом нагромадили ся в руках запобігливого духовенства²⁾. Та вже найбільш обурювало шляхту се, що несите духовенство — потопляючи в багатствах — систематично відтягало ся від поношеня державних тягарів, а за се дуже совісно пильнувало десятин та взагалі яких небудь способів наживи.

Природна отже річ, що шляхта напастована безустанно десятинами і спорами за землю, дражнена духовними судами і значними державними тягарями, — починає чим раз сьміливіше виступати против духовенства, змагати до обмеження його виїмкового положеня. В процесі шляхотських змагань до державно-політичної переваги була се річ зовсім природна.

(Перші проблески гострого зіткнення шляхти з духовенством помічаємо вже в XIII в.³⁾, та вже зовсім виразно зарисовуєть ся отся боротьба аж в XV в.⁴⁾. Провадить ся вона незвичайно уперто та не без напруженя зі сторони шляхти: боротьба з духовенством не була так легка... Всеж таки помічаємо, що духовенство тратить в тій боротьбі що раз більше на своїй дотеперішній повазі та сьвятій ненарушимости, а в XVI віці шляхта думає вже зовсім не двозначно зломати рішучо усякий вплив духовенства, так як се її вже вповні удало ся з міщаньством та мужицтвом⁵⁾. Боротьба переносить ся на сойми, стає незвичайно горячою. І вже не стрінемо в першій половині XVI в. сойма, на яким би шляхта не виступала рішучо против духовних судів та не домагала ся докладного переведеня границь між сьвітською і духовною юрисдикцією⁶⁾. Заразом шляхта не платить десятин, не вважаючи на безустанні, однак безуспішні протести з боку духовенства⁷⁾, — вкінці продумує вже над тим, як

¹⁾ *Ibidem*. — *Romanowski* в *Otia Cornicensia*, стор. 200—212.

²⁾ *Ibidem*, стр. 177. — Любавич, *op. cit.*, стр. 21—25.

³⁾ Пор. *Bobrzyński*, *op. cit.*, т. II, стр. 71.

⁴⁾ Любавич, *op. cit.*, стр. 28 і дальше.

⁵⁾ Любавич, *op. cit.*, стр. 32.

⁶⁾ *Ibidem*, стр. 38.

⁷⁾ *Acta Tomiciana*, т. VII, N. 68, — *Czacki*, *Dyssertacya o dziesięcinach*, Warszawa, 1802.

би то обернути величезні земельні посілости духовенства на державні потреби (передусім воєнні)¹⁾. Боротьба кипить, уми з кожним днем чим раз більше розпалюють ся. Пригадаймо собі тепер ще й чудний вплив гуманізму, подразнене умів безмежною свободою людскої думки, — ось і розв'язана загадка, чому то гомін громових західно-європейських ідей відбив ся так скоро в Польщі: в боротьбі з духовенством було се прегарним оружжям, в стремліню до необмеженої влади та абсолютної незалежности — чудовим средством.

Нема найменшого сумніву, що реформація найшла в Польщі як найкрасший ґрунт. Чи одначе запустила вона там глибше коріне — се иньша річ...

Не тут місце писати про сю безперечно дуже навіть інтересну появу²⁾. На сім місці позволимо собі звернути більшу увагу на одно. Один із найчільніших дослідників польської реформації каже, ніби то реформація „не викликала ніякого серйозного перевороту ні в соціальному, ні в умовому, ні в по-

¹⁾ Zakrzewski, op. cit., стр. 237.

²⁾ Замітне, чим мотивує сей інтересний обяв проф. Брікнер. „Twierdzą u nas (пише ш. учений): ponieważ reformacja ludu polskiego nie sięgła, podwalin narodowych nie ruszyła, dla tego upadła i wywietrzała. I takie twierdzenie mylne: chłop polski był już tak apatyczny, że nie jego to zasługa czy wina, że reformacja upadła, upaść musiała; inercja chłopska reformacji nie powstrzymała; czyż rzucali się gdziekolwiek w Polsce chłopci na „ministrow“ albo na protestanckie nabożeństwo? Umykali pokryjomu do pobliskiego katolickiego kościoła, nie więcej; prócz tego biernego odporu nie porywali się do żadnego czynnego. Gdyby szlachta nasza protestancką pozostała była i nadal, i chłop polski byłby się do nowej wiary z czasem nałożył i nie byłby podnosił, jak chłop szwedzki np. toporów i siekier za wiarę katolicką; wiemy przecież dobrze o mazurach protestanckich po dziś dzień. Była nienawiść wyznaniowa u tłumów — miejskich, nie wiejskich; mieszczenie, nie chłopci rzucali się na ministrów i szlachtę — i oto jedyne zwycięstwo, jakie mieszczaństwo polskie w karty smutnych swych dziejów wpisać może.

Reformacja rozbiła się więc w Polsce nie o opór ludu wiejskiego, lecz o opór szlachty mazowieckiej i miast królewskich, o opór królów, nie przechodzących na nową wiarę; o opór duchowieństwa potężniejący — po krótkim popłochu — z każdym rokiem; o niestałość samych protestantów polskich, skaczących od wiarki do wiarki; o niezgodę, szarpiącą łona ich

літичному житю польського народа“¹⁾. По нашій однак думці — в тім з ш. ученим згодити ся не можна. А згодити ся годі тому, що хоч реформація — подібно як гуситські рухи в XV в. — не зревольтувала широких мас народа, так за се будь-що-будь — сього ніяк не можна заперечити, що вона незвичайно могутно зелектризувала розбуджені чарами гуманізму душі інтелігентних кругів та викликала так горячкове та бурливе жите, з яким вже опісля може й не стрінемо ся ніколи²⁾. І хоч з погляду — так скажу — формально-політичного та формально-релігійного, реформація дійсно не викликала на перший погляд „ніякого перевороту“³⁾, — все таки з погляду „напруження духового житя, з погляду богацтва і різnorodности його прояв, з погляду виеманципованя усіх умових сил“⁴⁾ — реформація випалила на сторонах польської історії замітне та нестерте пятно. З реформаційним рухом звязаний нерозлучним звязком небувалий розцвіт польсько-народної літератури, горожаньство та ушляхотнене польської мови, виступлене цілої плеяди огненних письменників-полемістів, небувала до тепер виміна гадок, горячкова полеміка в найрізnorodніших житненних і не житненних питаннях часу, — одним словом — з боку соціально-культурального реформація — се світла карта в історії річи посполитої, чиста революція. А сього чейже годі назвати ніяким переворотом...

Реформація виеманциповала людську думку з під кайдан побожної середновіччини, навчила Поляків глядіти без упередження та без побожного остраху на всі найніжнійші прояви

zborów: „Konfesyja“ sandomierska nadto rychło w „konfuzję“ się odmieniła“.

[Гляди: Nienawiść wyznaniowa za Zygmunta III, „Przewodnik naukowy i literacki“, r. XXX. We Lwowie, 1902, Zeszyt V, Maj, стр. 404, 405].

¹⁾ Любавичъ Н., Панскій пулицій Коммендоне въ Польшѣ, гл. „Журналъ Мипистерства Народнаго Просвѣщенія“, 1887, Январь, стр. 68, 69, також: Начало католической реакціи и упадокъ реформаціи въ Польшѣ. По неизданнымъ источникамъ. Варшава, 1890, стр. 27.

²⁾ Пор. Brückner, Dzieje Literatury Polskiej w zarysie, op. cit., стр. 97. Rozdział czwarty, Reformacja.

³⁾ Пор. Bobrzyński, op. cit., т. II, стр. 74, 75, зам. 1.

⁴⁾ Chmielowski, Historia Literatury Polskiej z przedmową Bronisława Chlebowskiego (z ilustracyami), т. I, Warszawa, 1899 (1900), стр. 159, 160.

людського життя, та тим що безглядно та без милосердя відслонила усю гниль, усі боляки тодішніх дуже не відрадных відносин польської церкви, викликала католицьку реакцію, яка в історії польського народу має першорядне значіння. — а якої найвисшим тріумфом, вже таки під кінець XVI в. — треба вважати — берестейську унію... Вона була тим стимулом, що змусив римську курию звернути бачійше око на церковні відносини в Польщі¹⁾, застановити ся над способами заради. Як бачимо — формально — реформація справді не викликала якогось елементарного перевороту і з релігійного погляду: церков католицька жила далше як і в добі перед реформацією... А однак кождий від разу бачить, що се вже не та сама церков, що перед тим, — а побідна та пишна, якої члени ще й до тепер носять знамя найбільш католицького народу на світі²⁾.

І хоч реформація з різних причин не могла прийняти ся трівно на польській почві — так все таки треба з тим конче згодити ся, що вона лишила по собі великі епізоди. Передовсім вона була тим животворним леготом, що під його подувом усе молоділо, усе свободило себе із всего того, що пережило ся, заросло буряном, спорохнавіло...

III.

В Польщі не бракло від давен-давна антикатолицьких аспірацій. Передовсім вік XV звісний з того боку, — головно із за рухів гуситських. Та вжеж на хід подій польської історії мали ті рухи дуже поверховний та дуже проблематичний вплив³⁾, і аж в XVI в. обставини так до не пізнання змінились, настало — скажу — таке релігійне безголове, що здавало ся, будьто вже ось саме тепер прийшов кінець католицької церкви в Польщі.

¹⁾ Пор. прим. Rukaszewski, op. cit., т. I, стр. 48. — Responiones D. D. Praelatorum, Canonicorum... super negotio fidei summam collectae. Польські католицькі пралати домагають ся сталого побуту папського нунція в Польщі. Подібних грамот можна навести більше.

²⁾ A. Brückner, Nienawiść wyznaniowa za Zygmunta III. [Przewodnik naukowy i literacki, Rok XXX, we Lwowie, 1902, Zeszyt V, Maj, стр. 404].

³⁾ Любавичъ, Історія реформації, op. cit., стр. 43, 44, Zakrzewski, op. cit., стр. 13—15, 20. Prochaska — численні статі, новіша W obronie społeczeństwa, kwart. histor. 1901.

Початок дав великий віртемберський реформатор. А хоч читаємо у одного із перших польських істориків реформації¹⁾, що про науку Лютра в перших літах його виступу мало що в Польщі чути, — не вважаючи на дуже навіть живі взаємини між німецькими і польськими містами²⁾, — все таки на підставі до тепер знаних нам жерел³⁾ можемо сміло твердити, що небезпеченство з Німеччини загрозило польській католицькій річі посполитій зараз після виступу Лютра доволі поважно, коли зважить ся, що вже в р. 1520 появляеть ся королівська грамота, якою наказуєт ся під карою в'язнення й конфіскації дібр — спроваджувати з заграниці книжки Лютра⁴⁾... Та на тім не кінець... Вже два роки опісля пригадує знову король свій попередній едикт⁵⁾, а на другий рік грозить вже, — байдуже конфіскацією майна, — а смертю на стосі⁶⁾.

Отсей незвичайно інтересний едикт заслугує з кожного погляду уваги. Закшевський називає його, з огляду на його суворість, одиноким того рода розпорядженєм в Польщі⁷⁾.

¹⁾ Szujski, Odrodzenie i reformacja w Polsce, стр. 49.

²⁾ Отся звязь між німецькими а польськими містами — се один із головних чинників скорого розвою протестантства в Польщі; коли зважить ся, що польське міщанство складалось майже виключно з німецького елемента, який конечно симпатизував і в релігійних почуваннях зі своїми братами в вітчизні, се покаже ся нам зовсім природним. — Zakrzewski, op. cit., стр. 22. — Любавич, op. cit., стр. 46 і далше. Також: Моравський, Лукашевич і т. д.

³⁾ Означити докладно, яке вражінє зробив Лютер в Польщі зараз після свого виступу, ще годі. На се маємо надто скупи матеріали.

⁴⁾ Acta Tomiciana, V, f. 284. — Łukaszewicz, Von den Kirchen der Böhmischen Brüder im ehemaligen Grosspolen. Aus dem Polnischen übersetzt von G. W. Theodor Fischer, Grätz, 1877, — стр. 16. — Zakrzewski, op. cit., стр. 23. — Любавичъ, Історія реформації, op. cit., стр. 48, замітка 1.

⁵⁾ Romanowski, op. cit., стр. 228. — Zakrzewski, op. cit., стр. 228. — Любавич, op. cit., стр. 48, замітка 2.

⁶⁾ Отсей доволі незвісний королівський едикт (з р. 1523) видрукував Закшевський в цитованій студії на стр. 229. Пор. також: Любавич, op. cit., стр. 48, 49.

⁷⁾ „... ideo praesenti publico edicto nostro statuimus, ut nullus aliqua opera praedicti Luteri aut ejus sequacium ad hoc Regnum nostrum et dominia nobis subjecta invehere, vendere et emere palam vel occulte audeat, nec invecta habeat, legat, aut illud pestiferum dogma praedicet, approbat et tueatur sub poena hujusmodi libellorum et operum Luteri ejusque sequacium et illius, qui praemissa fecerit incendii et concremationis, bonorumque confiscatione et amissione...” Zakrzewski, op. cit., стр. 229.

Та замітний він головню тому, що говорить ся в нїм вже зовсім отверто, що твори Лютра та иньших „реформаторів“ спроваджувано до Польщі вже тоді (головню до Кракова), що вони мали там покуп, та що — і се найважнїйше — були люди, які не бояли ся явно визнавати „*illud dogma letiferum*“¹⁾.

(Та як би воно там і не було²⁾ — небавом скоїла ся в Польщі подїя, яка може рішучо вплинула на долю реформаційного руху не лише в Польщі, а і в цілій Европі³⁾ — секуляризація Пруссї. Як деморалїзїйне вражїне зробила ся подїя та звїсний вчинок Жїтїмонта I. — про се нема що й говорити. Я зазначу лишень, що з тої майже хвилї згодом-перегодом ширять ся в Польщі найрїжнороднїйші захїдно-европейські новаторства, ширять ся так, що Польща свої доби придбала собі прїзву „*asylum haereticorum*“, а тутешня католицька церков навіть дуже поважно захитала ся в своїх основах⁴⁾.

І вже не помогли тепер нї острї постанови синодів в Ленчиці і Пьотркові в рр. 1523, 1527, 1530, 1532 і т. д.⁵⁾, нї

¹⁾ „... comperiuntur..., qui opuscula ejusdem Luteri invehere et ad venundandum exponere, et manifeste illud dogma letiferum profiteri actueri... non formidant...“ Ibidem.

²⁾ Правдоподїбно се було головню причиною не конче великого успїху Лютра в Польщі — в перших роках його виступу, що саме тоді вів ся кровавий бїй Поляків в Альбрехтом Брандебурським. Мабуть се було тою самою причиною, що відпихала Поляків від науки Лютра, велїла їм бачити в нїї радше „національне нещастє“ Нїмців... Гл.: Zakrzewski, op. cit. стр. 22—26. — Szujski, Odrodzenie i reformacja w Polsce, стр. 49—60, Załęski, op. cit., т. I, стр. 25. — Лукашевич додає ще, що важною причиною того обяву було ще й се, що апостоли Лютра зовсім не старали ся навчитись польської мови та припоровити ся до краєвих звичаїв та обичаїв. Тому то лише в Прусах та в Великопольщі запустила нова наука яке таке корїне. Гл. Łukaszewicz: Von den Kirchen der böhmischen Brüder, op. cit., стр. 19.

³⁾ Szujski: Odrodzenie i reformacja w Polsce, стр. 51. — Zakrzewski, op. cit. стр. 27. — Łukaszewicz, Dzieje kościołów wyznania helweckiego w Litwie, Poznań, 1842, т. I, стр. 2.

⁴⁾ Порівнай мою студию н. а. „Гауїти в заведеню унїї на Русї в доберестейській добї, Львів, 1902, стр. 5, 6. — Оп. Левицкїй, Архивъ Ю. З. Россїи, ч. I, т. VI, стр. 7.

⁵⁾ Zakrzewski, op. cit., стр. 30. — Buliński Melchior, Historia kościoła polskiego, т. I—III. W Krakowie, 1873—1874, т. II, стр. 75—78. — Łukaszewicz, Von den Kirchen der böhmischen Brüder, стр. 16, 17. — Любвичъ, Исторїя реформації, op. cit, стор. 49, примїтки.

королївські заборони їздити на науку за границю (1534)¹⁾, нї погрози за переховуванє протестантських маїстрів (1541)²⁾. В Польщі не признавали тепер вже жадного авторїтету, перестали вже хилити голову перед усякими „святощами“. Правда, в саму основу реформації нїхто не вглядав, нї! — та за се всі без трївоги відкривали усю наготу страшної руїни католицької церкви та обговорювали найделїкатнїйші тайни віри так явно і так сьміло, що вже синод з р. 1542 вважав за потрібне заборонити під загрозою канонїчних кар, дебатувати над такими питаннями — при гучних піяцьких забавах³⁾.

„Ita in Polonia in religione est novatum, ut mirum monstrosumque adeo sit tam subito tantam fieri potuisse in sacris mutationem“⁴⁾, — оттак нарікають сучасні на тодішнї релїгїйні відносини, жалять ся на єпископів, — з яких нема великої потїхи⁵⁾, та на сьвященство, яке на глум усїм канонам католицької церкви сватаєть ся з панянками... „*ex nobilium familiis*“⁶⁾.

Польщу прозвано „*asylum haereticorum*“... І не дурно, коли пригадаємо собі слова сучасника, монсїнбора Фульвія Руджїєрі: „В Польщі не лише є одна ересь, а всі ереси, бо тут зїйшли ся всі секти та і відбудовали давню вавилонську вежу... Тї що прогнані із за сектанства не лише з Італїї, але з Ні-

¹⁾ Не вважаючи на королївські заборони молодїж все виїздила громадно за границю на протестантські унїверситети. Головно виїздила молодїж на науку до отсих унїверситетів: в Болонїї, Падуї, Римі, Віртемберзі, Штрасбургу, Липську, Базилїї, Вірцбургу, Гольдбергу, Королівци, Відни і Праїї. Гляди: Łukaszewicz, Historia szkół, т. I, стр. 74, 75. — Zakrzewski, op. cit., стр. 37, 38. — Szujski, Dzieje Polski, т. II, стр. 240. — Łukaszewicz, Von den Kirchen d. böhmischen Brüder, стр. 14. — Rykaczewski, op. cit., т. I, стр. 38 і т. д. — Звертаю ще увагу на студию К. Моравського: Andrzej Patrycy Nidecki, W Krakowie, 1884, стр. 55, 56, та цитованого пераз Любвича, „Исторїя реформації въ Польшѣ, стр. 54, 55, 56, 57, 58.

²⁾ Szujski, Dzieje Polski, т. II, стр. 257.

³⁾ Constitutiones synod. ed. Wężyk, Cracoviae 1629, стр. 9.

⁴⁾ Scriptorum rerum polonicarum, т. I, Dyaryusze sejmów koronnych, 1548, 1553 і 1570 r. Z rękopismów wydał i przypisami objaśnił Józef Szujski, Kraków, 1872, стр. 93.

⁵⁾ Ibidem: „In episcopis parum est praesidii...“

⁶⁾ Ibidem. „Plures iam sacerdotes... uxores duxere, easque ex nobilium familiis...“

меччини, а навіть з самої Женеви, мають захист в тім королівстві, як в останнім безпечнім прибіжищі¹⁾.

І справді воно так було. Бо тепер в Польщі гомоніла вже не лише наука Лютра, але і Кальвіна²⁾, а небавом ожила ще третя віра „чеських братів“, інакше званих Піккардами або Вальден-вами³⁾. Та се був лише початок — отсі „головні три віри“. Після них появляють ся що раз то иньші, що раз то скрайніші секти як: соцініяни, інакше звані ариями або антітринітаріями анабаптисти, юдаїсти і т. д., справдішна потопа найріжнородніших сект всіляких відтінєй, „які або сьвіжо видумано, або з давних перероблено та відновлено“⁴⁾.

Оттаке то релігійне безголовє, що розпочало ся на добре вже під кінець пановання Жигимонта I, було страшним ударом для польсько-католицької церкви, коли візьмемо під розвагу, що тепер новим течіям дає себе звабити вже не лише сама шляхта, але і між народом починають вештати ся нові апостоли, навчаючи широкі маси живою народньою мовою⁵⁾. Згодом-перегодом настала хвиля коли усім здавало ся, що в тім гнізді найріжнороднішого сектанства ніколи вже не двигнеть ся католицька церкв, коли нарешті прихильниками нових вір стали на глум та здеморалізованє широкі мас — самі цер-

¹⁾ Rykaczewski, op. cit., т. I, стр. 186. Реляція мис. Ф. Руджієрі з р. 1568. — Порівнай: Szujski, Odrodzenie i reformacja w Polsce, стр. 100. Звісна річ, що кс. Залєський начислив усяких сект в Польщі в XVI в. ні менше ні більше — а 32!.. Пор. Załęski, op. cit., т. I, стр. 27, 132...

²⁾ „Віра“ Кальвіна мала в Польщі більше щастя, як віра „німецька“, себ-то Лютра, тим більше, що Кальвін звернув ся просто до Поляків своїм коментарем до „Служби Божої“. — Regenvolscius Andr. (Węgrski), Systema Historicochronologicum Ecclesiarum Slavonicarum, 1652, стр. 208. — Łukaszewicz, Von den Kirchen der böhmischen Brüder, стр. 20. — Załęski, op. cit., т. I, стр. 26...

³⁾ Про сю віру прийдець ся мені говорити писме обширніше.

⁴⁾ Rykaczewski, op. cit., т. I, стр. 186; Ст. Ожеховський пише в своїй Хімері, що сей був „ліпший і більше вчений“, що вводив більше сьміливі новини...

⁵⁾ Zakrzewski, op. cit., стр. 242. — Одиаче перецінювати протестантських впливів на народні маси — годі. „Umykali pokrzyjomi do pobliskiego katolickiego kościoła — nic więcej...“ оттак дуже добре характеризує проф. Брікпер „опір“ польського хлопа. (Гл. „Nienawiść wyznaniowa za Zygmunta III“, op. cit., стр. 405.

ковні ерархи... Мабуть ніхто вже не мав доброї надії, коли сучасний католицький історик ось такими розпучливими словами малює безвихідне положенє катол. церкви. „Haeresim ipsam iam inter aliquos ex vestris (episcopis) Poloniae ita irrepere ac caeteros omnes ita perturbare coepisse, ut nulla spes apud nos, praeter quam in Deo ipso atque in hoc sancta sede relicta esse videatur“¹⁾.

Якийсь дивний запал огорнув усі голови²⁾, якась конфесійно-релігійна горячка палила серце та мозок сушила усеї тодішньої суспільности, коли всі про ніщо иньше — здаєть ся — не думали, нічим иньшим не займали ся, як подружем католицьких ксьондзів, національною церквою та церковними судами, неначеб від тих постулатів залежала доля усеї польської річи посполитої... На з'їздах і соймках, в шляхотських загумєнках та мійських господах — скрізь над тим дебатували і сварили ся — так завзято та так пристрасно, що сойми 50-тих років радше можна-б назвати церковно-релігійними синодами, ніж політичними нарадами³⁾.

Напруженє було велике. Бо годить ся зазначити, що хоч сектанти безперечно ослаблювали себе внутрішними незгодами⁴⁾, всеж таки в роках 1550—1555 становлять вони навіть політично сильне сторонництво, яке певний час скрізь бере верх, скрізь верховодить — між шляхтою та на соймах... Бо хоч до половини п'ятидесятих років самі сектанти не знали в що вірити, хоч і опісля (після Пьотрківського сойму) зовсім не прийшло між ними до трівкої згоди, то все таки був один могутний талісман, який лучив всіх сектантів в одну велику фактично сильну рідню, один спільний інтерес, а се — ненависть до Риму⁵⁾.

¹⁾ Rainaldus, Ann. Eccl., ad ann. 1555, 1556. — Також: Rykaczewski, op. cit., головно том I, (стр. 18, 26, 38, 46—49 і т. д.).

²⁾ Який підклад був сього „шалу“ — ми знаємо...

³⁾ Порівнай: Scriptorum rerum polonicarum, т. I, стр. X.

⁴⁾ Zakrzewski, op. cit., стр. 49. — Brückner, Nienawiść wyznaniowa za Zygmunta III, стр. 405. — Лукашевич, Любовичь.

⁵⁾ Воно справді так було, що до р. 1555 самі сектанти не знали в що вірити. Не було ще жадної догми, ні жадної „конфесії“; — стару віру покинули та шукали горячково нової. Тому то так трудно підхопити усі піяси конфесійних ріжниць поодиноких груп,

І в тім то належить шукати тої причини, чому сектанти на соймі в Пьотркові в р. 1555 виступають так свідомі своєї сили, та так сміливо домагають ся релігійних вольностей¹⁾.

І в тім треба глядіти тої нитки Аріядні, чому то шляхта зібрана на згаданім соймі приняла папського нунція Альойзія Ліппомана зовсім не як заступника св. отця, та зовсім не по старопольськи, — словами: „Esse progenies viperarum!“

В тім треба бачити й жерело тої похоронної музики над домовиною католицької церкви в Польщі, яка так немилосердно звеніла в ухах папського нунція, яка гнала його з проклятого польського краю²⁾, та веліла йому писати до Риму повні розчаровання та горечи листи, що ось то Польща — для Риму пропаща³⁾...

так просто неможливо вказати пальцем, що ось то ся група — се Кальвіністи, та — Лютеране, а тамта — Аріяни і т. д... І так знаємо, що на з'їзді в Козьмінку р. 1555 годять ся польські сектанти на „конфесию“ Чеських Братів, — одначе угоди не додержують... Опісля одушевляють ся Кальвіном та Буцером, та вже в Пінчові (р. 1556) подобаєть ся їм більше наука Лютра і т. д. — Гляди: Łukasiewicz: Von den Kirchen der böhmischen Brüder, стр. 30 і дальше, — Zakrzewski, op. cit., стр. 99. —

¹⁾ Гл. Dzienniki sejmów walnych koronnych 1555, 1558 г. (вид. Любомирських).

²⁾ Див. лист папського нунція Альойзого Ліппомано до венецького патріарха Петра Контаріні. Rykaczewski, op. cit., т. I, стр. 13.

„Від коли подобало ся Богови післати мене — на великий мій жаль і смуток — до Польщі, я ніколи не залишив відносити ся листовно до Вас, щоби Ви зволили ужити своєї великої поваги, яку маєте у св. отця, аби ласкаво увільнив мене (визволив мене) з того пекла та позволив вернути до мойого костела в Римі“. — Треба зазначити, що нунцій не признавав ся до авторства сього в високім ступени скандального листу (Rykaczewski, т. I, стр. 39), вважаючи його автором Петра Павла Вергерія, бувшого біскупа Капо д' Істрія та папського легата (Ibidem, стр. 20).

В кінці замітимо, що патер Заленський вважає сей лист — прямо фальсифікатом... (Jezuici w Polsce, т. I, стр. 133).

³⁾ „Video nos oleum et operam hic perdere, et laterem ut dicitur lavare...“ (22 вересня, 1556) — „Най роздумає (папа), чи треба післати кого на моє місце, чи може лишити се королівство без нунція, — се видаєть ся мені найліпшим...“ „Кажу ще раз, що але коло нас...“ [Дивись: Rykaczewski, op. cit., т. I, стр. 18, 19, 39].

IV.

Многозначне отсе розпучливе зітханє свої доби, що ось вже католицькій церкві в Польщі вибила послідня година, що ось вже — „nulla spes apud nos, praeter quam in Deo ipso atque in hac sancta sede relicta esse videatur“¹⁾...

А одначе кождий зараз помітить, що образ тодішних суспільних ферментів, який я старав ся підхопити в головних начерках не був би заокруглений, акцентоване певного основного тону, наложене певних головних красок — просто не було б зрозуміле, коли-б я у сьому нарисі поминув оден дуже важний чинник, що для зрозуміння реформаційного руху в Польщі має першорядне значінє.

Я маю на думці польське католицьке духовенство...

Мабуть не помилю ся, коли скажу, що знаменним стимулом до усіх більших релігійних рухів в історії т. зв. християнських церков, була побіч иньших основних причин деморалізація та зіпсутє тих, які повинні-б радше світити приміром, — моральний занепад самої церковної ерархії. Направити, зреформувати підігнули будівлю — in capite et in membris — отсе все один із важніших мотивів виступленя „реформаторів“.

Так було і в віці Лютра і Кальвіна, було так на Заході — було і в Польщі.

Кілько разів переглядаю пишно мережані, одначе сильно змаргані карти історії польсько-католицького духовенства XVI в. — тоді все стають мені перед очима суворі слова ученого єпископа Ліковського, якими він так беззглядно та так без милосердя осудив русько-православне висше (а й нисше) духовенство сучасної доби...

„Невимовно прикро приходить ся мені говорити про сю добу“, писав єпископ Ліковський, забираючись представити стан руської церкви в добі перед берестейською унією, — „бо не легко в якій небудь епоці соборної церкви стрінити ся з владицтвом, яке б так низько морально стояло, як отсе на Руси в тій добі!...“²⁾

Безперечно — в словах єппа Ліковського є деяка доля правди. Одначе ми сумніваємо ся дуже, чи ш. єпископ розва-

¹⁾ Rainaldus, Ann. Eccl., ad ann. 1555, 1556. — Моя студія (op. cit.), стр. 5, 6.

²⁾ Edward Likowski, Unia brzeska (r. 1596), Poznań, 1896, стор. 35. — Моя студія (op. cit.), стр. 15, 16.

жив добре, заким одним замахом пера кинув на руських владик так страшний засуд, що осьто „не легко в якій небудь епоці соборної церкви стрінутися з владицтвом, яке б так низько морально стояло, як на Руси в тій добі...“

І коли-б добра воля, тоді-б певно — навіть не в історії соборної церкви, а в історії католицької церкви сусідньої Польщі — в тій самій таки добі (XVI в.), знайшов би був єпископ Ліковський коли вже не ще чорнійший образ, то з всякою певністю такий самий...

„Усі нещастя та усе горе навістило церков (зн. католицьку) і її слуг справедливим присудом Бога — не через що инше, а за гріхи та скандальне жите і зіпеуті обичаї священства і... єпископів, — через їх зарозумілість, та страшне лакіметво... Вони забули про свій стан, забули присягу та свій пастирський обовязок, забули Бога та страшний його суд, а позбавлені і тіни сорому — немов оглухли на людські злоріканя та поговірки, провадять розпустне жите серед виставности та пировання... Віддавшись розпусті, тілесним похотям та гидким помислам — занедбують свій архиєрейський обовязок, а клопочуться брудними зисками, займають ся купецтвом. І зовсім но диво, що такі єпископи, — коли се неuki, що не знають ні сьвятого письма, ні канонічного права, переховують у себе еретиків, протегують їх, та тим конечно „excitant et exalunt odia atque audaciam saecularium contra ordinem ecclesiasticum“...¹⁾

Страшні слова... А присуд тим більше суворий, що видають його не чужинці, які до польської річи посполитої заглядали мов по огонь, ані „єретики“, що в своїм фанатизмі чорнили на кождім кроці католицьку церков, а се бездоганні католики, відпоручники краківської капітули, оттак величали своїх верхівників, католицьких єрархів XVI в.²⁾

¹⁾ Scriptores rerum polonicarum, т. I, стр. 94, 95.

²⁾ Се меморіал, який виготовили на довго вижиданий синод в Пьотркові (в р. 1551) відпоручники краківської капітули Мартин Кромер, Петро Мишковський та Станіслав Гурський. Годить ся запримити, що Коритковський (цит. авт.) рад бачити в отсій памятці фальсифікат. (Arcybiskupi, op. cit., т. III, стр. 165—172). Отся прецікава грамота переховується між актами краківської капітули, а частинний її передрук стрічаємо в першій томі „Scriptores rerum polonicarum“, на стр. 94 і 95. (годить ся зазначити, що крім своєї грамоти надруковано там ще більше дуже интересного матеріялу до характеристики тодішних

Та на тім ще не кінець... Отті єпископи глузували собі з церковних постанов, не заховували ні сьвят ні постів, призна-

церковних відносин. До матеріялів, які зібрали, чи там видали Тайпер (головно в III т.) та Рикачевский, — се важний причинок.

В цілости передруковано отсей меморіал в „Acta historica res gestas Poloniae illustrantia ab anno 1507 usque ad annum 1795“, Tomus I. W Krakowie, 1878, стр. 447—499.

Заголовок її такий: „Instructio a Venerabili Capitulo Cracoviensi Nunciis ad Synodum provincialem in Iunio 1551 Petricoviae convocata data a Petro Myszkowski, Stanislav Gorski et Doctore Martino Cromero in hunc ut sequitur modum redacta“.

З огляду на се, що грамоту сю лишили нам в спадщині самі такі католики, — вважаємо відповідним бодай одробину познайомити ся з тою прецікавою, а сумною ілюстрацією невідрадних відносин в середній тодішньої польсько-католицького духовенства.

Quantum igitur ad morum reformationem, quae est maxime necessaria, et a qua totum initium sumendum est, praesertim a majoribus, ante omnia fatendum est, pas omnes adversitates et persecuciones Ecclesiae et servorum Dei iudicio merito super Ecclesiam et super ejus ministros venisse, propter peccata et scandala et mores depravatos sacerdotium et eorum qui praesunt Episcoporum, propter eorum ambitionem et nimiam avaritiam, qui obliti professionis suae, obliti iurisiurandi, officiique sui pastoralis, immemores Dei, immemores damnationis et severi iudicii divini posita omni verecundia et quasi surdi ad oblocutiones et linguas hominum dissolutam vitam agunt in luxu, in comensationibus, in scortatione, in carnalibus desideriis et libidinosis cogitationibus negligentes officium suum pontificale, sordidis lucris sunt intenti, mercaturas exercentes. Nec mirum est tales esse ipsos Episcopos, cum sint indocti sacras scripturas et jus canonicum, ac legem Dei prorsus nescientes, quibus ignoratis, neque se ipsos, nec sibi subjectos regere sciunt: sed nec viros literatos et prudentes in curiis suis tenent, quorum colloquio, consilio et prudentia in actionibus, causis et casibus laudabiliter uterentur. In quorum locum nonnulli ex ipsis dominis Episcopis sacerdotes suspectos, haereticos proscriptos, a divinis suspensos et errorum suorum palpatores assentatoresque ad se acceperunt, eosque apud se tenent, alunt, fovent, ex quorum consuetudine et comitatu, veluti ab hominibus morbidis, morbidi ipsi efficiuntur. Eosque haereticos et alios turbulentos contra Ecclesiam armant, animant, instruunt, tuentur, hominibusque saecularibus, qui Ecclesiam infestant, commedant, et prote protegendos tradunt, qui sub alis eorum degentes, pravis ac sedicios concionibus excitant et exalunt odia atque audaciam saecularium contra ordinem ecclesiasticum. Et non modo hi ipsi domini Episcopi non prohibent ab ovili suo haereticos ipsos, sed ipsi soli domini Episcopi facta haereticorum et idolatrarum facere dicuntur. Adeo enim sacrosanctas ecclesiasticas constitutiones contemptui habere dicuntur, ut et festa ab Ecclesia instituta et pias ceremonias ac jejunia non observent, carni-

вали в церкві лишень три тайни¹⁾, висвячували на ксьондзів кривняків, хлопців²⁾ та неписьменних слуг, які — як наївно додає сучасник — „nihil a prophanis differunt“³⁾. Але бо й

bus in quadagesimo publiciter cum saecularibus vescantur, utraque sacramenti specie personas saeculares communicent et nonnisi tria tantummodo Sacramenta in Ecclesia relinquunt, alia omnia rejiciant, baptismum romanum damnent, rutenicum (sic!) probent. Quidam etiam ex ipsis dominis Episcopis nullus fertur esse religionis ac fidei. Sed ignoscant domini Episcopi vicia sua sibi ante oculos poni et denunciari, quandoquidem locus, tempus et necessitas id flagitent.

Dicenda sunt enim propter emendationem ea, quae ad ipsos dominos Episcopos pertinent: de dissolutis eorum curiis et moribus servorum. Fama est vulgata familiares et servos Episcoporum homines esse ebriosos, luxoriosos, libidinosos, mimos, scurras, histriones, quos attentius avidiusque Episcopi audiant, quam verbum Dei. Ut praeis temporibus domus Episcoporum scholae erunt pluribus...

Sed et in hoc non vacant reprehensione domini Episcopi, quod nepotibus et consanguineis, pueris ac servis suis indoctis, illiteratis et vilis ministeria obeuntibus, lenonibus etiam sacerdotia conferunt et hominibus nihili ecclesias onerant, qui et non faciunt officium suum et nil a prophanis differunt. Unde fit, ut saeculares videntes has indignitates, culpa Episcoporum in Ecclesia fieri, scandalisantur ex huiusmodi viciosis clericis reliquos omnes viciosos censent. Indequo odio habent ecclesiasticas personas et dote sua Ecclesia spoliare nituntur. Ad haec domini Episcopi redditus suos et eleemosynam pauperum male absumunt in conviviiis, comessionibus et vinis delicatis, parantes mensas Luculli et in alios usus malos opes ecclesiasticos convertunt, ad voluptatem aedificant, domos amatricibus emunt ac donant, fratribus et consanguineis suis aut nil penitus dant aut multum donant et ampla eis bona ex redditibus Ecclesiae coemunt: et eos ditant atque attolunt, qui postea hac eleemosyna et pane Christi impignati, dilatati, inorassati, nec alcitrant, quorum ex adipe prodit iniquitas: efficiunturque inescati ab ubertate fortunae, fiuntque hostes ac persecutores Ecclesiae, religionis ac fidei, superbi, violenti, injusti, raptores, homicidae. Quorum tamen divitiae, nomen et gloria cito perit: maledictione et infamia sola remanente“.

¹⁾ Ibidem.

²⁾ Знаменний обяв тодішних відносин! Для нас він замітний тому, що подібні жалі читаємо також в звісній „Θρηπος-ї“ Мелетія Смотрицького...

„Wiadomo to każdemu, że niektórym ieszcze Maćierzynskie mleko w vsćiech nie vschło, a iuż Oycamismy ie nad przystoyność poczynili: ieszcze się sami syllabizować nie nauczyli, a my ich na słowa Bożego przepowiedź posłali, ieszcze swoimi domami nigdy nie sprawowali, a my im Cerkiewny rząd zlećili...“ (карта 25 обор. і 26).

³⁾ Acta historica res gestas Poloniae illustrantia, т. I, стр. 478.

чужий гріш любили Domini Episcopi, як сиротинські та церковні фонди¹⁾, купуючи за них доми — своїм любовницям²⁾.

А сього чейже годі назвати християнським житєм, житєм після високих Христових заповітів, коли для заокругленя образу додамо ще й се, що Domini Episcopi, віддані зовсім земським розкошам, потребували на виставне розкішне жите великанських доходів та роздобували їх нераз дуже брудними способами³⁾, не говорячи вже про обдиране та гнет єпископських підданих-селян⁴⁾.

Читаючи отсю загальну характеристику тодішнього польського духовенства аж не хочеть ся прямо вірити, щоби на єпископських стільцях могли засідати такі людці...⁵⁾

¹⁾ Ibidem, на многих місцях.

²⁾ Ad voluptatem aedificant, domus amatricibus emunt ac donant...“ — як вище. — Замітне, що в „Scriptores rerum polonicarum“, т. I, стр. 94, 95 — се речення опущено...

³⁾ Ibidem, на многих місцях.

⁴⁾ Прошу порівняти „Acta historica res gestas Poloniae illustrantia“ т. I, стр. 494.

„Ipsi etiam soli Dni Episcopi subditos mensae suae episcopalis non gravent novis oneribus, non important in eos novas collectas, non quascumque leni de causa mulctas sumant, non spolient...“

Також: Załęski, Jezuiti w Polsce, т. I, стр. 63, нота 1.

Тут годить ся ще замітити, що такі самі жалі та наріканя на біскупів, як і в агаданій „Instructio ad Synodum“, — стрічаємо також у Рикачевського, op. cit., т. I, стр. 45—54.

⁵⁾ Маленькою ілюстрацією біскупської „чесноти“ най послужить ось хочби краківський біскуп Андрий Зебжидовский. Крім вищих зовсім не підхлібних поголосок — говорили про нього ще й таке:

„...Idem Rmus Dnus Episcopus Cracoviensis, ut de hoc vulgarissima fama est, nec caste nec caute vivere dicitur. Fama est illum in primo suo Gdanum ingressu (1546 p.) puellam quandam illinc abduxisse et in Volborz penes se tenuisse, et filiam ex ea procreasse, ac ad illius baptismum post coronationem Reginae deserta contra Pinczovien-sis Ecclesiae causa cucurrisse (!); similiter est fama de monialibus et ceteris mulieribus, quas Dtio Sua con-sectaretur...“ (!)

Він глузував собі публично з католицької віри, вважав Мойсея, Магомета та Христа великими ошуканцями, що вивели в поле цілий світ, а євангелиста Маттея називав „veluti rusticum“ Мацек і т. д.

Acta historica res gestas Poloniae illustrantia, т. I, стр. 481; — про Зебжидовського гл.: Н. Любвиць: Начало католической реакции (op. cit.), стр. 10. — История реформации въ Польшѣ (op. cit.),

(Ми не будемо шукати горячково в історії соборної церкви порівняння, подібного образу, як еп. Ліковський. Думаємо тільки, що по такій образі життя польського єпископату наші Онисифори Дівочки, Терлецькі, Балабани і хто там иньший, — нікого також не здивують!

Не одно можна навести на виправдане сього страшного морального занепаду польсько-католицької єрархії XVI в. Одною із найважніших причин сумних відносин, треба вважати се, що від половини XVI в. вибір біскупів залежав виключно від двірської камаріллі, від короля, який біскупські мітри роздавав людям, що звичайно заслуговували собі отєї високої становища — в королівській канцелярії, або — в будуарах королевої...¹⁾

В кінці годить ся запримітити, що такі панські козачки не вдовольняли ся нераз одною єпископією... Часто лучало ся, що такий біскуп сидів рівночасно на кількох єпископських стільцях, та лупив гроші з такої єпископії, в якій за цілий свій вік й ногою не станув...

„Wina nasza i wielka, najmilsi przelozeni duchowni i pasterze, iz wodę łowim a o rybę nie dbamy, iz przy swoim jezioru i stawiku nie mieszkamy: ryby w Litwie — a rybolow w Polsce...“²⁾

Оттакі досадні слова гіркої правди слав під адресою ледачих біскупів „золотоустий“ Скарга...

Та у сій класичній пам'ятці страшної руїни тодішньої польсько-католицької церкви, яку лишили нам згадані вище відпоручники краківської капітули, — відслонена уся глибина моральної гнилі польського духовенства, — відслонена in capite et membris...

Бож чи могло бути инакше в середині польського духовенства, коли на єпископських стільцях засідали люди, які єпископські стільці вважали чудовим жерелом великанських доходів, засобами до вигідного та розпусного життя, — а про „спа-

стр. 111 і дальше. — Załęski, Jezuci w Polsce, т. I, — а головни K. Morawski, Andrzej Patrycy Nidecki (op. cit.), стр. 37—54.

¹⁾ Любавичъ, Начало католической реакции (op. cit.), глава I, стор. 8.

²⁾ Skarga, Kazania niedzielne i świąt.

сене“ душ, про церков та вихованє здібного духовенства навіть і не думали, люди, які публично говорили, що мовляв — „най там кождий вірить в що хоче, тільки щоби моя кешеня не була порожна?!“¹⁾

„Presbyteri nostri — potentissimi sunt potatores, semper ebrii, semper temulenti, ebriate madentes et olentes crapulam“²⁾ — так можна коротко та вірно схарактеризувати тодішнє низше католицьке духовенство...

(І самі собою нагадують ся нам пам'ятні слова русько-православного письменника початку XVII в., якими він так само майже змалював руське духовенство доберестейської доби: „пресвитерове... сметья било людское... отколь ся до него самья толко голодныи и неукове так натиснули, же южь розознати не было, гдѣ былъ частшій пресвитерь — въ корчмѣ, чили въ церкви?...“³⁾ Сі слова так і просять ся до характеристики католицького духовенства XVI в.

Се були недоріки, які часто не знали навіть шляхотної штуки читаня⁴⁾, справдішне „сметья людское“, яке рекрутовало ся з біскупських кривняків, слуг їх, куплерів⁵⁾, людей, які нічим не ріжнили ся від простолюдя, які залюбки пересиджували по коршмах, та гуторячи в кружку добродушних кметів та хороших молодичок, пересиджували при чарці аж до пізньої ночі...⁶⁾

¹⁾ Rykaczewski, op. cit. т. I, стр. 42, 43.

²⁾ Acta historica res gestas Poloniae illustrantia, т. I, стр. 492.

³⁾ Русская историческая библиотека, СПб., 1878, т. IV, стор. 1057. — Пор. мою студию (op. cit.), стр. 40, 41.

⁴⁾ Rykaczewski, op. cit., т. I, стр. 45—54. Responsiones DD. Praelatorum, Canonicorum et Capitulorum... ad consultationem Rmi Dni Nuntii apostolici, super negotio fidei summatim collectae.

⁵⁾ Acta historica res gestas Poloniae illustrantia, т. I, Instructio... ad Synodum.

⁶⁾ „De plebanis et plebanorum vicariis non levis est querela, qui propter morum incivilitatem, ob exile lucellum, avariciae crimen et obtreccationem ac odium incurrunt... Similiter et Presbyteri sunt maximi potatores et perpetuo temulenti, totos dies, absoluto sacro et horis ut cumque permurmuratis in tabernis desident in alea inter potatores et mulieres (!), ubi nihil honestum nec auditur nec dicitur, — bibitur vero plusquam ad noctem mediam...“ — Acta historica res gestas Poloniae illustrantia, т. I, стр. 492. — Прому порівняти проф. Любавича, Начало католической реакции (op. cit.), стр. 3—7.

Оттак виглядало низше духовенство шляхетської Польщі в половині XVI в. Семинарий ще тоді не було¹⁾, літургічних книжок теж²⁾, а й та молодіж, що виховувала ся в т. зв. катедральних школах, — і тій милійша була чарка як наука³⁾...

Та запримітити годить ся, що отсе низше латинське духовенство ішло ві всім за своїми пастирями...

І воно любило свої „овечки“ стричи, а не пасти і то овечки не одної парохії, а кількох... Ось як ганьбить тодішне ледаще католицьке духовенство віщій Скарпа:

„Ksieży naszey ospałość, złe przykłady, próżnowanie, roskoszy, łakomstwo — herezye wasze tuczą. Barziewy ich zły

Певна річ, що і між православними не було инакше. Крім згаданого строгого осуду Захарії Копистенського пригадують ся пам ще отей певничайно характерні та досадні слова знаменитого Мелетія Смолицького:

„...Weyzrzymy u na posłane przez nasze rąk wkładanie Kapłany, ktorychesmy po wszystkiey Rośieyskiej ziemi, iako molu niewinne dusze gryzącego nasiali, niedożrzałych chłopiąt, y nieukow, natrętow, nieobyczajnych grubianow, mierzionych żarłokow, niewstydlivych Baydow: a sobie mądrych mędelow, niekarnych bachantow: ociętnych Rybaldow i knąbrnych samopasow, wichrowatych niestatkow: boiaźliwych trzmielow: nadętych klekotow: oboiętnych pochlebcow: niezbożnych świętokupcow: przeklętych świętoprzedawcow nienasyconych łakomcow: ślepych wodzow: niedbałych Oycow: niezłych Pasterzow: rozpustnych kapłanow: nieumieiętnych Mistrzow: podeyrzanych Kaznodzieiow: niesprawiedliwych Sędziow, obłudnych Pharizeuszow: lisowatych Iudaszw: piekielnych bluzniercow: ktorzy niedoszłych lat swoich niestatkem, nie do pisma Bożego czytania, ale do dziecinnych igrzysk, y do inszych lekkości są pochopnieyszy. Nie do porządneho spraw Cerkiewnych odprawowania, ale do karczemych kufłow y tuzow wytwarzania sposobnieyszy...“

„Θεῖνος To iest Lament jedyney ś. Powszechney, Apostolskiej Wschodniey Cerkwie, z objaśnieniem Dogmat Wiary...“ W Wilnie, 1610, карта 25 оборот. [ч. бібл. ім. Оссол. 11735].

¹⁾ Łukaszewicz, *Historya szkół* (op. cit.), т. I, стр. 77. — Харламповичъ К., *Западнорускія православныя школы XVI п начала XVII вѣка, Казань, 1898*, стр. 119-125.

²⁾ *Acta historica res gestas Poloniae illustrantia*, т. I, *Instructio ad Synodum*, стр. 492.

³⁾ *Acta historica res gestas Poloniae illustrantia*, т. I, стр. 492. „...Agendum cum Dnis Episcopis — provideant, ut scolae in eisdem oppidis non sint adeo dissolutae, ne juvenus illa Bacchum pro Minerva colat..., ut Rectores scholarum sint docti et vitae honestae...“

żywot heretyki mnozy, nizli Ministrowskie kazania: cztery plebanie ieden trzyma, a czterech dusz w nich Bogu nie pozyszcze i dochody bierze, a w Plebaniey nie postoi: dzieściny dogłada, a nauki nie pilnuie: w Polsce mieszka, a Litewskie kościoły z pieniędzy łupi!“¹⁾

Не инакше було й по монастирях, — і то не лише мужеських, але і жіночих. Монахи та монахині поклоняли ся радше Венері як свьятим, та розганяли монастирський сум та тугу — пированями, танцями та тим, о чім і не годить ся писати...²⁾ Лучало ся часом і таке, що монахині справляли в монастирській огряді хрестини, або і не справляли, коли — „prolem suam suffocabant...“³⁾.

Оттак зарисовуєть ся в головних начерках нещасливий стан польсько-католицького духовенства XVI в. Я змалював його добираючи майже виключно чорних красок, бо правду сказати — загальний образ тодішних церковних відносин стелить ся таки на дуже темнім фоні...⁴⁾.

І ми стаючи перед такою картиною не подивуємо ся, коли сучасний Веріерий, бувший єпископ Капо д' Істрия, та бувший папський легат, кінчить свою „Історію про пану Іоана VIII“ побідним кличем, що ось — вже-вже валять ся, вже го-

¹⁾ *Vpominanie do ewanyelikow, y do wszystkich spolem nickatolikow... W Krakowie, 1595*, стр. 35, 36 (бібл. ім. Оссол. ч. 17.728). — Пор. *Моя студія*, op. cit., стр. 53, замітка 4.

²⁾ „Abbatess... laute ac luxuriose vivunt, plerique etiam pecunias equos ac bona monastica secularibus utenda dant...“ *Acta historica res gestas Poloniae illustrantia*, т. I, стр. 486.

А в то, що діялось в однім жіночім монастирі — просто не хочеть ся вірити, а й не випадає переповідати... (Ibidem, стр. 488). — По монастирях карности не було жадної... Се були справдішні гнізда моральної гнилі та розпусти. — *Рукaszewski*, op. cit., т. I, стр. 163, 164. — *Łukaszewicz, Historya szkół*, т. I, стр. 78-79. — *Fankidejski, Klasztory żeńskie*, стр. 70, 87, 179... — *Любовичъ, Начало католической реакции* стр. 21-25. — *Załęski, Jezuci w Polsce*, т. I, стр. 42-52, і т. д.

³⁾ *Acta historica res gestas Poloniae illustrantia*, т. I, стор. 488.

⁴⁾ Правда — кс. Заленський називає отсю Содому й Гомору „obniżenie się ducha kościelnego w episkopacie polskim...“ (*Jezuici w Polsce*, т. I, стр. 30). Нема що казати — характеристика дуже... делікатна...

монить зловіщий гук зігнутих склепінь католицької церкви в Польщі...

І смертельна тривога найшла на католиків...

„...Juste venit super nos ira Dei, merito haec patimur, quin immo graviora adhuc meremur...“¹⁾.

І усі побоювали ся, щоби на них не сповнилася отя страшна грізба Єгови:

„...Quia vos repulistis a vobis scientiam viarum mearum, repellam et ego vos, ne fungamini sacerdotio mihi...“²⁾

V.

(Насуваєть ся само собою питання: а якже-ж саме тоді було на Русі, які були у нас церковні відносини, яке духовенство, яка єрархія?)

Відповімо коротко: гірше не було, — але й ліпше також ні...

Бо й справді — чи-ж могло бути инакше, краще, у тих, що цілі століття абсорбували усі свої животні сили на оборону Європи перед інвазією некультурних азійських горд³⁾, —

¹⁾ Acta historica res gestas Poloniae illustrantia, т. I, стор. 484.

²⁾ Ibidem. Також Rykaczewski, op. cit., т. I, стр. 48. —

Годить ся ще зазначити, що жалів та парікань на страшне віснує тодішнього польсько-католицького духовенства стріпемо в сучасних рукописних і друканих пам'ятках без числа...: на ледаче духовенство кидали громи і свої і чужі, горячі католики і завзяті „єретики“. Тут зверну увагу лишень на цінні свідчення в писаннях кардинала Гозія: Hosii Stanislai, S. R. E. Cardinalis... opera omnia in duos divisa tomos. Coloniae, 1584, т. I, стр. 490, 537, 657, 660... — т. II, листи.

На тім місці згадаю ще, що при писанню своєї першої частини моєї студії я користувався цілий час цінною рукописною бібліотекою ім. Оссоліпських у Львові п. ч. 628, п. з. „Provinciae Poloniae Societatis Jesu Ortus et progressus, opera et studio Patris Raphaelis Skrzynecki e Societate Jesu, Caput I, стр. 1—42.

³⁾ Що се признавали Українцям навіть чужинці — се звісна річ. Я пригадую тут лишень свідчення сучасного (1565 р.) папського легата Фульвія Руджієрі — гл. Rykaczewski, Relacye nuncyuszów, т. I, стр. 148.

у тих, що цілі століття зазичували ся в сусідній Візантії — беручи огонь з погасаючої ватри, — та у тих що в горячквій погоні за світлом гасили свій духовий голод культурних потреб — трутою-шумовинем культурних ферментів сусідньої Польщі? — Ні, в XVI віці в українсько-руських землях краще не було, як в Польщі, — ба що більше: коли приглянемось ближше, то побачимо, що відносини на Русі в тій добі — се неначе відблеск того ферменту, який саме тоді клекотів в польській ричіпосполитій¹⁾.

Звісна річ, що до половини XVI в. українсько-руські землі підлягали найбільш культурним впливам Візантії. Та вжеж годі заперечити, щоби на Русі не чути було теж і відгону тої інтелектуально-соціальної еволюції, яку саме тоді переживала Польща. Се зрештою річ зовсім природна: західні українсько-руські землі були-ж частиною польської ричіпосполитої...

(Найбільш отворила двері польським впливам люблинська унія 1569 р.²⁾: від тої хвилі майже всі українсько-руські землі прилучено безпосередно до Польщі; разом з Литвою мали вони становити з Польщею одну державу — з одним сенатом і соймом, спільним військом і спільними фінансами... Нечайно стали поруч себе два народи, чужі собі традиціями, вірою, культурою та язиком.

Наслідки сього зближення двох народів були для Русі фатальні... Литовсько-руська шляхта зрівналась на раз з польською та незвичайно скоро стала переймати від неї нові клясові переконання, нові шляхетські ідеали³⁾. Вона відділяєть ся хінським муром клясової висшости від „людей посполитих“, чим раз більше улягає новій культурі, польщить ся... Серед того вона кидає вже раз на все православну церков, та таким чином палить за собою останні мости колишньої приналежности до українського народа... Зваживши се, ми не подивуєм ся, що коли настав памятий рік 1596 — велика частина українсько-руської шляхти була вже в рядах католицької церкви⁴⁾.

¹⁾ Пор. Архивъ Юго-Западной Россіи, Ч. I, т. VI, Київъ, 1883, стор. 30 et seq.

²⁾ Архивъ Юго-Западной Россіи, Ч. I, т. VI, стр. 19 et seq.

³⁾ Ibidem, також Костомаровъ, Историч. монографіи и изслѣдованія, т. XIII, стр. 195—200.

⁴⁾ Пор. Likowski, Unia brzeska, op. cit., стр. 51, 52.

Передусім фатально відбили ся польські впливи на церковних відносинах в українських землях. Як стан євїтський — так теж і духовний поділив ся на дві окремі класи: „панів-шляхту духовного стану“, се б то висшу єрархію, що ві всім старала ся зрівнати і дорівнати католицьким єпископам — навіть в скандальнім житю, — і на низше духовенство, яке теж нагадує нам ві всім низше духовенство католицьке¹⁾.

Ми бачили вже, які євїдоцтва лишили нам сучасні про польсько-католицьке висше духовенство. Та вжеж так само треба признати, що подібних памяток маємо не менше і про русько-православних владик сеї доби. Се були такі самі розпустники та глитаї, як і католицькі єпископи. І не дивниця, коли „подавцями хлібов духовних“²⁾ були польські королі, які на владичі престолі почали виносити людей, що весь свій вік не мали з церквою нічого спільного, одначе вміли добре найти дорогу до ласки королівської, або й королевої... Духовні бенефіції стали вважатись нагородами за ріжного рода воєнні чи горожанські заслуги, вигідними жерелами наживи, які можна було легко набути... за добрим окупом...³⁾ Теж вважало ся чимсь зовсім звичайним, коли раз набути від короля єпископію чи там архимандрию відступав хтось кому иньшому, очевидна річ теж за добрим окупом⁴⁾. Природна одже річ, що на владичих та архимандричних престолах засідали від тепер люди, яких руки були нераз зрошені людською кровю, а в найліпшим разі такі, що — як читаємо в одній сучасній грамоті — „сє жонами своїми кромь всякого стыда живуть и дѣтки плодятъ, а въ монастыряхъ честныхъ, вмѣсто игуменовъ и братьи, игумены сє жонами и дѣтми живуть“...⁵⁾ А таких голосів можна почути в сучасних грамотах не мало...⁶⁾

¹⁾ Архивъ Юго-Западной Россіи, Ч. I, т. VI, стр. 47.

²⁾ Ширше про се див. Архивъ Юго-Западной Россіи, Ч. I, т. VI, стр. 20 et seq.

³⁾ Ibidem. Пор. іще: Студинський, Пересторога, руський памятник початку XVII віка, Львів, 1895, стр. 17 et seq., також: Likowski, Unia brzeska, op. cit. стр. 36.

⁴⁾ Ibidem.

⁵⁾ Акты Западной Россіи, т. III, N. 146.

⁶⁾ „...Єпископъ же Холмскій (Денис Збіруйський) таже и Пинскій (Леонтій Пелчицький) со женами живуть, еще же и Перемышлскій (Мих. Копистенський) єпископъ со женою на єпископство възведенъ...“ Як дуже тим „соблазняло ся“ низше духовенство, про се євїдчать отсі

Оттаким то чином стало ся, що купно і продаж єпископських стільців та архимандритств, узурповане євїтськими особами висших духовних достоїнств, розпустне жите владик і архимандритів, безстидна погоня за наживою, крайне іінороване і ломане церковних канонів та обрядів — се все було на дневнім порядку...¹⁾ Та вжеж тут годі не піднести, сього, що отсі вицьвіти „висшої культури“ стрічають ся в українських землях що іно від половини XVI в...

Наслідки виставного й безжурного жита руських владик були дуже сумні... Доля низшого духовенства, а тим менше народня їх зовсім не займала. Ідучи ві всім за католицькими єпископами, руські єрархи дбали лишень про свої земельні посілости, та взагалі усякі жерела наживи, що дали би їм спромогу провадити як найвигіднійше виставне та розкішне жите. Природна отже річ, що на таке жите бракло нераз і приходів. Тоді бувало звичайно таке, що неситі владики пускали ся на непевні спекуляції²⁾ та накидали на низше духовенство великі податки³⁾. Коли-ж піп не був спроможен вдоволити владичого апетиту, тоді вони запечатували церкви та заборонювали попови правити богослуженя⁴⁾... Не диво отже, що тодішне низше духовенство животіло серед найбільшої темноти та морального занепаду, не диво — коли читаємо в знаменитій Палінодії Захарії Копистенського, що тодішні „пресвитерове... смєтъя било людское... отколь ся до него самыи толко голодныи и неукове такъ натиснули, же южь розознати не было, гдѣ былъ частшій пресвитерь — въ корчмѣ, чили въ церквѣ?“⁵⁾.

слова тої самої грамоти: „увидѣвше сє двоженци, дерзостиѣ литоргисають“ і т. д. — Акты Западной Россіи, т. IV, стр. 43, N. 33, також Milkowicz, Monumenta Confraternitatis Stauropigianae, Leopoli, 1895, т. I, стр. 376, 377. — Пор. іще мою студию, op. cit., стор. 16 et seq.

¹⁾ Моя студія, Єзуїти в заведеню унії на Русі в доберестейській добі, op. cit., стр. 16.

²⁾ Архивъ Юго Западной Россіи, ч. I, т. I, N. 9, — т. VI, стор. 60...

³⁾ Ibidem.

⁴⁾ Ibidem.

⁵⁾ Русская историческая библиотечка, СПб., т. IV, 1878, стор. 1057. — Моя студія, op. cit., стр. 41.

І справді — низше руське духовенство туманіло серед того в страшній недоли інтелектуальній, соціальній та економічній. Доля такого попа не різнилась зовсім від недолі кріпака, що працював на дідича мов той робучий господарський інвентар¹⁾. „Porę niebożęta za proste chłopy u gorzeu powracano“, писав сучасний „принципал унії“²⁾ Потій, „między garbarze u szewce a snać pośledniey wszystkich na uniwersalech kładziono, od osób swoich u od obeścia cerkiewnego na nich pobory stawiano“,³⁾ а автор славної „Перестороги“, Юрій Рогатинець, жалив ся теж, що „православіє греческое озимнѣло и у взгорду пришло и во занедбанє“⁴⁾

Інакше й бути не могло, коли — як каже Теодор Скуминович⁵⁾ — деякі попи не вмiли навіть expedite по руськи читати та не мали найменшого поняття про головні догми віри, коли — як читаємо в одній сучасній грамоті, багато попів „по малжонкахъ своихъ, зъ сего свѣта зонпльхъ, блудницъ собѣ держать безпечно, безъ сорому и боязни божой“...⁶⁾

Коли-ж одначе ряди низшого українсько-руського духовенства становили, „самыи толко голодныи и неукое“, так навпаки багаті бенефіції були предметом бажань самих можних панів шляхти⁷⁾. Таким отже чином багаті архимандрії діставали ся в руки таких самих „гідних робітників в Христовій винниці“, як і владичі престолу. Якi отже були відносини між чорним духовенством — можна вже наперед вгадати.

„Монаше жите перемiнило ся в більшій частині в таку погань, що крім монашого одіня та зверхної постави не було монашого ні-

¹⁾ Архивъ Юго-Западной Россіи, Ч. I, т. VI, оп. cit., стор. 52, 53.

²⁾ Рукописъ університетської бібліотеки у Львові п. ч. 1. D. 21. стор. 132.

³⁾ *Antiŕhōsis*... Wilno, 1600, стр. 76—77. — Моя студія, оп. cit. стр. 40. — Цікаві ще й оті слова Потія: „Nusz iakie uszapanowanie popów Ruskich od Panow ich własnych, a snać więseu, ktorzy się Rusią budź czuwaią, isz w niektórych w podwodę iezdzić, z pługiem na robotę do panów swoich chodzie muszą...“ Ibidem.

⁴⁾ Акты Западной Россіи, т. IV, N. 149.

⁵⁾ Teodor Skuminowicz, Przyczyny porzucenia Dizuniey, Wilno, 1643, §. 3, розділу V.

⁶⁾ Акты Западной Россіи, т. IV, стр. 39. N. 29.

⁷⁾ Пор. Архивъ Юго-Западной Россіи, Ч. I, т. VI, оп. cit., стор. 53.

чого. Більш про се говорити жаль та сором... Кождий, хто хтїв, міг се видіти¹⁾ — оттак писав 1617 р. Лев Крєва про сумні монастирські відносини в доберестейській добі... І в тім свідочстві XVII в. — нема й тіни переседи. Як єпископії, так і багаті архимандрії випрошували собі у короля теж люди, що гонили за вигідним і розгульним житєм серед танців, пировань та польовання в просторих монастирських лісах... Чи-ж отже може бути в тім щось дивного, коли 1585 р. галицько-руська шляхта жалила ся перед кївським митрополитом Онисифором Дівочкою, що ось „въ монастыряхъ честныхъ, вмѣсто игуменовъ и братьи, игумены съ жонами и дѣтми живутъ“²⁾ — а королївський секретар і звiсний полеміст Мороховський писав у відповіді на *Θρηρος* Мелетія Смотрицького³⁾, що до православних монастирів горнули ся звичайно ті, що навчили ся „на свѣті“ розпусти та затужили за свобідним монастирським житєм, яке їм одначе дуже скоро бридне та робить з них невпинних „бігунів“? Не дивниця також, що монастирські стіни ставали дуже часто нрибіжищем людей, яких совість була обтяжена навіть убійствами, як прим. супрасльського архимандрита Тимотея Злоби⁴⁾, або таких, як ось прим. архимандрит жидичинського монастиря, Никодим Макоєй-Шибинський, про котрого пише ся в одній грамоті, що він „именями церкви Жидичинское шафовал, иноков жадних не ховал..., и овшем... тых голодом выгнал вон“..., але за се „стал ся перестушцею слюбу законного — а по местах не рядне живучи, яко і в монастыре своем подложниц ховаючи — з ними справу Богу и людем добрым мерзкую мевал...“, а на конєць „подданого і слугу манастиря Жидичинского сам рукою своєю власною забил...“⁵⁾

Оттак зарисовують ся нам в головних начерках сумні відносини в верстві тих, що силою обставин мали бути свѣточами

¹⁾ Оборона Унії Льва Крєви (Вильно 1617 р.) передрукована в IV т. Русск-ої историческ-ої библиотек-и (оп. cit.), т. IV, стор. 155—312.

²⁾ Акты Западной Россіи, т. III, N. 146.

³⁾ Morochowski Heliasz, Paregoria albo Utulenie uszczypliwego Lamentu zmyślonego Theophila Orthologa. Вильно, 1612, стор. 27.

⁴⁾ Пор. Архивъ Юго-Западной Россіи Ч. I, т. VI, оп. cit., стр. 57, Студинський, оп. cit., стр. 46—47.

⁵⁾ Архивъ Юго-Западной Россіи, Ч. I, т. VI, оп. cit., стр. 565, ч. ССХХVII.

та провідниками широких мас народніх. Природна отже річ, що ті маси животіли в нечуваній страшній духовій темряві, негадуючи вже єгипетської неволі на шляхотських лятіфундіях.

Цікавою ілюстрацією сказаного нехай послужить отсе. Саме після смерти перемишльського владика Арсенія Брилинського заїхав до Львова митрополит Михайло Рагоза. При тій нагоді поручив митрополит львівському владичі Гедеонови Балабанови приглянути ся особисто відноснам дієцезії помершого владика. Балабан вводив волю митрополита та з початком марта 1591 р. заїхав до Городка¹⁾. Та тут довідав ся владика від „отця намієника“ і міських городецьких сьвященників про дуже погані речі. Духовенство ані думає слухати ся владика, не буває на соборах, не поновляє св. мира, а що більше — „попове по малжонкахъ своихъ съ сего свѣта зошлыхъ, блудницъ собѣ держать, безпечно безъ сорому и боязни Божой“²⁾. Не диво отже, що ті „попове“ „беззаконные браки, кровосмѣшенія, сватства, кумства спускают, и благословляют, хватныя дѣвки вѣнчат, малженства законные розпускают... Такъ посполитые люде разсвѣрѣпили, же другій и о Господу Богу мало знаеть, вѣрити и молити ся ему не умѣеть, болше волхвами и чародѣями ся бавяты, а нежли Богу служатъ“...³⁾ Що такі сумні відносини тревали ще довго опісля — о тім сьвідчать ще й ті слова славного Мелетія Смотрицького. „...Tu w naszej ruskiej ziemi lud prosty po wsiach, miastach i miasteczkach nie wie co to jest wiara chrześcijańska, co to świętości cerkiewne, co to umieć Ojciec nasz, Wierzę w Boga, co to znać Dziesięcioro Boże przykazanie i co insze każdemu chrześcianinowi należące. Nigdy żaden z nich nie doznawa uciech wiary chrześcijańskiej, które zwykły bywać ze słuchania słowa Bożego; żyją jak było“⁴⁾.

¹⁾ Акты Западной России, т. IV, стор. 39. N. 29.

²⁾ Ibidem.

³⁾ Ibidem.

⁴⁾ Paraenesis abo Napomnienie od w Bogu wielebnego Meletiusza Smotrzyckiego, do Przewacnego Bractwa wileńskiego Cerkwie św. Ducha. Kraków, 1628, стр. 33. Яка-ж то стара пісня!... Се-ж неначе відгомін Гербестових „Wiary Kosciola Rzymskiego Wywody“ (Краків, 1586) та писанє Потія... Обширнійше — низше.

(Чимало підкопав повагу православної церкви ще й реформаційний рух на руській землі¹⁾). Та вжеж годі заперечити, щоб і він не стояв в причинній звязи з тою страшною духовою долею, в якій саме тоді животів український народ...)

Вже доволі рано приймають ся нові гадки на Литві, Волини, Білій Русі, а при кінці XVI віка і в Київщині²⁾. З кожним днем тратила православна церква що раз більше своїх синів. А спинити що раз дужчого руху не було кому... „А штожь иншого овцамъ бѣднымъ, видячи такую недбалость паствей своихъ, чинити было годно въ томъ розерванью? Искати пристанища якого, жебы се гдѣ кольвекъ пригорнути могли! Вышедши теды зъ овчарни своеє а блукаючы се по пустыни, хто ся кольвекъ натрафилъ — будь то Лютаръ, будь то Кальвинъ, будь то проклятый Арей Ебционъ, албо нурокъ, не смотречы — если паствей албо волкъ, облуканыє приставали“. Так писав 1595 р. Потій³⁾.

Реформаційна горячка обхонила найпаче українсько-руську й біло-руську шляхту⁴⁾. Коли-ж однак завдяки контрареформаційній праці католицьких місіонарів реформаційний рух став невдовзі потахати — руська шляхта вже не вертала ся до прадідної віри: вона оинила ся вже вся в католицькім таборі, відцуравшись так уже на віки рідного народа⁵⁾.

В якийсь страшній безвихідній круг попали усї верстви тодішньої української суспільности, — і нікого не було попровадити заблуканих новими шляхами... Безпросьвітна темрява прилягла важкою скалою народню грудь, лила в серця їдь зневіри у власні сили, та гнала в супротивний табор... А із тої безпросьвітної темряви гомонять немов похоронні звони

¹⁾ До історії розвою науки Лютра і Кальвіна на Русі зібрано поки що дуже мало матеріалів. За се варта всякого признаня студія д. О. Р. Левицького про аїтїрїїтаризм і соціїянство на Русі, поміщену в VI томі „Архив-у Юго-Зап. Россіи (ч. I), стр. 113 – 182.

²⁾ Пор. Н. Устряловъ, Сказанія князя Курбскаго, СПб., 1868, стр. 248.

³⁾ Унїя Потія передрукована в VII т. Русск-ої историческ-ої бібліотек-и; стр. 114.

⁴⁾ Архивъ Юго-Западной Россіи, ч. I, т. VI, стр. 43 et seq.

⁵⁾ Ibidem. — Як вище.

розпучливі слова: „И такъ то велми много зашкодило панству Рускому же не могли школъ и наукъ посполитыхъ розширяти и оныхъ не фундовано: бо коли бы были науку мѣли, тогда бы за невѣдомостію своєю не пришли до такowychъ погибели“¹⁾.

„А не отъ чого иншого розмножило ся mezi людми такое лѣннество, оспалость и отступленье отъ вѣры яко наболшей отъ того ижъ устали учителя, устали проповѣдачи слова Божого, устали науки, устали казанья... наступило за тымъ отступленье отъ вѣры и закону“²⁾.

І саме в тій хвилі, коли усім сьвідомійшим здавало ся, що з сього безвихідного круга нема вже мабутъ ніякого виходу, — саме тоді громом понесли ся по руській землі сьміливі слова Скарґи, а тихі сонні руські оселі зароїли ся мов комарами новими „спасителями“, католицькими місіонерами. З недовірем та вжеж і не без цікавості прийняли православні нових гостей та читали їх писання³⁾. І ось ми стоїмо перед чудною появою... Заскочені несподівано непрошеними „спасителями“ — православні звертають ся тепер по поміч та пораду до царгородського патріарха та вжеж рівночасно — в тій самій грамоті і доносять, що „мнози сьвѣтъ утвердиша предати ся Римскому единачалію архієрейству“, тому — бо „разсудиша, яко можетъ Христова вѣра подъ Римскою властію правовѣрне исповѣдати ся“⁴⁾.

Отсі слова — се страшне сьвідоцтво зневіри, що обхопила усю тодішню українську суспільність. І коли саме на передодню берестейської унії кн. Константин Острожський жалить ся

¹⁾ Акты Западной Россіи, т. IV, стр. 204, N. 149. — Усе мали Русини: і церкви і монастири богаті та пишні — „лечь того, што было напотребнѣйшее, школъ посполитыхъ не фундовали“. Ibidem.

²⁾ Акты Западной Россіи, т. IV, стр. 63, N. 45. Лист князя Острожського до Потія про упадок православія з дня 21, VI, 1593. — Пор. також Nagasiewicz Michael, Annales Ecclesiae ruthenae, Leopoli, 1862, стр. 168. — Milkowicz, Monumenta, op. cit., т. I, стр. 471—474, — і Leon Krewza O jedności cerkiewnej, op. cit., стр. 99. (Русская истор. библиотека, op. cit., т. VII, як вище).

³⁾ Пор. мою студию, op. cit., стр. 18—19, 25—28.

⁴⁾ Акты Западной Россіи, т. IV, пр. 33, також Milkowicz, Monumenta, op. cit., т. I, стр. 376, 377. — Моя студія, op. cit., стр. 16—18.

в листі до Потія, „що люде нашеє религій се згоршили“¹⁾, а що більше: „многіє насмѣваючи ся зъ нее и опускаючи до розмаитыхъ сектъ утекають“²⁾, то нема найменшого сумніву, що се було найприроднійшою консеквенцією невідрадного положення православної церкви, яке остаточно муєло — скорше чи пізнійше — вігнати її в католицьку матню³⁾... І в тім то лежить уся ріжниця між відносинами польськими і руськими. Бо коли Русини з одного боку давали ся доброхить та без протесту омотувати ніжною павутиною римсько-католицької пропаганди, а з другого боку відрухово гляділи виходу з зачарованого колеса в тужливім вичікуваню спасенія з Царгороду, того Царгороду, де — як каже Пітціпіос-Бей (Pitzipios-Bey) — на патріаршому престолі засідали ненаситні вовки, що неначе ті вампіри висисали кров із підвласної їм пастви⁴⁾, — в Польщі ніхто не оглядав ся на чужу поміч... І коли українському народови треба було до пробурханя аж такого гіркого „temento“, як берестейська капітуляція, треба було перейти аж такий хрест, щоби устами славного полеміста початку XVII віка сказати одушевлені слова, що ось вже „оминають, за ласкою Божею, російську нашу церковь лѣта грубой простоти, свѣтити ей почала свѣтлость умѣтности и правды“⁵⁾ — Польща після „хвилевого забутя“ відсьвяткувала справдішне відроджене, та зі стягом католицизму у руках пішла побідним походом ширити „культуру“ — у сусідів...

Йшла на зустріч — своїй загубі...

VI.

Чудне явище: — та поступова Польща, яке вже чверть столітя перед нантейським едиктом (1598 р. — Генрик IV) виборола собі нескаляну неповинною кровю релігійну свободу, яка вже в тодішнім кровавім віці релігійного террору з'єднала

¹⁾ Акты Западной Россіи т. IV, стр. 63, пр. 45.

²⁾ Ibidem. — Моя студія, op. cit., стр. 19, 20.

³⁾ Пор. О р. Левицкий, — вступна стаття в „Архивъ Ю. З. Россіи“ Ч. I, т. VI (в перекладі в т. VIII Руської Историчної Вібліотеки) і моя студія.

⁴⁾ Die orientalische Kirche, Wien, 1857, стр. 267, — моя студія op. cit., стр. 14.

⁵⁾ Палінодія Захарії Кошистенського.

собі голосну славу толерантної держави, — та Польща — під кінець XVI віку — має вже виразне знамя ультракатолицької держави¹⁾, в якій суспільність стигаєть ся навіть згадати недавні сумні хвилі короткого забуття, та заїло переслідує всіляких „świnistrów“ (ministrów), „superintendentów“ (superintendentów) і всяке иньше „łoterstwo“ (luterstwo)²⁾.

„Переворот, який стинив ся в Польщі на тій точці“, говорить проф. Любич, „тим більше нечуваний, що він скоїв ся зовсім спокійно, — майже без всяких слідів тих страшних насильств, які стрічаємо в ту добу у всій західній Європі“³⁾.

Декорация змінила ся зовсім. Ще недавно тому католики подавали ся на кождім поли назад... Збентежені напрасним напором протестантизму та масовим переходом польського шляхотства в протестантський табор — боронили ся так, що ся самооборона виглядала радше на капітуляцію... Про зачінну боротьбу — не було що й говорити...⁴⁾

На доказ сказаного вистане переглянути лишень прецікаву полемічну протестантсько-католицьку літературу своєї до-

¹⁾ A. Brückner, Nienawiść wyznaniowa za Zygmunta III, szkic obyczajowy i literacki (Przewodnik naukowy i literacki, rok XXX, We Lwowie, 1902), стр. 404.

„...Czasy Zygmontowe, przedłużające się strasznie, są przelomowe i społeczeństwo polskie wstępuje w nie ze swobodą wyznań, a wychodzi z nich państwem ultrakatolickiem i cechy tej.. już się więcej — na przyspieszenie swej zguby nie zbywa...“

²⁾ Се самоцьвіти полемічних чемностей, якими католики відплачували протестантам ось такі джентельменські епітети як: „katoliki“, „Suity“, „Jebuzeita“ і т. д. — Пор. прим. (Wujek Jakób S. J.) Dialysis, To iest, Rozwiązanie albo rozebranie Asserciy Pana Jakuba Niemojewskiego, z Dowodami iego naprzeciw Jezuitom Poznańskim wydanych. Napisane przez Professory Collegium Poznańskiego Societatis Jesu... W Poznaniu, W Drukarni Jana Wolraba, Roku MDLXXX [ч. бібл. ім. Осол. 3.411] „...więc się na przezwisko ich (ezuytiv) wszetecznie targają: zowąc ie Jebuzyty, Suity, abo po Niemiecku Jesuwider, iakoby przeciwniki Jezusowe, abo więc czarne raytary, iż pospolicie w czarnych szaciech chodzą“. — (O Początkach Societatis IESV ex Surio).

³⁾ Любичъ Н., Папскій пунцій Коммендоне въ Польщѣ, Ж. М. Н. II. (op. cit.), стр. 68, — також: Начало католической реакции (op. cit.), стр. 27.

⁴⁾ Brückner, op. cit., стр. 408.

би¹⁾, вистане бодай одробину запізнати ся з тим невичерпанним репертуаром кпин, ганебних епітетів, „karczemnych i kulfańskich słowsk“, які тепер соромно навіть повторити, щоби мати слабій образ тої заїлости та крайно агресивної книжкової полеміки, на яку католики забули прямо язика в роті...²⁾.

Та тим часом саме тоді коли чогось подібного можна було як найменше сподівати ся, в хвилі коли протестанти вже задалегідь завели над католицькою церквою в Польщі похоронні пісні, — по стороні католиків виринають майже рівночасно нові сили, знімають ся мов з під землі могутні таланти, що силою огненної вимови, ідкої сатири, а часто і тривіальної рубашности поборюють на кождім кроці погане „łoterstwo“, револьтують спокійні дотепер маси міщанства, підбурюють їх проти протестантів, а на їх відповіді вже не мовчать, ні! — а заливають їх цілою потопою їдких брошур чи там памфлетів, повних найогидніших слів, найнікчемніших кпин та напастий³⁾. Та се вже було — лише доливанням олію до огню... Широки маси вже й перед тим стали що раз дужше очунювати ся з протестантського летарію та натомісь — горіти крайною ненавистю та завзятем до всего того, що лишень заносило „новінками“...

Воскресла католицька церков...

І щож се були за нові борці, що в так короткім часі дали собі раду з протестантською потопою?...

Витязями тими були єзуїти. Вони то — як справедливо замічає проф. Брікнер⁴⁾ — зібрали в один гурт розбитих до тепер католицьких провідників, — звели їх в одну непобідну фалангу, яка мов той гураган змітала по цілій річі посполитій останки „еретиків“; — вони а ніхто иньший вплинули на незвичайний зріст польсько-католицької літератури своєї доби, на її розцвіт... Хоч при тім ніяк не можна згодити ся в шан. ученим,

¹⁾ Про се див. цитовану студию проф. А. Брікнера п. в. Nienawiść wyznaniowa za Zygmunta III, (op. cit.). Змалювана вона виключно на тлі незвичайно інтересних сучасних брошур, летучих листків, памфлетів і т. д. — Прошу порівнати також працю Вацлава Собеского п. в. „Nienawiść wyznaniowa tłumów za rządów Zygmunta III, Warszawa, 1902“.

²⁾ Ibidem.

³⁾ Ibidem.

⁴⁾ A. Brückner, op. cit., стр. 410.

ніби найвизначніші католицькі борці в отсій великій віроісповідній баталії пробудили ся доперва під чародійними кличами єзуїтів, що — мовляв — вони „тільки як єзуїти виступили до борби, тільки як єзуїти — забрали ся до літератури і до польських писаньь...“¹⁾

Не можна згодити ся тому, що здібних борців не бракло католицькій церкві і в доєзуїтській добі, і то таких, що жваво а навіть з великим огнем брали ся до боротьби з всілякими „powowiernik-ами“, полемізуючи з ними — як раз польськими брошурами²⁾.

Побіч Ожеховського — перід веде між тими єзуїтськими предтечами чоловік забутий майже зовсім грядучими поколіннями, муж свого часу великої поваги і слави, який сьміло може стати поруч Скарґи, горячий трудівник своєї суспільности, що зійшов зі сьвіта так тихо та так сумно, як на багнах осінних блуд-огник гасне...

Ніхто й не помітив, коли і де спочив один із найважливіших людей своєї доби, муж, що в його груди било горяче а шляхотне серце, що сердечно любив свій рідний край, та зумів знести ся високо понад сучасну сфанатизовану товпу, виступивши перед широкою громадою з новими гадками, далекосяглими планами...

Виступив тоді, коли загал, — засліплений моментальними питаннями вже но дня, а хвилі, — жив в якімсь дивнім зачарованім блуднім колесі, не оглядаючи ся ні поза себе, ні не дивлячись вперед — в непевну будуччину...

Щоби здійснити свою мрію, на се посвятив він — своє життя. Мужем тим був — Бенедикт Гербест...³⁾

¹⁾ „Żeby ocenić należycie cały wpływ jezuitski na literaturę katolicką, na nadzwyczajne, niesłychane jej ożywienie, trzeba zważyć, że taki Herbest, Wujek, Skarga, Wysocki — pisarze najpłodniejsi, tylko jako jezuiti (!) do literatury i dzieł polskich się zabrali“.

A. Brückner, op. cit., str. 411.

²⁾ Порівнай замітні уваги проф. Любвича: Къ исторіи Іезуитовъ въ литовско-русскихъ земляхъ въ XVI в. [Варшавскія университетскія Извѣстія, 1888, N. 4] стр. 2—5. — Гл. також мою рецензію на цитовану студию проф. Брікнера в „Запискахъ Наук. Тов. ім. Шевченка“ т. LII, Бібліографія, стор. 16, 17.

³⁾ Порівнай мою студию: „Єзуїти в заведеною Унії на Русі в доберестейській добі“, op. cit., стр. 32—35. — Звертаю увагу на мою примітку на стр. 34.

ЧАСТИНА ДРУГА.

Побіч найвизначніших людей польської суспільности другої половини XVI віка, яких імена лунали в тодішній литовсько-русько-польській річі посполитій, — побіч таких визначних польських учених, поетів та громадян трудівників як: Ян Кохановський, Станіслав Ожеховський, Яків Гурский, Андрій Патріцій Нідецький, Петр Скарґа, Ян Деметрій Соліковський, кардинал Мацейовський... і много-много иньших — займає Бенедикт Гербест одно із красших місць.

Плебей — двигнений з нужди панською рукою — вже в дуже короткім часі звертає на себе Гербест своїми здібностями увагу сучасних корифеїв, між иньшими кардинала Говія, легата апостольського, кардинала Коммендоне, а навіть папи Пія IV... і иньших¹⁾.

Згодом переогодом займає він в вітчизні високі становища, бере найживішу участь в тодішнім, головно науковім житю, кидає ся в найгорячіший вир релігійної полеміки, — в кінци надягає чернечу, єзуїтську рясу, аби вже на все зникнути — там далеко — серед дрімучих темних борів та запашистих лугів багатой руської землі та новими кличами будити тихі та сонні оселі руських мужиків...

Минали віки... А тим часом — покоління за поколіннями, події за подіями лягали в домовину, — щоби вже ніколи не воскреснути з могили забутия...

¹⁾ Гляди прим., рукописний кодекс архіву кн. Чарториских в Кракові ч. 1607, карта 315, 369, 713, 847. — Hosii Stanislai, S. R. E. Cardinalis... opera omnia, in duos divisa tomos. Coloniae, 1584. [Ч. бібл. ім. Осолінських 6.010]. т. II, стр. 229, лист 81. — Aug. Theiner: Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae historiam illustantia, Romae, 1861, т. II, стр. 746, і т. д.

І не одно оттак запропастило ся на віки, не один важний рис давніх часів пішов в непамять — безповоротно...

Подібна доля — судилась і Бенедиктови...

Минали віки...

І тепер лишень в ряди-годи згадає його учений історик, знавець польської літератури, — згадає „невлим, тихим словом“ — та й тільки...

А вжеж свого часу, була се особа добре звісна та загально поважана в цілій польській річипосполитій, особа — гідна й нині ліпшої памяти...

Очевидна річ — із всіх моментів його вельми рухливого життя нас займає найбільше се, о скільки Бенедикт Гербест причинив ся до розвою подій в історії України, а власне — яку роль судила йому доля відіграти в тім польсько-руським історичнім ферменті, що звісний загально під назвою заведеня унії на Руси... Сю добу його життя, його громадянської діяльності будемо старатись представити по можности як найяснійше.

Та вжеж нема найменшого сумніву, що для ліпшого зрозу-міння житевих, чи там психічних метаморфоз своєї незвичайно інтересної людини рішучо треба запізнати ся ближше в його діяльністю у всіх фазах його життя: се дасть нам можливість зрозуміти не одно, що без такого всестороннього образу — лишило-б ся для нас неясним, темним, — лишило-б ся загадкою...

Вісти про Бенедикта Гербеста доволі скупі, та й ті — і се найважнійше — незвичайно баламутні... Нам легко було б вчислити понад тридцятьох письменників всілякого „рода“, єзуїтських і не єзуїтських істориків, хронографів та учених ріжних часів та ріжних народностей, що подають нам про нього то більше то менше звісток. Та одначе ніде правди діти — всі вони, почавши від найдавніших як Рібаденейра, Поссевіно, Старовольский, Велевіцький, а скінчивши на найновіших, як Бентковский, Мацейовский, Бровн, Бакер, а навіть Вішневский, Моравский, Хмельовский та кс. Заленский, всі вони не встерegli ся від дуже нерав фатальних помилок.

О скільки-ж в отсій невеликій студії удало ся усунути усякі похибки та баламутства — не нам судити...

Передовсім думаю, що не буде зайвим, коли на сім місци подасть ся невеличкий перегляд писань тих письменників,

що при якій будь нагоді подали про Бенедикта Гербеста то більше то менше біографічних звісток.

Сподію ся, що такий реєстр не мало причинить ся до відповідної оцінки отсей студії та покаже наглядно, як дуже Бенедикт Гербест був — головно в польській історіографії... знехтований та забутий. Очевидна річ — рукописий сюди не вчисляю. При вчислюваню придержую ся порядку хронологічного.

Ribadencira Petrus, Alegambe Philippus et Sotwell. Bibliotheca Scriptorum Societatis Jesu... Romae, 1676, стр. 982. [Повний заголовок такий: Bibliotheca Scriptorum Societatis Jesu, Opus Inchoatum A. R. P. Petro Ribadencira Eiusdem Societatis Theologo, anno Salutis 1602. Continuum A. R. P. Philippo Alegambe Ex eadem Societate, vsque ad annum 1642, Recognitum, et productum ad annum Jubilaei MDCLXXV A Nathanaele Sotvello Eiusdem Societatis Presbytero. Romae, 1676. — Ч. бібл. ім. Осол. 21269]. Життєпис Б. Гербеста, уміщена в тім монументальнім творі, дуже пагадує нам Велевіцького... Навіть реєстр Гербестових творів ідентичний. Нема що казати: Єзуїти мали гарні інформації... Очевидна річ — автори „Biblothe-ки“ кажуть вмирати Гербестови 1593 р.

[Ribadencira — гішпанський Єзуїт в Толедо, умер 20 вересня 1611 р., 84-літнім старцем. Написав: Bibliotheca scriptorum Societatis Jesu; допровадив її до р. 1602. — Крім того: Vitae Sanctorum, де містив очевидні байки, тому то й звали його іронічно: Petrus de Badi-neria (Петро Шуткар, той що верзе пісенітниці). — Alegambe (Allegambe) Philippus, умер в Римі, 22, I, 1652 р. Продовжав діло Рібаденейри до р. 1643. (Bibliotheca jesuitica, Antuerpiae, 1643). Твір Алеґамба видав паново Сотвель 1675 — „cum eius additionibus manuscriptis“.] —

Ant. Possevini Mantvani Societatis Jesu Apparatus Sacer... Venetiis Apud Societatem Venetam, MDCVI. Permissu Superiorum (1606) [Ч. бібл. ім. Осол. 34417], — т. I, стр. 219.

Starovolscii Simonis: De claris oratoribus Sarmatiae libellus secundum exemplar Florentinum denuo typis exscriptus. Varsoviae, 1758, стр. 31. [Ч. бібл. ім. Осол. 16349]. —

Того-ж Tractatus tres 1) Polonia. 2) Sarmatiae bellatores. 3) Scriptorum Polonicorum *Εκατοντας* seu centum illustrium Poloniae scriptorum elogia et vitae... Editio nova, Wratislaviae, 1734, стор. 67—69. —

P. Ioannes Wielewicki S. J.: Historici diarii domus professaе cracoviensis Soc. Jesu... Kraków, 1881, т. I, [Scriptores rerum polonicarum, т. VII], стр. 178, 179 —

Pruszcz Piotr Hyacinth: Forteca duchowna krolestwa polskiego z żywotów świętych tak iuż Kanonizowanych y Beatyfikowanych, iako też świętobliwie żyjących Patronów Polskich, także z obrazów Chrystusa Pana y Matki iego Przenaswiętszey, w Oyczyźnie na-

szey cudami wielkimi słynących przez Piotra Hyacintha Pruszcza krotka, prosta, lecz prawdziwa życia ich historia z różnych Authorow zebrawszy wiernym katolikom do naśladowania, utrapioney Oyczyźnie na obronę wystawiona, do druku za pozwoleniem zwierzchności Duchowney podana. — W Krakowie, w Druk. Dziedzicow Stanisława Lenczewskiego Bertut: Roku, 1662, str. 173.

Jöcher Christian Gottlieb: Allgemeines Gelehrten Lexicon... Leipzig, 1750, т. II, стр. 1524—1525. За Алегамбом. —

Goezivs Franciscus Richardus: Otium Varsaviense in selectis ex historia litteraria Poloniae argumentis explicandis insumptum. Wratislaviae, apud Johannem Korn, 1755. — Отсе дуже рідке діло, присвячене звісному біскупови Андрієви Залускому, находить ся в бібліотеці Оссолінських п. ч. 101069. — I. Διατριβη de disceptatione inter Benedictum Herbestum et Jacobum Gorscium Polonos de periodis, стр. 1—21.

Soltykiewicz I.: O stanie akademii krakowskiej i o publicznych a mianowicie uczonych pracach akademików, Kraków, 1810, стр. 327—339. Крім ильших недокладностей — каже Солтыкович родити ся Гербестови... в Самборі...

Bentkowski F.: Historia literatury polskiej w spisie dzieł drukiem ogłoszonych, T. I—II. W Warszawie i Wilnie, 1814, т. I, стр. 674—677 (за Солтыковичом), т. II, стр. 56. —

X. Juszyński M. Hieronim: Dykcjonarz poetów polskich, w Krakowie, т. II, 1820, стр. 327 і дальше.

Siarczyński Fr.: Obraz wieku panowania Zygmunta III, króla Polskiego i szwedzkiego, zawierający opis osób żyjących pod jego panowaniem, Lwów, 1828, T. I—III. — т. I, стр. 171—175.

Łukaszewicz I.: O życiu i pismach Benedykta Herbesta. Archiwum teologiczne, pismo czasowe, poświęcone oświeceniю i zbudowaniu religijnemu, wydawane przez ks. Jabczyńskiego, Rok I, Poznań, 1836, posz. IV, стр. 461—472.

Wiszniewski Michał: Historia literatury Polskiej, Kraków, 1840—1857, т. VI, (Kr. 1844), стр. 148 і дальше.

Wacław Aleksander Maciejowski: Piśmiennictwo polskie od czasów najdawniejszych aż do roku 1830... T. III, Warszawa 1852, стр. 186—193. — Замітний тим, що покликуючись хибно на Амвросія Грабовського Староżyтності, т. II, стр. 115, 159, — побаламутив неможливо, говорячи нібито Бенедикт Гербест „bawił przy Katarzynie Jagiellonce jako jej spowiednik“ (значить в Швеції від р. 1574—1577, — стр. 188). Своєю помилкою „зробив епоху“: його слідом пішли ильші учені, і то навіть так поважні, як проф. Моравський, гл. А. Р. Nidecki, w Krakowie, 1884, стр. 96, нота 1. — Подібно д. Собещанський в статі поміщеній в Енциклопедії Оргельбранда. Гл. низше.

Ks. Łętowski Ludwik: Katalog biskupów, prałatów i kanoników krakowskich. T. I—IV. W Krakowie, 1852—1853. — T. III, стр. 11—14.

Backer, de Augustin et Alois, Bibliothèque des écrivains de la compagnie de Jésus... par... Liège, 1853—1859. T. I—V. — т. IV, стр. 289.

Mecherzyński Karol: Historia wymowy w Polsce, w Krakowie, 1858—1860. T. I—III, т. II, стр. 65—67, 633—648.

Brown Józef, Bibliotheka pisarzy asystencyi polskiej Towarzystwa Jezusowego, Poznań, 1862, стр. 193—196.

Encyklopedia Orgelbranda (видане I), т. XI, Warszawa, 1862, стр. 617—620. — Статя Собещанського — ничого нового, старі помилки.

Русская историческая библиотека, т. VII. Памятники полемической литературы въ Западной Руси, книга II, СПб., 1882, Примѣчанія, стр. 203.

Chodyncki Ignacy, Ks.: Dykcjonarz uczonych polaków... w Lwowie, 1883, T. I—II, т. I, стр. 193—199.

Morawski Kazimierz i Andrzej Patrycy Nidecki jego życie i dzieła. Część I, (1522—1572). W Krakowie, 1884, стр. 93—96.

Того-ж: Jakóba Górskiego życie i pisma. [Rozprawy Akademii umiejętności. Wydział filologiczny. Serya II. Tom II. Ogólnego zbioru tom siedmnasty. W Krakowie, 1893]. Майже дослівний передрук з попереднього — зі всіма помилками і баламутствами... стр. 257—260.

Харламповичъ К.: Западнорускія православныя школы XVI и начала XVII вѣка... Казань, 1898, стр. 13, замітка 1.

Ks. Stan. Załęski: Jezuci w Polsce, Lwów, т. I, 1900—1901, стр. 754—756. Гауїтський історик не знає навіть, коли Б. Гербест умер... Переповідає невільничо за Бакером та Бровном.

Dr. Piotr Chmielowski, статья в „Wielka Encyklopedia powszechna ilustrowana“, Warszawa, 1901, т. XXVII—XXVIII, стр. 797—798. — Статя дуже поверховна та недокладна. Крім баламутств Вішневого чимало нових. На початку XX віка та від звісного польського ученого випадало-б надіятися на кращої згадки про товариша Скарґи, Гурского, Нідецького і ин.

Олександр Сушко, Гауїти в заведеню унїї на Русі в доберестейській добі, Львів, 1901, стр. 31—74.

I.

На полудне від Перемишля, в чудовій підгірській околиці Добромиля, лежить невеличке містечко Нове Місто. Колись, — за давніх часів колишньої Польської річипосполитої, належала отся розкішна та богата країна до землі перемишльської, воєводства руського. Тепер зачисляється до перемишльського повіту.

В оттім то Новім Місті жила Гербестова рідня, тут і родився наш Бенедикт, та звідтиля і шумне його прізвище „Neapolitanus“¹⁾.

¹⁾ Вже Вєльвіцький говорить: „...Benedictus Herbestus, Ruthenus, patria Novomiastensis, quae civitas duobus fere miliaribus Przemyslia distat“. (Historici diarii domus professaе cracoviensis S. I., т. I, стр. 178). — Подібно Старовольський: „gente is fuit Roxolanus, patria Neapolitanus, quod municipium vulgo Noua ciuitas dicitur...“ (Екагогта, ор. сит стр. 68). — А одначе вже сучасний Яків Гурський, з початку великий приятель Гербеста, глузував собі з нього, чи там з його шумного прізвища — Neapolitanus, — називаючи його „князем неаполітанським“, лякаючи муками в Тартапі і т. д. (J. G.: Disputationis de periodis contra se a Ben. Herbesto (si diis placet) Neapolitano editae refutatio, (Crac.), 1562). На лайку шановного професора відповів наш Бенедикт так:

„Quid ais Gorsci? quid hoc noui est, Gorsci? non sum ego Neapolitanus? tu dubitas, me Neapolitanum esse? Neapoli profecto natus sum... Vernaculum meae patriae nomen est Nowemiasto, quod ab vrbe Leopoli tredecim, a Premislia tribus abest passuum millibus. hoc Latini dicerent Nouam ciuitatem, vocabulis duobus: verum vna vox Graeca, Neapolis, et suauior est, et Latinis quoque auribus vsitata. Sit apud Italos Neapolis Italica: cur etiam nobis Neapolim inuideas Roxolanam?...“ Benedicti Herbesti Neapolitani Periodicae responsionis libri V, Lipsiae, 1566, liber V, 368, 370.

Годить ся також згадати, що дехто (як ось прим. Солтикович) думав, будь то би Бенедиктозе прізвище Neapolitanus був сьві-

Рідня Бенедикта — се одна з тих убогих побожних міщанських родин, яких багато можна було стріннути в тих старих, добрих часах. Про рідню Гербеста маємо доволі чимало відомостей, головно завдяки автобіографічним згадкам самого Бенедикта¹⁾. Всеж таки — яке було родове прізвище Гербестів, на се не знайшли ми у ні одного польського ученого категоричної відповіді. „Се був вже такий звичай тодішнього часу змінати родові польські прізвища на латинські або грецькі; і так знаємо прим., що Кльонович назвав ся — Acernus, Длугош — Longinus, Шимонович — Simonides, поет Григорий зі Самбора — Vigilancius і т. д. Подібно перемінив своє родове польське прізвище й наш Бенедикт“. Таку пісню співають усі польські учені — запорядком²⁾. Замітне при тім те, що коли по гадці одних рідня Бенедикта писала ся первісно Зеліньскі,

доцтвом того, що Гербестова рідня походила з італійського Неаполю. Про се годі перечити ся. Се противить ся висказам самого Бенедикта, як про се низше довідаємо ся обширніше.

Вкінци завначу, що один із польських учених пише, буцім Бенедикт Гербест родив ся в Самборі. Тоді, кажуть, Самбір (новий) звав ся також Новим містом. Я помину вже се, що хто родив ся в Самборі, той все таки звав ся не инакше як Samboritanus (на що маємо подостатком доказів), — а наведу тут ось такі слова Бенедикта: „...W dzień S. Stanisława przyjechałszy do patriey moiey (на марінесі написано: Nowe Miasto).., jechałem ia potym do Soli, a z Soli do Sambora...“ і т. д. Коли ми отже візьмемо під розвагу, що Бенедикт сам робить ріжницю між Новим Містом і Самбором, тоді прийдець ся нам рішати остаточно, що Бенедикт Гербест ніде иноді не вродив ся, а в галицькім Новім Місті коло Перемишля. [Гл.: Sołtykowiez: O stanie akademii krakowskiej, op. cit., стр. 327. — Chodyncki: Dykcjonarz uczonych Polaków, op. cit., т. I, стр. 193, 194, замітка 1. — Siarczyński: Obraz wieku panowania Zygmunta III. op. cit., т. I, стр. 172. — В. Гербеста, Wypisanie drogi]. На помилку Солтиковича звернув увагу 1838 р. Антін Матакевич (т. ректор крак. університету) в „Index lectionum in Universitate Literaria Jagellonica inde a die 1. octobris anni MDCCLXXXVIII usque ad medium mensem Julium anni MDCCLXXXIX habendarum. Cracoviae (1838).

¹⁾ Benedicti Herbesti Neapolitani Periodicae responsionis libri V, op. cit., liber V.

²⁾ Вистарчить згадати: Sołtykowiez, O stanie akademii krakowskiej, op. cit., стр. 327. — Chodyncki, Dykcjonarz (op. cit.), т. I, стр. 193. — Wiszniewski, H. L. P., т. VI, стр. 148, 149, зам. 184. — Siarczyński, Obraz wieku panowania Zygmunta III, (op. cit.) т. I, стр. 171—175. — Załęski, Jezuci w Polsce, т. I, стр. 754 і т. д.

після других Зеленевиці, а після ще інших Зелевичі¹⁾ (вихідною точкою лишається все латинське слово *herba* = вілє), всі однаке в тім однім рішучо годять ся, що прізвище Гербест вподобав і прибрал собі сам Бенедикт — „звичаєм тодішнього часу“.

Цікаве-б воно було дізнати ся, на яких то „певних“ основах опирають польські учені свої виводи, а то нам все здається ся, що усі ті нічим не мотивовані та на нічим оперті виводи — се чисті фантазії і більш нічо. По нашій думці — Бенедикт зовсім не змінював свого родового прізвища в тої простої причини, що батьки його від давен-давна не писали ся инакше, а як раз Гербести.

Передусім мусимо запримітити, що рідня Гербестів жила в Новому Місті навіть дуже численно. Про се свідчить нам сам Бенедикт²⁾. Ба що більше — ми знаємо навіть, що Бенедикт Гербест та його братя зовсім не були першими Гербестами на студиях в краківській Академії. І так знаємо, що між рр. 1534 а 1539 учив на краківськїм університеті Микола Гербест, а в р. 1555 Леонард Гербест (умер того ж таки року)³⁾. Оба сї професори походили з Нового Міста та писали ся так само „*de Noua ciuitate, alias Neapolitanus Ruthenus*“ (також *Nouociuitanensis*)⁴⁾. Щоби згадані професори були ближшими кривняками Бенедикта, — про се він ніколи не згадує, хоч до сього була не раз хороша нагода⁵⁾. Правдоподібно ні, — всеж таки — здається ся — нема найменшого сумніву, що вони походили з одного великого та численного в Новому Місті роду Гербестів, якого поодинокі члени, а навіть сім'ї — може вже й не тямали свого спільного походження. Замітимо ще, що рівночасно з Бенедиктом записав ся в р. 1548 на краківськїй університет ще й його земляк та іменник Леонард Гербест, син Мартина⁶⁾. Чи і сїй Леонард був „якимсь“ кривняком Бене-

¹⁾ Зеленский, стр. 754.

²⁾ В цитованих *Periodicae responsionis libri V, liber V.*

³⁾ Wislocki, *Liber diligentiarum facultatis artisticae universitatis Cracoviensis, pars I (1487—1563), Cracoviae, 1886, стр. 419, 420.*

⁴⁾ *Ibidem.*

⁵⁾ Як раз в згад. *Periodicae responsionis libri V, в книжці V.*

⁶⁾ *Album studiosorum Universitatis Cracoviensis. Tomi II, fasciculus II. Editionem curavit Adam Chmiel. Cracoviae, 1892, стр. 333.*

дикта — на се теж не маємо найменшого свідощтва. Знаємо лишень, що і він записав ся не инакше, а „*Leonardus Martini Herbest a Noua ciuitate...*“¹⁾. Не вжеж отже з сього справді виходило-б, що усіх тих Зеленевиців, чи там Зелевичів або Зеліньських переслідувала якась манія перемінювання родових імен?! — По нашій думці Бенедиктове родове прізвище було рішучо Гербест: усякі иньші нічим не поперті гіпотези повістануть все — пустими гіпотезами, і більш нічого.

При сій нагоді годить ся запримітити ще одно. Як вже зі сказаного виходить, Бенедикт Гербест був рішучо походження міщанського. Підношу се з натиском тому, що дехто вважає Бенедикта „галицьким шляхтичем“²⁾.

Батько Бенедикта Гербеста звав ся Станіслав, а мати Софія³⁾. Серцем домашнього огнища Бенедиктової сім'ї була мати Софія, — тип побожної середовічної міщанки-матрони, яка в будень займала ся домашнім хазяйством, в неділю спішила „*cultioribus vestibibus ornata*“ до костела, — а поза тим виховувала свої діти відповідно старої, доброї реценти: страх господень — початок мудрости⁴⁾.

Батько Станіслав — справдішній міщух, що в таким самим спокоєм зносив злидні та горе, як і хвилі щастя та втіх⁵⁾. Незаможний, неписьменний сам — усю втіху та гордощі мав у дітях.

І справді — доля не поскупила побожним Зілинським сього щастя. Шість синів та чотири доні — отсе був увесь їх скарб, усе їх щастє⁶⁾. Знаємо також, що около 1566 року уся рідня

¹⁾ *Ibidem.*

²⁾ Порівнай: Харламповичъ, *Западно русскія православныя школы, op. cit., стр. 64.* — Ол. Сушко, *Гзуїти в заведеню унїї на Руси, op. cit., стр. 49.*

³⁾ „...*Stanislaum et Sophiam parentes, adhuc habeo saluos, hanc sexagenariam, illum fere septuagenarium...*“ писав Бенедикт около 1565 р. — *Periodicae responsionis libri V, L. V, 368.*

⁴⁾ Ось якими словами змалював нам Бенедикт свою матір: „*Videbis simul et matris meae Sophiae in conseruando Timore Dei, qui Sapientiae principium est, perpetuam curam studiumque constans.*“ *Periodicae responsionis libri V. L. V. 370.*

⁵⁾ „*Videbis parentis mei Stanislai, nulla literarum doctrina, vna tantum pietate spectati, admirandam in aduersis rebus hominis idiotae fortitudinem; in prosperis vero, animi nullam elationem...*“ *Ibidem, 369.*

⁶⁾ Одинайцята дитина — донька Гертруда умерла за молоду.

тішила ся добрим здоров'ям, а радошам не було кінця коли в гості до стареньких родичів приїхав з далекого Познаня — їх найбільша слава, добрий син Бенедикт, що саме тоді займав високе становище познанського каноніка¹⁾.

Довідуємо ся дальше, що батько Станіслав був около 1565 р. майже сімдесятьлітнім старцем, а мати Софія числила шістьдесять весен²⁾.

Найстарший брат звав ся Яків. Після нього йдуть дальші діти такою чергою: Ляврентий (род. 1524 р.), Агнеса (1527), Софія (1527), Бенедикт (1531), а по нім Альберт, Катерина, Іван, Станіслав, Гертруда і остання Анна (роджена около року 1551)³⁾.

Так отже родив ся наш Бенедикт 1531 року⁴⁾, — в добі, що видала в землях старої Польщі багато мужів широкого сві-

¹⁾ Про те буде бесіда пізше. Опис своєї подорожі лишив нам Бенедикт н. в. Wypisanie drogi. Порівняй мою студию: Gaiuti в заведеню унії на Русі в доберестейській добі, op. cit., стр. 33, 34.

²⁾ Periodicae responsionis libri V, L. V, 368. Виходить отже, що батько Станіслав родив ся около р. 1497, а мати Софія около 1505 р.

³⁾ Ibidem, 368, 369. Отсе була найблисша Бенедиктова рідня. Крім того мав ще Бенедикт в Новім Місті не мало кривняків — між міщанством та між двораками магнатських родів Гербортів, Тарлів, Баржів і інших. „Mitto reliquos affines et propinquos meos, non solum apud ciues suos, verum etiam apud clarissimos ordinis Equestris viros, apud illustrem Herbortorum, Tarlonum, Barzonum, (ut alios non commemorem) familiam, propter humanitatem et hospitalitatem in omnes singularem, magna in gratia positos..“ Ibidem.

⁴⁾ „...Susceptus tandem et ego sum in lucem, circiter Annum Christi 1531“ Ibidem, 369. — Заслужений автор історії польської літератури, Вішневський, посував свою неприхильність до Бенедикта Гербеста дещо за далеко. У нього Гербест — се плиткий ум (płytki rozum, Н. L. P., т. VI, стр. 151), що не знав навіть гаразд, коли він родив ся. Вішневський не вагав ся навіть змінити догідний собі текст — буцім то Гербестового висказу. Після Вішневського мав був Гербест так о собі сказати: „Si itaque scire velis, natus sum inter annum Christi 1524, quo tempore Russia a Tartaris vastata, patriaue mea Neapolis incensa fuit“. — „Sam więc dobrze nie wiedział“, додає Вішневський, „kiedy się urodził“ (!). Тимчасом Гербест чогось подібного ніколи в своїм життю не сказав! Нема найменшого сумніву, що Вішневський спрепарував собі після своєї вподоби отсей висказ Бенедикта:

„Si itaque scire uelis (в інших виданнях uis), inter annum Christi 1524 (quo tempore Russia a Tartaris vastata, patriaue mea Nea-

тогляду та високого полету і настрою. Вистарчить згадати лишень такого Яна Кохановського, Лукаша Гурніцького, Андрія Нідецького та Якова Гурского.

Певно — серед так численної сім'ї нераз мусіла гостити кума-журба, нераз може заглядало в віконці убогого житла незасібних Гербестів марево голоду та нужди. Та вжеж побожні Гербести зносили в християнською покорою усї злидні та горе, уповаючи цілим серцем на бога і добрих людей.

А тих добрих людей тоді ще не бракло. Вони заопікували ся сердечно убогою сімєю та допомогли Гербестам випровадити в людей їх діти.

Опікуни Гербестів — се богаті та славні свого часу польські магнатські роди Гербортів, Тарлів та Баржів (...ut alios non commemorem — додає в однім місці много значно Бенедикт) і їм то завдячують молоді Гербести свої непослідні становища в пізнійшій житю, завдячують свою долю¹⁾.

Тямили се добре Гербести, бо скоро лише полишили вони шкільну лавку та стали пробувати своїх сил на ниві рідного письменства, — не забувають вже в своїх літературних працях на своїх добродіїв, присвячуючи їм свої праці, або згадуючи їх там теплим словом.

„Ponieważ bowiem Rodzice moi i też wszystek Narod nasz, wielką łaskę po W. M. znaią miłościwych Panach: czego ja zaprzec żadnym obycaiem nie mogę, bo oprócz tego, iż rodzice i przyrodni moi (!) wielkie dobrodzieystwa od W. M. Panow maia: ia też to muszę wyznać, iżem nie

polis incensa fuit) et annum praesentem quot anni intercesse- rint: ab anno praesenti 1560 (в видаю першій, — в слідуючих виданнях відповідні зміни) in lineis posito, aufer 1524, et remanebunt anni qui intercesserunt 36“ (або більше — в виданнях пізнійших). Так отже бачимо, що се найвчайнійший приклад — арифметичний (віддимає)! Гляди: Benedicti Herbesti Neapolitani, Arithmetica linearis... видане перше (1561 р.), карта 10, оборот. [ч. бібл. ім. Осол. 5705, а також порівняй видане з р. 1577 [ч. бібл. ім. Осол. 5705 і інші]. — Wiszniewski, Н. L. P., т. VI, стр. 148, 149, замітка 184.

¹⁾ Periodicae responsionis libri V, L. V, 369.

„Mitto reliquos affines et propinquos meos, non solum apud ciues suos, verum etiam apud clarissimos ordinis Equestris viros, apud illustrem Herbortorum, Tarlonum, Barzonum, (ut alios non commemorem) familiam, propter humanitatem et hospitalitatem in omnes singularem, magna in gratia positos..“

mniejsze w Krakowie mieszkając od W. M. vznał, thedy godna iest, abychmy sye wdzięcznymi tych vczynności być okazali¹⁾.

Оттакими словами дякує Станіслав Гербест (брат Бенедикта) своїм добродіям та своїй рідні (Przedmowa ku ich M. Panom Barzym, стр. VIII) присвячуючи їм свій переклад полемічного твору Вінцентія Ліриненського. Нема найменшого сумніву, що оттим панам Баржим завдячує також і Бенедикт свій побут в краківській Академії, — сей перший ступень свого будучого значіння та слави.

II.

Як провів Бенедикт диточий вік, заки поїхав на студії до Кракова, — чи учив ся в якій школі, чого і де, — і хто був тоді його учителем — на се все годі дати тепер певну відповідь, бо про сі літа маємо в автобіографічних згадках Бенедикта дуже скупі вістки. В кождім разі одначе ми мусимо сумнівати ся, чи хлопчину, якому не було в голові нічого иньшого крім пташачих гнізд і всяких иньших диточих пустощів²⁾,

¹⁾ Książki Wincentego Francuza o Dawności y o Szerokości Powszechney Wiary Krześciańskiey: Dżisieyszych czasow barzo potrzebne: przed Tysiącem y Stem lat pisane. Teraz Nowo na Polski ięzyk przełożone przez Jana Herbesta z Nowego Miasta, 1563. Книжка видрукована дуже старанно. Стр. I—IX+1 5+1—85. — Ч. бібл. ім. Оссол. 17989. — Бровн і Baker приписують отсю брошурку мильно Бенедиктови Гербестови. Подібно і иньші. — Гл. X. Brown Józef: Biblioteka pisarzów assystencyi polskiej Towarzystwa Jezusowego, Poznań, 1862, стр. 193—196. — Backer: Bibliothéque des écrivains de la compagnie de Jésus. Liége, 1853—1859, t. III, стр. 354. — Łukaszewicz J., O życiu i pismach Benedykta Herbesta. Archiwum teologiczne, wyd. ks. Jabczyński, Rok I, Poznań, 1836, posz. IV, стр. 462, замітка. — Maciejowski, Piśmiennictwo polskie, t. III, Warszawa, 1852, стр. 186 і т. д.

²⁾ Згадуваний вже автор історії польської літератури, Вішневський, який, мимоходом кажучи, „терпів“ щось до Бенедикта (мабуть ізва того, що він вступив опісля до звійського чину) інтерпретуючи хибно текст одного із писань Бенедикта (а треба в жалем зазначити, що Вішневський любив часом змінити собі догідний йому текст) — говорить будьто би Гербест диточий вік „strawił na próżnowaniu“. — Wiszniewski, H. L. P., т. VI, стр. 148, 149, примітка 185. — Порівнай: В. Herbesti Neapol. Oratiuncula: Qua cum scholasticam deponeret prouinciam, Leopoliensis Senatus in Literariam Remp. prome-

чи такого хлопця везли би убогі родичі на науку до далекого Кракова, та чи таким пустієм могли-б заопікувати ся багаті меценати. Запримітимо тільки, що сам Бенедикт писав про себе, що хоч він — бач — і родив ся „sub rudi caelo“ — то все таки він „literarum et virtutis amans semper fuit“...¹⁾. Щоби одначе підготовлене молодого спудея було аж незвичайно сьвітле, о тім злишнім видасть ся й згадувати²⁾.

Всеж таки по моїй думці тут не може бути двох гадок. Молодий Бенедикт мусів рішучо учити ся в ріднім місті в тамошній парохияльній школі, які тоді можна було стрінути в кождім майже місті і місточку; а мусів тим більше, коли зважить ся, що Бенедикт вже в 19 році життя (а не в 20 як пише Вішневський)³⁾ покінчив гуманіора і філософію, чи там осягнув ступень бакалавра вільних наук і філософії⁴⁾.

Колиж родичі вислали талановитого сина на висші науки до Кракова, на се теж годі відповісти. То лише рішучо певне, що в році 1548 вписав ся Бенедикт Гербест в літнім речинци в число студентів ягайлонської Академії, як про се можемо переконати ся із другого тому каталогу студентів краківського університету, виданого недавно тому д. А. Хмельом⁵⁾.

rita praedicabat, стр. 169 (ч. бібл. ім. Оссол. 5714) „...uerum illa eruditio, quam in perfecto requirimus praeceptore, non ob ullam negligentiam, sed ob rem hucusque domi angustam, ob aetatem in otio fere exactam, fortassis etiam ob ingenii ruditatem, in me (fateor) non inuenitur...“ Чейже годі вважати видцьвіт реторичного патосу — позитивним доказом.

¹⁾ В. Herbesti, Oratiuncula, qua in deponenda apud S. Mariam schola, Cracoviensi Senatui gratias agere uolebat, стр. 18 (ч. бібл. ім. Оссол. 5714).

²⁾ Природна річ — ми-ж знаємо дуже добре, що вписати ся на університет було тоді далеко легше ніж тепер. Звісна річ, що на університет вписували ся не раз хлопці без найменшої підготовки, а навіть анальфабети! (Bezold в Histor. Zeitschrift N. F. 44, 3, стр. 466).

³⁾ Wiszniewski, H. L. P., т. VI, стр. 149. Порівнай Łukaszewicz: O życiu i pismach B. Herbesta, Archiwum teologiczne, Rok I, Poznań, 1836.

⁴⁾ Про бакалаврат поп.; Morawski K., Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego, op. cit., т. I, стр. 205 et seq.

⁵⁾ Album studiosorum universitatis cracoviensis. Tomi II. fasciculus II. (Ab anno 1515 ad annum 1551). Editionem curavit Adam Chmiel, Cracoviae, 1892, стр. 335. — Вписано Бенедикта на стр. 223 а. так: „Benedictus Stanislai Herbest dioc. Premisliensis 4 gr. s.“ (додано опісля „Canonicus Posnaniensis postea

Одначе ся певна дата не виключає зовсім того, щоби Бенедикт — тодішнім звичаєм — не учив ся перед тим в одній із парохіяльних краківських шкіл, яких в XV і XVI вв. було в Кракові дванайцять, а може й чотирнайцять¹⁾. На жаль — на се не маємо також ніяких доказів.

Студії на краківськїм університеті не тривали довго, ледви 3 роки, бо треба піднести, що Бенедикт був записаний на виділі (факультеті) артистичнім, чи там філософічним, на яким звичайно наука тривала три до чотири роки (а часом навіть лишень два роки)²⁾.

„Факультет артистичний або філософічний далеко не дорівнував в краківськїм університеті трьом иньшим виділам, богословському, правничому і медичному. Вправді був він для себе самостійний — не підлягав в нічим їх юрисдикції або висшости, одначе стояв о стілько низше від них, що був неначе передсїнком, або фірткою, яку шкільна молодіж мусїла перейти, бажаючи з часом слухати властивих університетських викладів на однім із згаданих трьох факультетів, і де як раз набувала потрібного приготованя до тих викладів. Донерва сей, що по чотиролїтньому, а виємково вже по трилїтньому побутї на артистичнім виділі, осягнув наперед ступїнь бакалавра вільних наук, чи там філософїї, а опїсля маїстра філософїї, що рівнало ся менше бїльше нинїшному їмназіяльному іспитови зрілости, мїг записати ся як звичайний студент на виклади теологічні, правничі або медичні“³⁾.

Нема найменшого сумніву, що степенъ бакалавра філософїї осягнув Гербест зараз по укінченню студий на артистичнім

Jesuita“). Того самого року і семестру записав ся на краківськїй університет разом з Бенедиктом його земляк та до того й іменник Леонард Гербест, син Мартина. Чи був він й Бенедиктів свояк? Правдоподібнїше нї. [„Leonardus Martini Herbest a Nova ciuitate Russie dioc. Premisliensis 4 gr. s.“ — Ibidem, стр. 333], як висше.

¹⁾ Muczkowski, Mieszkania i postępowania uczniów krakowskich w wiekach dawniejszych. Kraków, 1842, стр. 42; — Zalasowski, Jus Regni Poloniae, вид. варш., 1741, т. I, стр. 421, lit. 21.

²⁾ Пор. Wisłocki, O wydawnictwie Liber diligentiarum, op. cit., стр. 9.

³⁾ Wisłocki: O wydawnictwie Liber diligentiarum krak. fakultetu filozoficznego, op. cit., стр. 7. — Уже за Кароля Великого так говорили: „debet scholaris ire per viam ad puteum, id est per scientias adminiculantes ad theologiam...“

виділі, а се тому, що вже в 1550 році висилає краківська Alma mater молоденького Бенедикта до Львова — на ректора тамошньої митрополїтальної школи¹⁾, на які то становища висилав краківськїй університет звичайно маїстрів, а лише часом і бакалаврів²⁾. Коли одначе став Бенедикт маїстром (magister artium liberalium) — годї на певно сказати³⁾. Правдоподїбно зараз після свого повороту зі Львова, значить 1553 р. і то в місяці липню.

Отсю дату беремо із аналогічного випадку в житю Гербестового товариша і приятеля Григорія зі Самбора, який рівночасно з ним вернув зі Львова до Кракова, де стрїнула його в тім часї така честь і гідність⁴⁾. Природна отже річ, що Бенедикта надїлено тоді тим радше такою гідностю, коли зважить ся, що Григорій зі Самбора (Вїтілянцій) був Гербестовим підчиненим.

Та вжеж нас займає найбільше се, які відносини були тоді на краківськїм університеті, який був стан наук, які професори, чи там одним словом — яке багатство гадок та поглядів на свїт мїг винести молодий та вражливий ум із тодішньої краківської Alma mater.

¹⁾ Кажє д. Туркавскїй „swiezo utworzonego gimnazjum we Lwowie...“ Та не треба забувати, що він писав ще р. 1878. — Marceli Turkawski, Zycie i dzieła Grzegorza Wigilancjusza Samborczyka poety łacińsko-polskiego XVI wieku. — Sprawozdanie Dyrekcyi c. k. realnego i wyższego gimnazjum w Kołomyi, 1878. Kołomyja, 1878, стр. 18. — Пішов він слїдом иньших польських учених, як Лукашевич в „Archiwum teologiczne“ (Ябчинського), т. I, Poznań, 1836.

²⁾ Przegląd powszechny, r. 1888, III, стр. 34 і дальше. — Wisłocki, Z przeszłości uniwersytetu krakowskiego. — Muczkowski, Mieszkania i postępowania uczniów krakowskich, op. cit., стр. 17, 18. — Sołtykowicz, O stanie akademii krakowskiej, op. cit., стр. 589, замітка.

Бакалавр = baccalaureatus, той що отримав вінець з лаврової галузки (laureus, baccalaurea). Таких висилала звичайно краківська Академія на учителів шкіл фарних. В вїтмкових случаях і на управителів, або учителів кольонїї Академії. Бакалавреат се найнижшїй ступенъ академічних почеснїй.

³⁾ Лукашевич велить Гербестови бути маїстром вже 1550 р., а д. Харлампович в тім же році аж доктором. Гл. Archiwum teologiczne, Rok I, Poznań, 1836, стр. 461, 463. — Харламповичь, Западнорусскїя православнїя школы XVI и начала XVII вѣка, op. cit., стр. 13, замітка 1. — Доктором став Бенедикт по думці Лукашевича аж около р. 1561. (Ibidem, стр. 464). Зайвим видасть ся додавати, що д. Харлампович черпав свої відомости про Бенедикта Гербеста в Солтиковича (пор. op. cit., стр. 327).

⁴⁾ Пор. Turkawski, op. cit., стр. 19, 20.

III.

Час студій Бенедикта Гербеста на краківському університеті впадає як раз на сю сумну добу розвою старої ягайлонської інституції, коли по цілій Європі громом рокотіли нові ідеї, а чудовий сьвіт відродження — кождому отвирав широко двері святині незаних чарівних вражінь краси і гармонії... Отсі нові кличі пукали також і до середньовічних брам краківського університету, самі просили ся в гості... Та дарма — краківська академія замикала ся щільно перед всім тим, що ясніло чаром сьвіжости, молодости та краси, та з побожним острахом закопувала ся далі в позовклих фоліялах середньовічної мертвеччини... Вона ніяк не могла зібратись на відвагу — зірвати з традиціями старини, та живій — живе думати... На краківському університеті цвили ще як найліпше стократно пережуті, а за кождим разом чим раз більше зіпеуті, виклади аристотелівської філософії, опертої на поганих латинських перекладах...¹⁾

Се була справді доба страшної мертвеччини, коли то, як каже приятель, а опісля ворог Бенедикта Гербеста, Яків Гурский, „barbaries illa foedissima regnabat“, коли то молодіж марнувала дорогий час на пустих диспутах „de lana caprina...“²⁾

Були ганебні часи — в історії польського шкільництва. Професори ягайлонської Академії прямо голодували, та щоби вижити — мусіли дуже часто шукати засобів до життя поза мурами університету, жити з приватних лекцій... Нарікали на се вже сучасні, як звістний поет Ян Кохановский, учений Яків Гурский та і наш Гербест³⁾. І сумно лунали голоси таких людей як Шимон Марицкий з Пільзна та Фрич Моджевский....

А тим часом молодіж цілими роями вандрувала за границю — шукаюти на чужині, — на чужих університетах висшої

¹⁾ Wisłocki, O wydawnictwie Liber diligentiarum, op. cit., стр. 7, також: Wiszniewski, Morawski, op. cit. — Замітні передовсім дуже влучні уваги д. Віслоцкого.

²⁾ „De Periodis atque numeris oratoriis libri duo“. Cracoviae, 1558, Передмова до Петра Мишковского.

³⁾ Про се низше ширше.

освітити. Її не подобала ся ні ся консервативна закраска краківського університету, ні зрештою сама наука, яка рішучо не заспокоювала молодечої жажди сьвітла¹⁾. І ми не чудуємо ся, коли у сучасного Кохановского читаємо гіркі наріканя і докори, що осьто Поляки волять слати своїх синів до Італії або до Німеччини...²⁾

Бачили се передові люди добре, та старали ся зарадити злomu, як розуміли... Щоби звабити молодіж до Кракова спроваджували вони з Італії славних учителів, — оплачуючи їх солоно, нащо опісля шляхтичі нерас нарікали, виводячи свої жалі навіть на соймах...

Перід вели між тими меценатами — краківські біскупи. Сьвітлий ряд оттих в більшій може мірі гуманістів та прихильників штук і наук, як єпископів — починає безперечно Томіцкий (1524—1535)³⁾... Після нього тягнеть ся неперерваною чергою ряд мужів, яких імена то більше то менше лучать ся в історію гуманізму в Польщі, як Петро Тамрат⁴⁾, Самуїл Мацейовский⁵⁾, Андрей Зебжидовский⁶⁾, Филип Падневский⁷⁾ і т. д.

Всі вони — опікували ся горячо здібними молодиками, висилаючи їх на науки за границю, передовсім до Італії; — але і краківського університету вони не забували, спроваджуючи до Кракова великим накладом сторонніх учених⁸⁾.

Одно із перших місць займає між тими єпископами-гуманістами Самуїл Мацейовский (1545—1550)⁹⁾. Сучасні не мають слів похвали для отсього „другого Сократа“. Він все мав около себе — каже Лукаш Гурницький у своїому „Дворянині“ — гур-

¹⁾ Morawski, A. P. Nidecki, op. cit., стр. 55.

²⁾ Kochanowski, Satyr, 1563. Пор. Morawski, op. cit., стр. 97.

³⁾ Ks. Ludwik Łętowski, Katalog biskupów, prałatów i kanoników krakowskich. W Krakowie, 1852—1853, т. II, стр. 74—95.

⁴⁾ Ibidem, стр. 105—117.

⁵⁾ Ibidem, стр. 117—124.

⁶⁾ Ibidem, стр. 124—129.

⁷⁾ Ibidem, стр. 129—136. Порівнай також: Morawski, A. P. Nidecki, op. cit., стр. 31—39.

⁸⁾ Ibidem.

⁹⁾ Łętowski, Katalog biskupów, op. cit., стр. 117—124. — Також: Morawski, A. P. Nidecki, op. cit., стр. 35, 36.

ток визначних учених, не жаліючи на се ні видатків, ні заходів, а Бенедикт Гербест ставить отього біскупа як первовір пізнійшому краківському біскупови, Филипови Падневському, називаючи його „de academia nostra Cracoviensi bene meritum...“¹⁾

І не дурно... Двір Мацейовського — був прибіжищем усіх сучасних краківських учених, а до того спровадив він до Польщі своїм коштом славного ученого та знавця єврейського язика, Франца Станкара та Петра Ілліціна (Illicinus Petrus Italus Senensis), спосібного філльола, знавця класичних мов...²⁾

І хоч діяльність отсих двох великих учених на краківським університеті не тривала дуже довго³⁾, все таки час університетських студій Бенедикта Гербеста паде як раз на той час, в якім вони учили, та — як побачимо — зробили на нього велике вражінє та вплив.

Імя Ілліціна появляеть ся в Liber diligentiarum вже 1548 р.⁴⁾ В салях викладових Галена і Птольомея читає він твори Ціцерона та Птольомея, учить своїх слухачів поправної греки та латини, та впоєє в молоді серця любов до класичного світа. На жаль наслідком недуги не може він впливати на молодіж так, як би хотів...⁵⁾ Всеж таки з під його руки виходять в світ

¹⁾ Гербест, M. Tullii Ciceronis vita, e scriptis et verbis eiusdem descripta... Cracoviae, 1561 [ч. бібл. ім. Оссол. 5712], Epistola dedicatoria.

²⁾ „Imitare, obsecro“, каже Гербест до біскупа Падневського, „cui feliciter successisti, Samuelem Maceiouiium, de Academia nostra Cracoviensi Episcopum bene meritum: cuius singulari, et tanto Praesule digna beneficentia, doctissimi trium linguarum doctores, in Gymnasio nostro munifice fouebantur“. Були ними Франц Станкар і Петро Ілліцін. Ibidem. — Гляди також: Liber diligentiarum facultatis artisticae Universitatis Cracoviensis, pars I, (1487—1563), editionem curavit Dr. Wladislaus Wislocki, Cracoviae, 1886, Praefatio, p. X, XI, стр. 419, 497.

³⁾ Ibidem.

⁴⁾ Викладає від р. 1548—1550. Помилуєть ся проте д. Моравський, коли каже, що імя Ілліціна появляеть ся в Liber diligentiarum лишень раз 1549 р. (A. P. Nidecki, op. cit., стр. 35). Гл. Liber diligentiarum... ed. Wislocki, op. cit., стр. 282, 419.

⁵⁾ Hosii Epistolae, т. I, N. 383. Лист Мацейовського до Гозія.

десятки молодих людей, закоханих на смерть в чудовій красі нового світа... Такими позістануть вони вже до смерти. Невдовзі стануть вони другим вціплювати ті самі ідеї, ту саму любов, яку в їх серця вцінив славний гуманіст...

І справді оттаким вийшов із школи Ілліціна наш Бенедикт: гуманіст в найширшій розуміню слова, закоханий безконечно в чудовім говорі Ціцерона... Тямив він добре, кому він се завдячує та з вдячністю згадував опісля імя свого учителя¹⁾.

Підчас коли Петро Ілліцін визначав ся своєю правовірністю та привязанєм до католицької віри, як каже Бенедикт „Petrum Illicinum sincera fides commendabat...“²⁾, так противно другий учитель Гербеста, Франц Станкар, дав себе пізнати своїм ученикам — скінченим єретиком...³⁾

Про Франца Станкара маємо доволі скупі вісті. Про його побут в Польщі, його діяльність та писання — нема ще досі спеціальної студії⁴⁾. А жаль що нема! Таж читаємо про нього не в одному місці, що він був одним із головних організаторів польського реформаційного руху, — отже в кождім разі людина незвичайно интересна... Нема найменшого сумніву, що був се муж великої науки, який робив на своїх слухачів величезне вражінє.

Був він родом з Мантуї (1501 р.)⁵⁾ Вітчину кинув не добровільно, а примушений, наслідком своєї прихильности до реформаційного руху. По короткім побуті в Швайцарії — перебував в Відни... Одначе і звідтиля прогнано його, як „єретика“. Було се 1546 р.⁶⁾

¹⁾ M. Tullii Ciceronis vita, op. cit., Epistola dedicatoria.

²⁾ Ibidem.

³⁾ Пор. також: MS. бібліотеки ім. Оссолінських у Львові ч. 628, Skrzypecki R., Provinciae Poloniae Societatis Jesu Ortus et Progressus, стр. 16, 20, 21.

⁴⁾ Його житєпись — Encyklopedya Orgelbranda, I. виданє, т. XXIII, стр. 969, 970. — Пор. ще Stan. Orzechowski, Chimaera, карта 15, Annales, 3..., та писання проф. Любовича.

⁵⁾ Ibidem; — Liber diligentiarum, op. cit., стр. 497. (Mantuanus, Italus), — д. Моравський каже, що Станкар був родом з Верони. — A. P. Nidecki, op. cit., стр. 35.

⁶⁾ Ibidem.

Чи знав се єпископ Мацейовский? Ні! Мабуть і не сподівався... Бо чейже свідомий Станкарової минушини не запросив би його до Кракова на професора тамошнього університету...

У Франції Станкарі придбала собі краківська академія безперечно першорядну наукову силу. Був се глибокий знавець грецької та гебрійської мови, що по словам Гербеста „Cracoviae Hebraeas non infeliciter literas olim docuit...“¹⁾ Та тим часом вийшло невдовзі на яв, що Станкар — „еретик“... Заворушило ся на сю вість у сонних кімнатах краківської *Almae matris*... Станкар учить, що молити ся до святих, — се „*idololatria*“!²⁾

В одну мить — Станкара в Кракові не було!...

А при всім тім — мусіла се бути з всякою певністю одна із симпатичніших появ між краківськими професорами, коли то Бенедикт з певною ніжною тугою та чутем так згадує свого учителя: „*Quod si Deus Francisco Stancaro tunc sanio-riorem fidem dedisset: brevi tempore Academia Cracouien. inuentutem Graecae et Hebraicae linguae non omnino rudem habuisset...*“³⁾

Мусіла се бути людина, що зміла робити вражине, та глибоко впливати на душі своїх слухачів, коли і в свій короткий побут в Кракові все таки зумів він своїм доктринам з'єднати гурток прихильників...

Між „уведеними“ був також — Бенедикт. „Так, так! повірив я нерозумно Францови Станкарови, нарікав опісля Гербест, повірив його науці, що молитва до святих угодників се ідолопоклонство“⁴⁾ І він жалував гірко свого нерозумного вчинку...

¹⁾ M. Tullii Ciceronis vita, op. cit., Epistola dedicata.

²⁾ Benedicti Herbesti Neapolitani, Aliquot Epistolae, Cracoviae, 1561, (ч. бібл. ім. Оссол. 5704), B. Herbesti, Epistola II.

³⁾ M. Tullii Ciceronis vita, op. cit., Epistola dedicata.

⁴⁾ „Non diffiteor et ipse, primo vitio me quondam obnoxium fuisse. Francisco enim Stancaro, qui Cracoviae Hebraeas non infeliciter literas olim docuit, quum Sanctos Dei Invocare Idololatriam esse praedicaret, stulte (mihi crede) credideram“. Aliquot Epistolae, Epistola II.

„Stultus itaque, mi frater, fui: temerarius tamen neque fui, neque posthac aliquando velim esse...“¹⁾

Отсей маленький епізод на порозі громадянського життя Гербеста врізав ся глибоко в його пам'ять. Жаль та певну гореч ізза свого хвиливого забуття стрічаємо й опісля нераз в Гербестових писаннях. Хто зна', чи отся дрібна на перший погляд подія не вплинула також на його пізнійше жите, віддане зовсім на услуги католицькій церкві.

Ще одного із своїх учителів згадував Бенедикт теплим словом: Яна Леополіту; чи одначе звісний видавець першої польської біблії впливав яким чином на свого талановитого ученика — не знаємо. Певне лишень то, що їх відносини були дуже інтимні, та що в учителю знайшов Гербест вірного приятеля²⁾.

IV.

„Також завізвано добродіїв „конзулів“, щоби постарали ся для школи иньшого ректора, а то молодці та хлопці зовсім занедбують ся... А добродії конзулі обіцяли від нового чвертьроку proxime Penthecostes постарати ся для школи нового пильнішого ректора...“ От таке читаємо під 1550 р. в актах львівської латинської капітули³⁾.

¹⁾ Posteaquam etenim Catholicos Verbi Dei magistros audiui: Sanctis Dei cum Christo in coelis regnantibus, non plus quam nobis, in hac misserrima vita exulantibus, tribui perspexi. Stultus itaque...“ і т. д. — Ibidem.

²⁾ Benedicti Herbesti Neapolitani, Orationis Ciceronianae quam ad Quirites post suum ab Exilio reditum habuit, Explicatio (ч. бібл. ім. Оссол. 5714), 1560, стр. 24. — „Non minore solitudine tenebaris, Joannes Leopolitane, qui e praesertore fideli in amicum fidelem mutatus...“

Годить ся ще зазначити, що на час Гербестових академічних студій припадають ще завязки дружних відносин до ровесників, як: Якова Гурського, Григорія зі Самбора, Андрія Баргеля та кінших чільніших людей своєї доби.

³⁾ 1550 р., львівська капіт., f. sec. p. Reminiscer. „Item admoniti sunt Dni consules, ut prouiderent scholam alio rectore quia adulescentes et pueri penitus negliguntur. Et Dni Consules prouiserunt a quartali proxime Penthecostes prouidere scholam alio dili-

Як бачимо ректор львівської митрополітальної школи провнив ся тяжко: про школу не дбав, занедбував ся, а школярі по місті пустували.

Так дальше бути не могло... Львівські райці мусіли роздобути „*alium diligentiore rectorem*“...

І справді — в назначенім часі з'явив ся на становищі львівської митрополітальної школи чоловік, який не лише що був „пильнійший“ від свого попередника, але навіть поставив поручену собі інституцію так високо, як ніколи до тепер.

Оттим пильнішим ректором був Бенедикт Гербест.

Найкрасшою добою не лише в історії митрополітальної школи, але і в інтелектуально-умовім житю львівських міщанських родів була безперечно друга половина XVI в.¹⁾

Старовольский та Сарніцький, Кльонович та Бенедикт Гербест²⁾, і много иньших мужів, яких у себе гостили львівські дуки, не мають прямо слів похвали для тодішнього львівського міщаньства... І справді — *gentis primus honor sacra Leontopolis* (Кльонович, Роксолянія) славив ся тоді добробитом та возможностью, а далекі подорожі на Схід і на Захід, живі тор-

gentiori rectore“. Книга капітули лат. льв. 82, II, стр. 234. — Отсю цінну замітку завдячую я В. П. П. Проф. Фіянклеви, за що складаю йому оттут сердечну дяку.

¹⁾ Łoziński Władysław: *Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI i XVII wieku*. We Lwowie, 1892, стр. 223, 224.

²⁾ ...„*Qui vester sit in Literariam Rem publicam eisque studiosos amor, clarissimi senatores, fere triennium in urbe vestra scholasticae praefectus provinciae, non potueram non experiri*“. *Benedicti Herbesti Neapolitani Orationis Ciceronianaе, quam ad Quirites post suum ab Exilio reditum habuit, Explicatio...* Cracoviae, 1560, [Ч. бібл. ім. Осол., ч. 5714] стр. 156.

...„*Tanta enim est vestra in bonas literas et huius scholae praefectos benevolentia...*“ *Ibidem*, стр. 162.

„*Cur non itidem aliae civitates (unam excipio Cracoviam) tot Baccalaureos, Magistros imo et Doctores in sua Rep. detinent? cur tot titulis non sine labore, non sine multo sudore quaesitis non gloriantur?...*“ *Ibidem*, стр. 163.

„*An non hoc magnum est summi in Musarum cultores amoris argumentum, quod omnes eos, qui hac in schola vestros liberos instituebant, partim rebus sacris praeesse, partim urbis politicae gubernatores datos esse videamus?...*“ *Ibidem*, стр. 163.

говельні взаємини з кавочним Орієнтом..., все те витворювало у Львові якусь не буденну атмосферу, подразнювало уяву та будило в розбурханих душах львівських купців бажання артистичних розкошів, замилуване в штуках і науках... І славно гостили між собою львівські купці-меценати людей науки та знаменитих артистів, яких пам'ять живе ще й до тепер...

В оттакій то атмосфері та серед таких людей судило ся Бенедиктови прожити несповна три роки (*ferè triennium*)¹⁾.

На ректорство митрополітальної школи у Львові зовсім не бракло охочих кандидатів. Були се для нашого Бенедикта не аби які соперники: у них були не лише можливі протектори, але й науковими степенями перевищали вони Бенедикта. Та тим разом щасте послужило більше Гербестови.

Чудні були тоті львівські патриції тай тільки...

„Тямлю я добре, — говорив наш Бенедикт до львівських сенаторів, — тямлю се добре, що ви з поміж тільки мужів і талановитих і вчених вибрали як раз мене на надстоятеля вашої школи... І не здали ся на ніщо ні їх поручення впливових людей, ні навіть висший научний ступень... А хоч я вам дав ся пізнати ледви якоюсь там ледачою віршою та нікчемними писаннями до приятелів, — ви все таки наділили мене, незнаного, ось такою почестью“²⁾.

Побут Бенедикта у Львові — се незвичайно важна хвиля в його житю. Отсе був перший поважний крок в публичному житю двадцятьлітнього молодця, перший ступінь в його поході — до слави. Тут мав він в перше хорошу нагоду пірнути в сам вир граничного рухливого міста, приглянутись пестрому житю тодішнього напіворієнтального Львова, обертати ся серед найріжнородніших людей всіляких народностей, пізнати їх взаємні відносини, їх звичаї та обичаї, зрозуміти їх бажання,

¹⁾ *Ibidem*, стр. 7, 156, 172 і т. д.

²⁾ „*Meministis si quidem probe, me itidem decet meminisse, quibus et qualibus viris, in commendata gymnasii vestri administratione, me vix antea vobis notum, idque ex carmine rudi et impolito, literulis etiam incultis ad amicos datis, praetulistis ita, ut apud vos non magnorum prudentissimorumque virorum commendatio, non superior literariae dignitatis gradus tantum valuerit, quo minus mihi totius civitatis pignora, quibus formandis praeessem, committeretis*“. *Ibidem*, стр. 163.

стремління та інтереси. Очевидна річ — головним його заняттям все таки був провід митрополітальної школи, якому він віддав ся цілою душею... Одним словом — в тім не буде пересади, коли скажуть ся, що побут Бенедикта у Львові — се для нього прегарна школа життя, яка — як побачимо — принесла йому опісля прехороші овочі...

І з певним подивом глядимо ми тепер на отсю постать з давньої минувшини та з певним зворушенням читаємо тепер його щирі слова, що плили з глибини його душі.

„Quis, quaeso, Deus uobis eam spem de me conceptam inspirauerat? quis tam ponderosum onus iuuenilibus humeris imponendum esse persuaserat?“¹⁾

В двадцятім році життя!... І розумів добре Бенедикт сей важний момент на самім вступі своєї громадянської діяльності, що мав стати першим ступенем його будучої репутації та вимовними словами дякував опісля львівському сенатові за се, що своїм довірем наділив не кого иньшого, а як раз його, — двадцятьлітнього молодця...

„Quibus itaque verbis pro tam eximio, quod accepi beneficio, pro tam beneficia quam experior uoluntate, uobis, Senatores, agam gratias? Si pro talibus in me promeritis, uobis dignas non egero gratias, habere tamen, quamdiu uita superstes manebit, haud negligam...“²⁾

І треба признати: — ліпшого вибору на ректора львівської школи Clarissimi Senatores не могли зробити... Бо хоч вони і могли вибрати собі когось із краківських магістрів, значить когось, що рішучо стояв науковим ступенем вище від Бенедикта, так з другої сторони зваживши, що Бенедикта стрінула така честь в дуже молодім віці, стрінула зовсім несподівано, тоді й зрозуміємо, що так дбати про добру славу порученої інституції, як про неї дбав Бенедикт, — міг лише двадцятьлітній безгранично вдячний та рівночасно сильно амбітний молодець, який з утоми та пересила ляже радше в домовину, ніж соромно лишить поле... Лишень він міг цілий віддати ся основній реформі львівської школи — він, що так високо ставив становище учителя та його післанецтво..

¹⁾ Ibidem, стр. 163.

²⁾ Ibidem, стр. 168.

Першу певну вістку про школу у Львові стрічаємо під 1400 р. Була се мійська, парохіяльна школа, що стояла під опікою церкви, а доглядом міста. Значіне її змогло ся більше тоді, коли славний львівський архиєпископ Григорій з Санока переіменив, чи там злучив її зі школою митрополітальною¹⁾.

Незабаром стала отся нова schola metropolitana кольонією краківської Almae mater, а тим самим її значіне та слава зросла дуже високо, — чим очевидна річ — львівські патриції чванили ся не мало.

Коли львівська митрополітальна школа стала кольонією ягайлонської Академії, значить — коли стала брати з відтиля учительські сили — на се годі відповісти. Що звичай такий був вже в XVI в. — в тім нема найменшого сумніву²⁾.

Правдоподібно після умови між капітулою і мійською радою з р. 1514³⁾ — ректор митрополітальної школи мав бути все студентом краківського університету та мати що найменше степенъ бакалавра, а радше магістра, або й навіть доктора тої Академії⁴⁾. Право вибору такого ректора мали львівські райці. Вподобавши собі між краківськими магістрами, а ча-

¹⁾ Про львівську митрополітальну школу гляди нарис проф. Фінкля в його праці: Finkel (i Starzyński), *Historia Uniwersytetu lwowskiego*. Lwów, 1894, стр. 1—11. — Łukaszewicz, *Historia szkół*, op. cit., t. III, стр. 461, 464. — К. Харламповичъ, *Западно-русскія православныя школы*, op. cit., стр. 13, 14, 17—20. — Leopoliensis *Informatio super dubio, utrum constet de Jure quaesito Universitatis Cracoviensis, ad Scholam Metropolitanam Leopoliensem uti et tanquam Coloniam suam Academicam nunquam in controversiam vocato* (бібл. ім. Оссол., ч. 6517). — Львівський мійський архів, фаш. 44. — Heck I. K., *Życie i dzieła Zimorowiczów*, Kraków, 1884, стр. 43 і дальше.

²⁾ Łukaszewicz, *Historia szkół*, op. cit., t. III, стр. 461, 464. — Каталог ректорів митрополітальної школи, який зібрав автор брошури: *Leopoliensis Informatio super dubio...* п. в. *Series et ordo magistrorum et baccalaureorum Univ. Crac. rectorum scholae metropolitanae Leopoliensis* (передруковав Łukaszewicz, *Historia szkół*, t. III, стр. 466) є так неточний, що школа й за нього вгадувати.

³⁾ Є ту мова про так звані „Contracta“ з р. 1514, затверджені Жигимонтом III. 18. XI. 1592 р. — гл. Львівський мійський архів, фаш. 44, *Leop. Inform. s. d.*, Finkel, op. cit., стр. 6, зам. 4.

⁴⁾ Finkel, op. cit., стр. 7.

сом і між бакалаврами¹⁾, відповідного кандидата — представляли його львівській лат. капітулі та за її згодою впроваджували його в урядоване.

Так отже між львівською митрополітальною школою а краківською Академією була кріпка звязь духового споріднення: тут цвила наука, „що плила безпосередно з великого жерела польського знання, з ягайлонської Академії“²⁾. Очевидно отсей splendor et dignitas — наслідком такого споріднення — цінили високо львівські патриції та не раз опісля кидали тим в вічі взуїтам, що то своєю колегією могутно підірвали її повагу, поки остаточно — не зложили її до гробу...

Всеж таки в часі свого розцвіту (друга половина XVI в.) — була львівська митрополітальна школа по тодішнім гадкам рішучо виспою шкільною інституцією³⁾, подібною зовсім до тодішніх так званих мійських латинських шкіл, які тоді можна було стрінати не лише в Польщі, але і в Німеччині⁴⁾.

Тоді ще школи не ділились, подібно як тепер, на елементарні та середні. В такій латинській школі починали все від науки читання тай писання, а більша часть школярів (очевидна річ — убогих, де їх було подостатком) вже тим кінчила звичайно свою „освіту“, і лишень виїмково здібні та сини богатих родичів переходили до висших відділів, приготовлялись до Академії⁵⁾.

Правда — відповісти з всякою певністю на сю будь що будь до тепер ще спірну квестию, чи львівська митрополітальна школа була висшим шкільним закладом, чи ні — се річ не легка. На то треба би мати під руками автентичні акти, що до її розкладу і пляну наук, що до числа і віку учеників і т. д. і т. д., а сього всего — на жаль — тепер мати годі.

¹⁾ Приміром може служити ось хочби й сам Б. Гербест.

²⁾ Finkel, op. cit., стр. 7.

³⁾ Що се була висша школа, про се свідчать вже й хочби навіть імена її ректорів, як Станіслава зі Львова, Андрія з Бохні, Любельчика, Варгоцкого, — а пізнійше Яна Урсіна, автора звісної латинської граматики, що вийшла у Львові 1592 р., Адама Бурского і т. д. Finkel, op. cit., стр. 9, 10.

⁴⁾ Paulsen Fr., Geschichte des gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen und Universitäten, Leipzig, 1835, стр. 466. — Також проф. Фінкель, op. cit.

⁵⁾ Finkel, op. cit., стр. 8.

Одначе, по нашій думці, на сю спірну квестию можна дати певну відповідь.

Вже проф. Фінкель у своїй звісній праці про львівський університет підніс з натиском се, що ми про львівську митрополітальну школу не маємо докладних відомостей ні що до числа учеників, ні що до розкладу наук¹⁾. Невважаючи на се, опираючись на анальоїчних відносинах по иньших сучасних висших катедральних школах, дуже влучно відгадує фактичний стан львівської митрополітальної школи, ставить гіпотези, що зовсім відповідають її фактичним відносинам²⁾.

Тут міг би хтось замітити: алеж бо ми не маємо автентичних дат, — отже якже тут говорити про фактичний стан львівської школи?

Відповімо так: річ природна — всесторонних та деталічних автентичних відомостей, чи там записок з сього часу ми не маємо, одначе маємо документ, що може нам заступити отсей ідеальний плян наук львівської митрополітальної школи, коли вже й не маємо тут до діла з справдішним, оригінальним її розкладом наук.

Я маю на думці той розклад наук, який у львівській митрополітальній школі завів ніхто иньший, а як раз молоденький Бенедикт Гербест.

(Дальше буде).

¹⁾ Ibidem.

²⁾ Ibidem. З одним лишень годі згодити ся. Шан. професор догадуєть ся, що від часів гуманізму учили у львівській митрополітальній школі також грецького язика. Доказом сього — по думці ш. професора — може служити також звісний „Порядокъ школьный или уставъ ставропиг. школи“ (стр. 8, замітка 3). Так годі! Культурні впливи Візантії — чейже не можуть бути мірою західноєвропейських течій в Польщі. Та й сама анальоїя анахроністична. [Повний заголовок такий: „1586, Января 1. Порядокъ школьный или уставъ Львовской Ставропигійской братской школы“ — Акты Ю. З. Россіи, т. II. N. 154, стр. 181—184.

Miscellanea.

Незаплачене кївське подимне.

Прилучені 1569 р. до Польської корони українські землі досить швидко вкладали ся в рами нового устрою — але не там, де сей новий устрій приносив з собою меньше приємні новини, особливо в Київщині, „яко на Україні“. Плата подимного, в заміну иньших даней і оплат, була новиною, і як показує поданий низше документ, знайдений в Литовській Метриці (т. зв. Руській Метриці) Московського Архива Міністерства Справедливости (Записи В. кн. 11 л. 100), тут з ним не спішили ся: в 1596 р. ще не було плачено подимного від самого 1569 р. (підозрівати справедливість сього факта не бачу причини)*), і мабуть правительство робило в тім напрямі проби не конче успішні, коли вкінці подарувало всю сю подимну залеглість двом заслуженим воякам за заслуги; очевидно, воно стратило надію стягнути сей податок, коли так за ніщо його відступило. Чи удало ся обдарованим щось стягнути з кївських обивателів, вістаєть ся нам незвісним.

Подимне кївське Лысаковскому и Коморовскому.

Жикгимонт третій. Ознаймуємы тым листом вєсьмь вобець и кождому зособна, нинєшнимь и напотомь будучимь, иже што обиватели земли Кївськєе вшєлякого стану кондиции людєй не платили подимного

*) В виданню д. Яблоновского (Źródła dziejowe т. XX) подимних тариф з кївського вєводства для XVI в. не бачимо; не знахожу їх і в своїх записках в архиву Коронного Скарбу, але на повнїсть їх не положу ся.

от летъ двадцати и далее, и не заховали се в той повинности по обычаю иних земель наших, в немалую шкодою скарбу нашего, ино мы господарь пререченое подымное в ласки наше господарское отдали есмо урожоным Еразмови Коморовскому и Станиславови Лысаковскому, слугам нашим, якоже и тым листом нашимъ за ихъ верные уставичные и добре загорлованные на войнах наших службы даємо вечными часы, с тым докладомъ, же они за тую толку двадцат лет и килка, почавши от року унии Любелской ажъ до нинєшнего року деветдесят шостого обиватель земель Кївськєе тоє то подымное vybrati маот и на свой пожиток обернути волни будут; которого то выбрания через нихъ пререченого подымного за тые помененые роки скарбъ нашъ и ништо иний вжо на обивателяхъ кївскихъ за квитами пререченого Комаровского и Лысаковского поискивати и о то ихъ труднити ниякимъ способомъ не маот и не можетъ вечными часы. Ведже от нинєшнего вже року по старому, яко в инихъ земляхъ нашихъ заховует се около того подымного, обиватели наши кївские заховатисє маот. Што вєсьмь вобець, до которыхъ ведомости сєс нашъ листъ прыйдет, а злация обивателемъ земли Кївськой духовного и свецкого стану людємъ подданнымъ нашимъ ку ведомости приводечи ро-сказуємы, абы сєе пререченое подымное за тые лета яко вышей єст написано водлуг сєго листу и данины наше никою иному одно помененымъ Лысаковскому и Коморовскому, кгда тымъ листомъ нашимъ обвещени будете, кождый подымное до рукъ имъ отдал и справедливе заплатил, иначе не чинечи с повинности своеє и для ласки наше королевское. И на то дали есмо сєс нашъ лист с подписомъ руки наше королевское, до которого на болшую твердост и печат нашу коруниую притисцуги єсми кавали. Писан у Варшаве лета божого иарожєня тисєча пятєсотъ деветдесят шостого мєсяца октєбра дєсятого дня, а панования кролевствъ нашихъ полского девятого а шведского третєго року. Sigismundus Rex. Florian Oleszko.

Михайло Грушевський.

До руської бібліографії XVIII в.

До числа бібліографічних рідкостей руського кирильського друку давніших віків, згаданих мною в давніших томах „Записок“ та в Збірнику історично-філософичної секції т. V, можу отсе додати ще одну, знайдену мною недавно в гарній бібліотеці о. Вол. Садовського в Перемишлі. Між иньшими інтересними друкowanими та рукописними книжками сеї бібліотеки єсть також спорий фоліант книги „Medytacye Albo Rozmyślania Na Ewangelie przypadające Na wszystkie Niedziele, Dni,

у Свята Уроzyste caлeгo Рoкy вeдлуг Oбрзэдкy Свiтeй Wсхoднeй Cerkвi; з пpыздaткiм нa кoнцy Рoзмыслaнiя длa Кaплaнoв тaк Зaкoннyх, iaкo y Свiєкiх, нa зaбaвe oсмioдзiєннeй Bогoмыслнoсци рoздзiєлoнeгo, *przez Wielebnego X. Jozefa Pietkiewicza Zakonu Swiетego Bazylego W., niegdь Kon-sultora ordinis, y Starszego Byтeнskiego*, зeбpaнe y спиcaнe. A тeрaз з тyчжe Medyтaци Reiestрaми: Пiєрвшyм нa Днi Wиєлoкoпoстнe, Свiтeй Урoзyстe etc. вeдлуг Oбрзэдкy Свiтeй Wсхoднeй Cerkвi; Дpyгим нa Nиєдзiєлe y Свiтeй вeдлуг Oбрзэдкy Свiтeгo Кoсциoлa Рzымскiєгo, нiє тyлкo Bогoмыслнoсциє сiє бaвиєцyм, aлe y Kазнoдзiєиoм пoтpибнyх вyдpyкoвaнe Пiєрвшy рaз Z Пoзвoлeнiєм Стaршyх [...] W Typoгpafiи J. K. Mosci Poczaiowskiej u WW. OO. Bazylianow Рoкy Paнскiєгo 1754 (fol. стoр. 488 + 6 стoр. рeєстpив + 1 стoр. мiлoк дpyкy). Oблoжкa сeй книги дaвнiя i знaчнo знищeнa нa рoгax; нa внyтpишнiй стoрoнi чiльнoй oблoжки пpилiплeнo oднy кapткy fol., з пpaвoгo кpякy тaкoж знaчнo знищeнy, дpyкoвaнy пo oднiм бoцi киpильськими бyквaми звiснoгo Пoчaйвськoгo тyпy XVIII в., зрeштoю бeз oзнaчeнiя мiсцi я рoкy дpyкy, oдiн iз тих пpиnагiдних дpyкiв, яки в XVII i XVIII в. вiдaвaнo в вeликiх вiдпyстoвix мiсцях, гoлoвнo в Киiвi, i пpoдaвaнo пoбoжним пpocнaм, чи тo як пaм'яткy з вiдбyтoгo вiдпyстy, чи тo з iншoю мeтoю, пpизнaючи, як y oтeбoмy випaдкy, тaким свисткaм пeвнy чyдoтвopнy силy нa рiвнi з свiчeчкaми сьв. Mиxайлa i т. и. aртикyлaми чepнeчoй спeкyляциi нa пoбoжнy лeгкoвiрнiсть. Kapткa знaйдeнa мнoю в бiблioтeци o. Сaдoвeськoгo дoкaзyє, щo сeй звичaй, пeрeнaтий зрeштoю Pycинaми вiд лaтинськoй цepквi, пpактикyвaв ся в XVIII в. i в Пoчaєвi. Oсь бiблioгpafiчний oпис тoгo рiдкoгo, бiблioгpafiчнo дoсi нe зaввaжeнoгo листкa. Пiвapкyш fol. бyв тpoхa бiльшoгo фoрмaтy вiд книги Пeткeвичa i длa тoгo пpи oпpaвлювaнy тoї книги нaшy кapткy з пpaвoгo бoкy i з гoри oбкpoєнo тaк, щo з пpaвoгo бoкy вiдpизaнo вcy дeрeвopитнy рaмкy, якoю oбвeдeний дpyк, a з гoри пoлoвинy тoїж рaмки. B рaмци читaємo нa гoрi титyл:

Рaдoстнi Пpиношєнiє

Силoю вiшнaгw вєкнєннiкi, i рaдoсть в aрхaгглa пpиємнєй,
рaдoстнi пpиaтєлiцiє,
пpєвiглoслoвєннiкi пpнo-Дiєк Бiцк.

Пiд сим титyлoм yмiщeний в дeрeвopитнiй рaмци oбpaзoк икoни Пoчaйвськoй Bожoй Mатepи; в низy нa тiм дeрeвopитi oбiк кiнцiв pизи Bогoрoдици читaєть ся дaтa злaджєнiя pисyнкa, i пpaвдoпoдiбнo тaкoж дpyкy: 1762. Пiд pисyнкoм читaємo oсь якy мoлитвy:

Бiцє дiвo рaдiє сa блoдaтнaя мpиє, iєкw зaчaлa єси плoтiю снa кжiлa.

Рaдiєсa, iєкw єгo кь чpeкь твoємь нoсiлa єси.

Рaдiєсa, iєкw єгo рoдилa єси.

Рaдiєсa, iєкw єгo сwєцкi питaлa єси.

Рaдiєсa, iєкw ємє вoлєвi клaнaхъ сa.

Рaдiєсa, iєкw хpтa кь цpккi пo тpиєхъ днєхъ швpклa єси.

„[iєкw] Хpтoсь вoскpєє iз' мєртвyхъ, i взыдє нa нбo.

„ткi сaмa нa нбo взaтa єси.

„ткi дiєктoмь aгглoкъ, i слaкoю стьхъ пpєкшiєши.

„ткi нa зeмлi пoкoй твopиши.

„твєчi житєлi нiєнi вєй пoслiшнi сьтк.

„ткi єжє хoцєши oт снa твoєгw хpтa вгa нaшєгw iспpєсiти мoжєши.

„oтпoдoвiлa сa вєй сiєстi блiзъ пpєстьлa тpицi.

„ткi єси мтpию лyдєй шлoбєлєннyхъ, iєжє кь твєбє пpиєк-гaютк.

„твoя рaдoсть кь кiєккi нє скoнчaєтсa.

Блoдaтнaя Мpиє, гдє сь тoкoю.

Мiткa кь пpєстiєй Бiцк.

[Пpє]слaвнaя i пpєвiглoслoвєннaя дiвo влчцє i вiцє Мpиє, мтi хpтa вгa мoєгw! нєкiєтo пpєстaгw i [живoтвopицa]w дхa, рaдoстє вєкхъ стьхъ, рaю стiєй, зepцaлo свiтлoстi вжiлa, стiєкшлa aгглъ, [кь] твєбє пpипaдaлa oтсєрднw мoлiбєсa; oтмoлi снa твoєгo, i вгa мoєгo, дa шпiєстить мi вєжкoє [пpєгpишєнiє кo]л'нoє i нєкoл'нoє, i дa iзбaвить мa в кєкхъ дiєкoлєкнyхъ нaвiтoвъ. єй пpєчтaя влчцє, [...] вoзвєдєнiє, пpocтpи вгoнoснyи твoй рiцк, i iзвлєцi мa iз' глєвнiєк гp'кхoвнyя, i дaждь [гp'кшiнo]-мє рaвє твoємє вєгдa єгwднaя снє твoємє, i вгє мoємє твo-рити, слaвaши єгw вкiєк сь[...мь] oцємь, i сь пpєстьлмь влгiємь i живoтвopицимь єгw дхoмь, нiєк i пpиєшw, i вь [кiєккi] aмiнь.

Молитва втора къ престѣи Бѣѣ.

[Г]же вѣще дѣо вѣе, прѣимй недостойнѣю молитвѣю мою, ѣ сохрани мѣ Ѧ наглыѣ смѣрти, ѣ дѣрѣи мѣ прѣжде концѣ покланѣе.

Отся друга молитва, се мабуть властивий ключ цѣлого сього продукту монастирського промыслу; нема нѣякого сумнѣву, що сю цидуду в вѣдповѣдним благословенством продавано побожним почаївським прочанам як амулет, як охорону вѣд наглої смѣрти, що здавна була для всѣх вѣрних христѣян найстрашнѣйшою через те, що чоловѣк не мав часу висповѣдати ся, вѣдбути покути, значить, гинув та пропадав не лише тѣлом, але ѣ душею. Интересна також форма сеї молитви, зовсѣм вѣдповѣдна до форми латинських та польських лѣтанѣй; вона ще зайвий раз показуе, що маемо тут документ латино-польського впливу в руськѣй унѣятськѣй церквѣ.

Иван Франко.

Керестурська хронѣка.

Вже в часѣ мойого побуту в Бачцѣ 1897 р. доходили до мене згадки, що в Керестурѣ була в когось хронѣка, в якѣй зазначували ся всѣ важнѣйшѣ подѣи, що дотикали сього села, та його кольонѣй. Менѣ описувано навѣть вигляд тої книжочки (рукописної) та названо ѣмя її властителя. Зацѣкавлений сею справою удав ся я до властителя рукопису з просьбою, щоби менѣ показав його. Він не зробив одначе того, кажучи, що хтось узяв йому рукопис до Дюрдева і не звертае. Пѣзнѣйше познайомив ся я вже у Львовѣ з д. М. Ерделѣ, уроженцем Керестура, що кѣльканацѣть лѣт тому назад оселив ся в Лѣповацу, у Слявонѣй. Він запевнював мене також, що такий рукопис бачив і читав та що буде старати ся роздобути його. Його пошукування не увѣнчали ся одначе успѣхом і я не побачив таки сеї хронѣки, в якѣй надѣяв ся найти вказѣвки про кольонѣзацѣю тамошнѣх Русинѣв.

Поговѣр про хронѣку не був одначе мѣтом, як видно з нижшого. Дѣставши за посередництвом д. М. Ерделѣ чотири рукописи також вѣд Керестурця, д. М. Туринського, що тепер живе у Керестурськѣй кольонѣй Бачинцѣх, у Слявонѣй, я знайшов

в однѣм з них хронѣку, якої шукав довший час безуспѣшно. Порѣвнуючи одначе її з тим, що менѣ говорено про Керестурську хронѣку, я приходжу до переконання, що се лише витяг тамтої і що тамта, значно бѣльша, таки ще вѣднайдеть ся. Та все таки я вважаю її гѣдною друку, хочби з огляду на мову, як не на що иньше.

Але хоч як отся хронѣка сухенька, мѣстить вона в собѣ деякѣ моменти, що заслуговують згадки, особливо тѣ, що полишили навѣть по собѣ слѣди в народнѣй словесности. Ми бачимо тут згадки про мадярську революцѣю, про саранчу — і тѣ самѣ згадки находимо в народнѣх оповѣданѣх¹⁾. Подибуемо кѣлька разѣв звѣстку про велику воду (мѣж иньшим пѣд 1870 і 1871 роком) — і читаемо про те саме в народнѣй пѣснѣ²⁾, хоч остання походить з пѣзнѣйшого часу, бо в нѣй вже згадуесть ся про канал, а його зачали будувати 1872 р. Згадка про те, як на великденъ парубки побили вѣйта, найшла свѣй вѣдгомѣн також у пѣснѣ³⁾. Спроваджене і управа рижу зазначенѣ в хронѣцѣ і в пѣснѣ⁴⁾, а подѣл толоки крѣм хронѣки і оповѣданъ вѣдгукнув ся аж у трѣох пѣснях⁵⁾, якѣ вдалось менѣ записати.

Про кольонѣзацѣю мало згадуесть ся і тут бачимо досить дивну рѣч, що про Коцуру, сусѣдне село Керестура і рѣвночасно заселене Русинами з Керестуром, не говорить ся нѣ словом, а мѣж кольонѣями, якѣ вѣйшли з Керестура та Коцури, подибуемо лише назву одного села, Петровцѣв, хоч повиннѣ б бути ѣ иньшѣ. Отсе ѣ власне свѣдчить найбѣльше за тим, що хронѣка з рукопису д. Туринського, се лише витяг з довшої, бо такі подѣи, як вихѣд бѣльшого числа людѣй з села, не такий вже дрѣбний факт, щоби його не втягнуено до хронѣки, коли втягано звѣстки про снѣг, велику воду і ин.

Найважнѣйший факт одначе, який подибуемо в отсѣй хронѣцѣ, то ще один доказ бѣльше нацѣонального почутя руського в бачванських кольонѣстах. Невѣсний хронѣкар уважав потрѣбним не лише зазначити приємний для нього факт ѣменованя епископом Русина (крижевський епископ, Юлѣй Дрогобецький, пѣд якого належуть бачванськѣ і слявонськѣ Русини, походить з пѣв-

¹⁾ Пор. мою працю: Руськѣ оселѣ в Бачцѣ (Записки, XXII).

²⁾ Пор. Етнограф. Збѣрник, т. IX, II, ч. 383.

³⁾ Ibidem, ч. 373.

⁴⁾ Ibidem, ч. 385.

⁵⁾ Ibidem, ч. 380—382.

нічної Угорщини і свого часу був катехитом, а опісля крилошанином в Уніварі), але виразно зазначає, що перед тим усі єпископи були Хорвати. Тим показує він, що вміє розрізнити віру від національності та що не називає себе Русиним єдино задля греко-католицької віри, бо в таких разі не називав би єпископів Хорватами. Се може бути також відповідю для тих учених, що закидали мені, буцім то я зачисляю Бачванців до Русинів на підставі самої віри.

Подаю тепер дословний текст хроніки, що виглядає ось як :

Споменъ вични Ке[ре]стурски.

Роки :

1746. Кетъ почали селѣць.
 1747. Керестуръ насельель.
 1751. Контрак достали у Керестуре.
 1772. Кетъ почали церкву правиць.
 1777. Кетъ булъ сухи рокъ, стато[к] гинул.
 1784. Кетъ доправили церкву и пошвеще[ли].
 1806. Кетъ статокъ помараъ на кв[і]тну не[д]ілю
 1813. Кетъ вода велька була.
 1816. Кетъ теменовъ пошвещели.
 1821. Кетъ дзвонъ вельки привезли.
 1830. Кетъ тварда жима була, теди крижъ привезли ту церкви.
 1834. Кетъ до Петровцохъ сельбели.
 1836. Кетъ колера перша була.
 1846. Кетъ турню ¹⁾ оправали з бакаромъ ²⁾.
 1848. Кетъ ше буна ³⁾ зорвала у Мадярскей ⁴⁾.
 1849. Кетъ була шашка ⁵⁾.
 1850. Кетъ шиѣгу не було.
 1853. Кетъ два бурѣ булі, юлія 7, една у седемъ годзини, а друга на 12 годзи[ни] скам ⁶⁾.
 1856. Кетъ вода пришла.
 1859. Кетъ церкву правели при водици ⁷⁾.
 1861. Кетъ новтаруша вигнали, Салая ⁸⁾.

¹⁾ Вежу. ²⁾ Мідяною бляхою. ³⁾ Революция. ⁴⁾ Мадярска — треба додати земля; се термін запозичений в Сербо-Хорватів. ⁵⁾ Саранча. ⁶⁾ Слово не докінчене і мабуть мильно написане. ⁷⁾ Водіца — керниця, в якій мав з'явити ся чудотворний образ; вона лежить недалеко за селом і тепер коло неї стоїть невеличка церковця. ⁸⁾ Причина прогнання сього потаря невідома мені.

1863. Кетъ сухи рокъ булъ, кет ше луки не кошели.
 1865. Кетъ велька курнява була, шиѣх вельки булъ, людзе нє могли с хижохъ новиходзиць 10 до 20 фебруар[а]; и тотъ рокъ побило жита и герчки тотъ рокъ були.
 1866. Кетъ шиѣгу нє було; тотъ рокъ зъ Прайзомъ война була.
 1869. Кетъ падалъ димъ цали рокъ.
 1870. Кетъ вода була.
 1871. Ище векша вода була.
 1872. Кетъ ушъ преходзела вода, масушели риби пейць сто мажи; тотъ рокъ почали копаць вельки бегель ¹⁾.
 1873. Кетъ бирова ²⁾ вицагли за власи, Гудака, на велку ноць, а вецка позаверали 37 хлапцохъ до Зомбора ³⁾.
 1875. Кетъ почали церкву мальоваць.
 1876. Теди ю докончели (церкву малювати); тотъ рокъ жемъ зогнали у Керестуре.
 1877. Маоръ правели на петлю ⁴⁾; почали рикашу шаць.
 1878. Нашъ царъ Босну отнялъ.
 1879. Кетъ роштель ⁵⁾ коло церкви кладли.
 1880. Кетъ тварда жима була; тотъ рокъ буря була велка; на Или теди филѣповску ⁶⁾ турню зруцело
 1884. Кетъ влалика булъ у Керестуре.
 1886. Кетъ Керестуреку церкву закривали зосъ шинглю и фарбели шинглю ⁷⁾; и тотъ рокъ почали бегель копаць на сейкохъ; тотъ рокъ кетъ шалукатри пагали на турню, тади двоже майстрове спадли зосъ шалукатру та ше забили; тотъ рокъ забили Папъ Ферка и Радю Михала, нє зна ше, хто.
 1888. Теди нападалъ шиѣхъ на Митра; теди велканецъ була по Дзурю; тотъ рокъ у церкви сторели два ормани ⁸⁾ и чарни крижи и протукула, цо кресцели, и ризи двои и циварва[нь] ⁹⁾; у церкви були.
 1889. Кетъ Рудолфа, царового сина, на посцелѣ забитого и умартого [нашли]; тотъ рокъ и влалика умаръ мар. 4; тотъ рокъ три бурѣ були до тижня, кет ше овси кошели; тотъ рокъ дзвон цагали до церкви 29 октомбра.

¹⁾ Канал (Франца). ²⁾ Начальника громади. ³⁾ Зомбор — столиця бачського комітату і комітатських властей та окружного суду. ⁴⁾ Се речене мабуть мильно написане, тому й не зрозуміле. Рикаша — се риж, який коло Керестура сіють на полях, напускаючи на них потрібну воду з канала. ⁵⁾ Штахети. ⁶⁾ Недалеке село. ⁷⁾ Бляха. ⁸⁾ Дві шафи. ⁹⁾ Сикавка.

1890. Дзвонъ цагали до водици 12 марца: въ ешенѣ нападаль шнѣхъ тринастого октомбра перши расъ, а други расъ падалъ першого дек.

1891. Преходзела ¹⁾ 26 фебруара и прешла 4 марта... и поши людзе ораць и шаць.

1892. Кетъ положили владику першого Руснака ²⁾; вше булъ Горватъ.

1893. Кетъ ярашъ подзельели у марцу; тотъ рокъ в ешенѣ церкву мальовали, икопостасъ злацели.

1894. Тотъ рокъ докончили майстрове церкву по роботохъ и владика булъ опатриць церкву, чи добре.

1895. Тотъ рокъ ³⁾...

В. Гнатюк.

ДР. ОЛЕКСІЙ МАРКЕВИЧ

* 1847 † 5 (18). VI. 1903.

В остатній хвилі, випускаючи сю книжку, довідали ся ми про наглу смерть шановного нашого співробітника, якого статью умістили ми на чолі сеї книжки. Діяльним співробітником нашої часописи був він протягом цілого ряда літ і заразом — вірним приятелем нашого Товариства, дійсним членом якого був. В одній з дальших книжок присвячимо більшу статью памяти сього поважаного ученого і сердечного чоловіка.

Честъ його памяти!

¹⁾ Тут пропущене слово, правдоподобно: жима (зима). ²⁾ Дрогобецького. ³⁾ На тім хроніка уриваєть ся.

Наукова хроніка.

Огляд часописей за 1902 р. — Часописи українсько-руські.

Літературно-Науковий Вістник доведений був у сім році до поважного числа XX томів. Редаговано його по тій самій програмі, що й передше, тільки що заборона у Росії примусила редакторів до зменшення його; головно обмежено останній відділ, т. зв. хроніку. При тому всьому одначе і в тім відділі уміщено багато більших і меньших звісток і критичних заміток, часто й більшої ваги. Виданий після двайцятотоу показчик даєть змогу користуватись легким способом із тої частини. Про белетристичну половину тут не місце говорити, за те обговоримо усе важнійше із т. зв. наукового відділу. Редакция старалась давати багатий та інтересний материал, хоч не всі поля науки були відповідно заступлені. Та в тому годі винити редакцію, що стільки перепи мусить поборювати і так при видаванню сього одинокого літературно-наукового журнала на Україні-Руси.

Найінтереснійша розвідка з поля історії нашого письменства — се М. Драгоманова про українське письменство 1866—1873 років (XX). Праця ся почала була друкуватись у „Вѣстнику Европы“, але не була скінчена задля цензурних причин. Тут появляєть ся вона у перекладі М. П. По формі — се обговореніє 15-ти книжок в українській мові і кількох річників „Правди“, що вийшли протягом згаданих 8-ми літ; одначе се не проста рецензия, а науковий нарис, писаний з незвичайним критичним хистом, на основі широкого історично-літературного

й історично-культурного підкладу, з тим широким закроєм, бистротою гадок і широким знанням, як се звичайне у працях Драгоманова. Ціль праці, що приладжена більше для інтелігентної суспільности в Росії, має показати пеминучу потребу признати горожанські права й українській мові. Що цінне у сій розвідці, то зібране аналогічних прояв літературного сепаратизму й у иньших народів: Англіїців, Німців, Італіянців й ин. Правда, ми мали-б не одно закинути тим аналогіям. Передусім історично-філльологічна теорія про спорідненне т. зв. руських народів не видержує строгої критики, і диференціяція літературної мови прим. в Італії не багато показує аналогії з національними змаганнями Українців. Одначе треба признати, що такий спосіб аргументовання як раз відповідний був перед forum московської інтелігенції. Для неї особливо було інтересне познайомлення з голосами таких поваг як М. Міллер про літературу на говорах, які наводить автор. Дальше порушена тут і звісна теорія Др—ова про три руські літератури, теорія легка до поборювання з різних боків. Аж опісля переходить Д. до характеристики української літератури, перепон з боку уряду, її прикмет і хиб. І все те розказано з великою бистротою на широкім історичнім підкладі. Осуд Др—ова буває часом дуже острій, але звичайно і справедливий. Жертвою його критики упав передусім націоналізм Ів. Нечуя. Вкінці збирає автор *resumé* своїх гадок: слабкий розвиток української літератури лежить головно (?) в вузькій ідейній світогляді письменників, або навіть у повній мертвеччині їх творів що до змісту; не брак одначе і продуктів, що вповні заслугоють уваги осьвічених людей. Та при тому повинен би Др—ів відповісти ще на одно питання: в чому причини тої безідейности і мертвеччини письменників, чи виключно в самих них? Але на се відповіді нема, хоч і як була-б вона інтересна.

Від початку систематично ведений плян редакції — подавати докладніші сільвети повочасних письменників, переводжено й у сьому році, хоч менше, анїж давнїше. На першому місці покласти треба розвідку д. І. Франка про М. Старицького (XVIII—XIX). Автор признаєть ся, що мотивом до написання сеї характеристики був звістий процес між д. Старицьким і Александровським за — *sit venia verbo* — літературну крадіж. Для оборони від чужих і своїх підіймив ся д. Франко показати, що таке справді д. Старицький. Автор характеризує сього письменника як поета і як громадянського діяча, головно в історії розвитку українського театру. Наперед дає короткий, але дуже ядерний погляд на т. зв. епігонів Шевченка, вчисляючи сюди, може не цілком справедливо, й П. Куліша. Епігони сї (Куліша таки треба-б тут виймати!) літературі не дали нічого окрім більш або менш слабого імітовання ідей і форми (головно форми, а з ідей тільки менше варті)

Шевченка. Дальше переходить автор до характеристики нової громади в Києві у поч. 70 pp. XIX ст. з Антоновичом і Драгомановим на переді, серед якої виступає М. Старицький. У нього бачить автор рішучий зворот від Шевченкового епігонства, а се тому, що через нього говорить український інтелігент до інтелігента (хоба-ж того нема у Шевченка?). Після кількох дат із життя Ст. переходить автор до розсліду генези поезії п. з. „Шоклик до братів Славян“. Як відомо, пок. Драгоманів заявляв прилюдно свої претенсії до авторства сеї поезії, яку д. Ст. надрукував під своїм іменем у „Правді“ 1872 р. Сам д. Ст., чи там його донька, переконує автора, що поезія, надрукована у „Правді“, написана без помочи Драгоманова. Д. Франко не важить ся заперечити тому запевненю і волисть показати переборщення за Драгомановом. Віп порівнує докладно обі поезії і доходить до висновку, що обі поезії „майже зовсім окремі твори“, а Драгоманів говорив неправду, або нарешті... д. Ст. мав при писанню своєї поезії під рукою вірш Драгоманова! Нам здаєть ся, що такий вивід кривдить Драгоманова. На основі порівняння самого-ж автора ми вносимо таки переконання, що вірш д. Ст. то перерізка вірша Др—ова, дарма, що певні ріжницї у гадках і будові єсть між ними. У тім порівнянню нам дещо навіть неясне. Чому прим. „термін д. Ст., про „рідний розвій родині“ показує проблиск того почуття повного, своєрідного національного розвою, якого Др—в не міг сформулувати собі до кінця життя“ (ст. 61), а термін Др—ова про „волю для люду і мови“ має бути чимось менше ясним і вузшим? Признаю ся, що термін Др—ова для мене геть яснїйший, ширший та глибший, сеж прецізний постулат соціальної і культурної свободи, а не туманний „рідний розвій родині...“ Сам автор говорить троха низше, що д. Ст. зараз дальше по тих словах „затїснює круговір“ (ст. 62). Все таки чомусь і в тій поезії Драгоманів мало що не ворог української національної справи, „натомісьць Ст—ий — нехай і так, що менше ясно і менше конкретно в очах політика, та за те вірним поетичним інстинктом (sic!) бажає „рідного розвою родині“ і „хоч троха свободи“ для сього розвою (ст. 63). Автор бачить теж ріжницю у поклику обох письменників до Москаля і знов на користь Ст—ого; для нас, признатись треба, і се не зрозуміле... І так майже до кінця: виходить, що Ст—ий нисав незалежно від Др—ого, навіть краще, хоба що найбільше... мав під рукою текст його. Дальше переходить автор до схарактеризовання Ст—ого як ліричного поета, наводить кілька його поезій (з рукописи), між ними одну до Драгоманова, дійсно прекрасну, і на основі того визначає йому високе (хоч не першорядне) місце між нашими ліриками. Нам видаєть ся, що до загального осуду наведено ще за мало материялу. Обговоренне драматичної творчости, може найхарак-

терпійшої для д. Ст—ого, автор пропускає з мало зрозумілих причин. Він обмежаєть ся майже виключно на діяльності Ст—ого коло розвитку українського театру і то передусім цитує спомини д. Старицької-Черняхівської. Мотиви зазначені на вступі розвідки велили-б як раз займатись драмами, в які мабуть д. Ст—ий вложив найбільше праці і таланту, і як раз вони стягнули на їх автора докори про перейманнє... Коли треба було очистити його від закидів, то як раз на тому треба-б було спинитись д. Франкови. На закінченнє автор розвідки задержуєть ся над закидами, робленими д. Ст—ому, що буцім то багато кує слів. Показано тут, що закиди сї безосновні, бо д. Ст—ий мало кує, а як се коли й чинить, то переважно щасливо — зрештою його мова богата, звучна і ядерна (XVIII—XIX).

Другий письменник, що дждав ся одноцільного обговорення — се Дмитро Маркович. Автор статі, С. Волох, пише про нього з дуже великою прихильністю. Статя написана більш механічним способом, наперед переказаний зміст його творів, опісля подана загальна сінтеза письменської творчости. Підчеркнено реалізм М—ча, просту форму його оповідань, але вказано й на деякі язикові недостачі. Ось вкоротці вібрана характеристика сього письменника: „твори... відзначені такими позитивними рисами як реалізм, правдивість малюнку, сила і драматичність писаня, чуле серце і щира любов до людини, пильність спостереження та докладне знаннє життя — становлять собою цінний і чималий, як що не розміром, то змістом і ідейністю, набуток для нашого вбогого письменства, і се все дає йому певне право на не аби яке місце в рідній літературі“ (XIX).

З нагоди збірки І. Семанюка „Карби“ обговорив М. Грушевський творчість сього письменника. Він ділить його твори на дві групи, перша — се образки з гуцульського життя, писані без суб'єктивної закраски, друга — то імітації лірики Стефаніка. „Карби“ цінні як раз першою групою, перед імітацією остерігає критик автора як перед небезпечною дорогою (XIX).

Статя п. в Народник в українській літературі, д. Р—вої (XVII) займаєть ся літературно-історичними типами нашої новітньої літератури, головнє повісти та драми. Підчеркнено демократичний напрям нашого письменства від Котляревського, що виявляєть ся в гуманних гадках, розсипаних по творах, і в мальованню літературних осіб як репрезентантів якоїсь поступової демократичної ідеї. Прототипом такого народника д. Р. уважає Возного в „Наталці Полтавці“. Дальше схарактеризовано Павла Радюка в „Хмарах“ Левицького, Михайла і Павла в драмі Старицького „Не судилось“, Андрія Петренка в оповіданню Школиченка „Між народ“, Гордія Раденка та Демида Гайденка — героїв Чайчен-

кового оповідання „На роспутті“, Богуна в комедії Д. Маркевича „Не зрозуміли“ та вкінці Мирона у драмі Карпенка Карого „Понад Дніпром“. З виїмкою двох останніх всі вони теоретики-балакуни, з неясним сьвітоглядом, без найменшого практичного діла, часто на скрізь зіпсовані і неморальні. Лише Мироп Карпенка Карого та Богун Маркевича справжні діячі; хоч вони в діяльності падуць або зустрічають перепони, все таки вони живі і розумні люди.

У статі: Наша поезія в 1901 р. подає др. І. Франко наперед кілька бистрих заміток про нову нашу поезию й відносини до неї нашої публики, опісля переходить до обговорення поетичної збірки В. Пачовського „Розсипані перли“; оцінка загалом дуже прихильна. Так само прихильно обговорене „Пальмове гілля“ А. Кримського (XVII). „Альманах“, виданий нашою богословською молодіжю при нагоді т. зв. сецесії з львівського університета, обговорив д. Ів. Франко у статі п. в. Ultra montes. Автор задержуєть ся тільки на двох статях Альманаха, на праці д. Сушка про Єзуїтів в заведенню унії на Руси в доберестейській добі та статі Римщука про руську колегію в Римі. При сій останній д. Ф. підчеркує ту сумну і невідрадну протинародну течію, яка іде серед нашого молодшого духовенства, вихованого в Римі (XVII).

Під загальним заголовком: Новини нашої літератури обговорено деякі появи нашої белетристики, але чинено се мало, треба-б бажати більше позору на сей відділ. Тут, окрім книжки Семанюка обговорено ще: альманах виданий у Чернигові д. Б. Грінченком — „Хвиля за хвилею“. Оцінку подав д. С. Волох — дуже прихильну, може аж занадто похвалив. Зазначимо тут одну помилку автора, буцім то комедія В. Самійлепка п. в. „Драма без горівки“ вперше появляєть ся у згаданому альманаху; тимчасом сей твір був надрукований у львівській „Зорі“ ще тому, коли не помиляємо ся, літ сїм (XVIII). Про „Виктъ“ (томи I—III) писав д. Франко, але дуже загально, не зазначив навіть нечуваної недбалости редакції, що не помістила нічого з О. Кобилянської, а доволі багато вложила маловажного (XIX). Безпощадній, а цілком справедливій, хоч короткій критиці піддав д. Вільхівський найновішу повість Д. Мордовця: „Палій, воскреситель правобережної України“ (XIX). Н. Кобринська обговорила вкінці з дуже великою симпатією повість Д. Лукіяновича „За Кадилюпу“ (XX).

У наших театральних новинах знайшли оцінку (д. Мировця) отсі нові драми: Кропивницького — „Нашествіє варварів“ і „Супротивні течії“ та Яновської „Дзвін до церкви скликає, а сам у ній ніколи не буває“. Перші дві драми осуджено остро і, переважно, справедливо, остання прихильно, хоч критик показує й деякі похибки її (XVIII).

В справі народного язика забрав голос, невтомний на сьому поли д. Іван Верхратський. Се відповідь на статю проф. А. Кримського, уміщену у минулому році в Л. Н. В. (т. XVI). І знов висказано тут багато інтересного, але й дещо такого, на що тяжко буде знайти згоду серед письменників. Взагалі автор мало памятає, що літературну мову виробляють письменники, а не філологи. Як ділетант в тій справі, не буду докладно розбирати гадок автора. Скажу тільки, що ціла хибка, яку має д. В., лежить виключно в тім, що він цілком самовільно, до впадоби добирає або відкидає поодинокі слова і форми. Одно велить брати від люду (цілком справедливо), иньше чомусь мусить бути утворене, або взяте з церковного. Правила якогось на таке розмежування цілком не подає. Прикладів на се можна-б навести дуже багато: чом „місто“ ліпше аніж „замість“, чом „побут“ (замість „побит“) обідняє що до звуків наш язик? чом закінчення прикметників: ський гірше від ский, коли перше уживане на $\frac{9}{10}$ українсько-руської території, а друге на $\frac{1}{10}$? Чому автор рад писати „Славяни“, коли ся форма перейшла латинсько-німецьке сито, а розум і етимологія (на яку так часто автор покликає ся) велить уживати: „Словяни“? Попри все те одначе, ще раз зазначу, бачимо у розвідці д. В. багато дуже цінних заміток, які слід би розважити нашій інтелігенції, головню нашій щоденній публіцистиці та кругам правників (XVIII).

Про чужі літератури писалось у сьому році меньше, аніж у давнійших, і то майже самі переклади: про румунську літературу перекладено статю Г. Адама (XVII); про болгарську літературу 1901 р. Н. Бойка (з чеського) (XIX). З нагоди святкування французькою суспільністю памяти сотих роковин Віктора Гюґо помістив Ів. Франко короткий нарис життя і письменської діяльності сього „галійського“ генія. Згадуючи про два ворожі табори критиків у поглядах на сього поета справедливо каже автор: „Нехай і так, що в величезній, звиш 100-томовій літературній спадщині В. Г. більша половина буде жужелиць та труску, то все таки там наберець ся й щирого золота так багато, що воно напевно переважить не то сотки його критиків, але багато генерацій поетів та публіцистів, що тепер уважають себе безмірно висшими від него...“ (XVIII).

Д. С. Єфремів у розвідці про національне питання в Норвегії мав в головнім на ціли подати прояву анальоґічну з національно-культурною боротьбою, яку веде наша нація, і показати, що й инші народи також не від разу уживали в письменстві і школі народньої мови і до того доходять вони серед важкої пераз боротьби. Хоч і як похвальний памір автора, то все таки годі назвати вибір теми вповні вдатним. Передусім язикова боротьба Норвежців не получена тісно із

політичною і соціальною боротьбою як у нас. Хоч запанованне данської мови вийшло там із історично-політичних причин, все таки новійші змагання для дивгнення порвежської мови на ступінь культурної мови була радше впливом сучасних гуманних стремлінь, дбання про освіту і найнижших верстов. Тимчасом у нас ще щось більше грає ролю в національній боротьбі: тут політичне, економічне й соціальне поневолення важійше, аніж питання, яка має бути літературна мова. Тим то язикової боротьби в Норвегії не треба було називати „національним питанням“, бо ним вона не була. Національне питання там — се цілком иньша сфера стремлінь, з иньшими мотивами й иньшими цілями. Окрім тої загальної замітки можна піднести закиди на цілий ряд більших або меньших авторових гадок, розміщених у розвідці. Наперед займаєть ся автор теоретичним питанням про сучасний націоналізм, оборонає його перед космополітизмом з одного боку і відмежує від шовінізму з другого. Цілий сей вступ слабій і не дає навіть зрозумілого понятя, що таке націоналізм. Фрази, серед яких автор обертаєть ся, говорять не багато, а ріжниця між націоналізмом і шовінізмом означена — *mutatis mutandis* — відносинами: голоду й пенажертости... Порівнянне орґанізму у природі і суспільности поверховне, а збір прикмет, які складають націю, банальний. Зрештою, по що було писати сей вступ? Що-ж приміром означає фраза: „Германські народи, словянські, Італія, Греція — тільки за наших часів (XIX ст.) воскресли з могил, де були живцем поховані середньовіковим ладом громадським...“ Дальше автор перекажує коротенько історію Норвегії, але не без похибок (що будім то Скандинавці прийшли „від Чорного моря і з понад Дунаю“, що „предки теперішніх Норвежців виплинули первістних тубильців краю — Фіннів — далеко на північ, а самі замість їх осіли ся“, що скандинавська орґанізація не знала веретви шляхотської*), що будім то суспільна диференціяція була ділом тільки короля Гарольда, явивши ся як *deus ex machina* і т. ин.). Опісля переходить автор до письменства й оповідає, як на місце данської мови у новійших часах входить що раз більше людова мова, норвежська. Хибне заложенне анальоґії тут із українським національним рухом зазначили ми вже в горі (XVII).

До цікавійших статей в сьому році належить дальша частина розвідки д. І. Раковського про поезію в освітленню природничих наук (XVII). Вже при огляді минулого року (Записки XLVII) висловили ми деякі свої замітки з приводу першої частини статі. Сказано

*) Як раз Норвежці перші із усіх Скандинавців витворили шляхту (Dahlmann-Geschichte von Dannemark II, 294—382).

там, що автор глядаючи основи та жерела поезії дійшов тільки до одної з форм поезії — до ритміки, яку справедливо має за загально-природну прояву. У другій частині признає він, що ритміка ще не поезія, що поезія буває й без ритміки, а ритмічна будова ще не конче поезія. Отже ества поезії глядить у чімсь иньшій. Провівши зручну і дотепну аналізу одної з поезій І. Франка він доходить до висновку, що поезія лежить в удуховлюванні мертвої природи (анімізмі) та персоналізованню абстрактів (матеріалізації прояв духа). Таке розуміння природи подибуємо у всіх малокультурних народів, отже поети се люди що вміють дивити ся на природу оком первісного чоловіка.

Не треба багато доказувати, що такої відповіді на питання, що таке поезія, не можна назвати вдачним. Передусім бачимо тут похибку в самій дефініції поезії: се, що автор говорить, показує тільки, яких способів уживає поезія для віддання своєї істоти у слові — отже займаєт ся тільки одною з форм поезії. Часто в літературі подибуємо аж занадто багато „світогляду первісного чоловіка“, а поезії під тим годі доглянути. Бо й поезія се цілком щось иньше, аніж хоче автор. Вона належить тільки у певнім настрою, що його зовемо поетичним, а вже цілком иньша річ, якими способами поети викликають сей настрій. Коли-б нам прийшлося міряти поезію тою мірою, яку подає д. Раковський, то ми мусіли-б відкинути величезну частину світової літератури, як цілком непоетичну; а ся частина була-б мабуть таки найкраща. Гомер, Гете, Гайне, Шевченко зійшли-б у переважній частині своєї творчости до простого віршоробства. Возьмім хочби з останнього бездоганний з поетичного боку „Вечір“, а не знайдемо в нім ані анімізму, ані матеріалізації. Безперечно, дуже важна і цікава аналіза представлення природи й абстрактів, яких уживають поети для викликання настрою (иньша річ, чи його все викликають). Вони дійсно мають багато спільного з первісним світоглядом чоловіка, але найцікавіше при тому те, чому як раз сього способу вживають поети і ним викликають у нас т. зв. поетичний настрій. На жаль, одначе, автор сеї статі над сим питанням цілком не застановляв ся. Не станемо на сїм місці відповідати на се питання, бо се завело-б нас далеко. При тому всьому одначе і розвідка д. Р. має свою стійність у пояснюванні секретів поетичної творчости.

Єдина статя з обсягу наукової педагогії появилася під заголовком: „На новий шлях“. Автор її (Педагог) порушив у ній кілька гадок незвичайної ваги, які одначе у нас ще довгий час будуть тільки *ria desideria* — і то не всіх... Передусім він виступає цілком рішучо проти т. зв. класицизму гімназій, що дійшло нині до простого абсурду, та збирає головні аргументи за і проти, хоч знайшлося би їх ще більше, особливо взятих із історії цивілізації. Один із аргументів д. Педагога

проти класицизму все таки невдалий: як би старинна культура була потрібна для нашого виховання, то природа давно була-б її вложила в наші уми на основі загального еволюційного закону (ст. 5). Такого дідичення нема в дійсности між батьком і сином, а не то між Греками і — прим. Русинами. Таж тут нема мови про якусь десценденцію! Далше обговорює автор иньші недостачі иньшньої шкільної науки; офіційяльну релігію, малий круг науки природознавства, та переходить до шкільних гігієнічних хиб, ріжних первових і психопатологічних прояв серед молодіжи. Після того піддає критиці ідейний світогляд вихованців теперішніх шкіл і цілий педагогічний механізм сучасної середньої школи. Реформа наування вимагає передусім докладного знання фізіології і психології дітей — а се має вести до нової педагогії, т. зв. експериментальної, що має засновуватись на науці анатомії, фізіології, гігієни, неврології, невропатології, психології, психопатології й антропології та иньших подібних науках. Гарзд! — скажемо. Не сказав нам тільки автор, чи се має вчинити державна школа, ся машина шахових фігур, що звуть ся горожанами держави? На нашу думку реформа педагогії мусить іти геть-геть глибше. Остаточно, се не конче вже входить у круг статі автора, а те, що подав він, дуже цікаве та актуальне; тільки слідний брак відповідного доказового матеріалу (XIX).

З перекладаних розвідок зазначимо окрім тих, що згадані вище, отсі: С. Райнаха про кельтську археологію — дуже інтересна статя про найдавнішу культуру в Галії (XVIII). Солідна і наукова праця дра Вл. Олехновича про раси Європи і їх історичні взаємини; ось заголовки її: арийське питання з погляду фізіології й історії; расові взаємини в Європі, розміщення головніших расових прикмет, розміщення черепної вказівки в Європі, зріст, краса волосся, очий і шкіри; загальний результат розслідів над передісторичними расами в Європі; загальний погляд на події передісторичних рас; до якої раси належить флексійна мова? уваги про расові відносини польського і литовського народу. У тих розділах, де автор збирає результати антропологічних дослідів, вартість праці найбільша, хоч не подана ані література, ані жерела; натомість у тих частинах, де автор робить власні висновки і входить у сферу історії, річ вже значно слабша, гадки мало аргументовані, деколи мало імовірні, а навіть суперечні. Докладнішу критику полишаємо одначе спеціалістам-антропологам (XIX, XX).

Дрібніші наукові замітки збирано в т. зв. Наукових листках. Сюди належать: коротке справозданне відчиту проф. Деліча (1902 р.) про Вавилон і Біблію (XVIII). Кілька звісток про Янну Ярославну,

жінку короля Франції Генріха I (XVIII); некрольоґ чеського подорожника і природника Еміля Голуба (XVIII). Найповажніший з поміж тих листків — се доволі простора стаття д. Раковського про вулкани, яку обговорювати тут не місце (XIX). Про виклади проф. Масарика в Америці — „фільософію малого народа“ писав Ів. Франко (XIX). Про столітні роковини уродни І. Ленрота, видавця Калевали, подав звістку В. (XIX). Стаття про стан народньої освіти та медицини в Полтавщині (С. П—ра) наводить ось які характерні цифри: одна школа в р. 1899 була на 50 квадратних верстов, а на 3,359 душ; при тому всьому на одного вчителя припадало не більш 68 учеників! дівчат ходило у школу тільки 14% ; подібні відносини і в розміщенню лікарів і лікарської помочи (XIX). Ів. Франко подав виїмки із студії п. Ясевич-Бородавської („Живая Старина“) про баптистів і мальовальців Київської губернії (XIX). В справі академічного фонду, зібраного в нагоди т. зв. сецесії укр. студентів із львівського університета, забирав голос проф. Грушевський, пропонуючи ужити решту грошей на будову академічного дому, важного пристановища для бідних студентів (XX); до тої самої річи належить і стаття проф. Грушевського п. в. „В справі академічного дому“ (XX); Про один епізод із харківського археологічного з'їзду писав Зело, де показано, як російський уряд перепиняє навіть чисто наукові дослідни в українській етнографії, як се було в рефератом д. Хоткевича про лірників (XX).

У рубриці: „Над сьвіжими могилами“ подано посмертні звістки і спомини: Ів. Франка про Тадея Рильського, П. С. про О. Кониського і Я. О—ського про Остапа Терлецького. Останні — то інтересний причинок до історії нашого віденського студентства у 70-их роках (XX). Про ювілей І. В. Ягіча подано статю на основі розвідки проф. Архангельского (XVIII). Політично-громадянська діяльність славного німецького лікаря-патологіста, пок. Рудольфа Вірхова була дуже добре обговорена у статі Сергія Павлика (XX). Розказано тут про політичний і суспільний сьвітогляд сього великого репрезентанта гуманности, про діяльність на полі політичній і соціальній, головно його ініціативу великих санітарних реформ у Німеччині. З нагоди вистави творів славного французького різьбара Родена у Празі подав О. Луцький характеристику сього артиста і його великих артистичних фігур (XIX).

Доволі багато місця займали в сїм році уваги на сучасні теми. Тут продовжувано замітки Вол. Гнатюка про справу українського університета у Львові, при чому зібрано майже увесь матеріал її розвитку (XVII). Справа української гімназії

в Стаїславові знайшла теж свої дві замітки (XVII і XVIII). З інших статей під сїм спільним заголовком зазначимо: Одиссея перевертня оповідає про два нещасливі виступи редактора „Славянско-го Вѣсника“ дра Вергуна перед російською публікою в Києві та Москві (XVII). У статі п. в. Москалі про москвофіла подано остру критику Русскої Мысли на поезії Д. Вергуна (XVII). Про слов'янський клуб у Кракові та участь у нїм Русинів писав д. Б. Л., що виступив був там із відчитом про українську літературу 1901 р. (XVII). Тут же подано два поклики в справі збирання етнографічних матеріалів і надсилання предметів до музею старинностей при Наук. Товаристві (XVII).

У статейці про наших і чужих критиків схарактеризовано справедливо ту частину нашої інтелігенції, що фанатично стрічає кождо нову гадку, яка не відповідає строго незмінній традиції (XVII). Д. Гнатюк у статі: Де що про наші домашні болячки доторкнув ся деяких аномалій нашого публічного життя (XVII).

У статі п. в. Теория і практика показано те покривдження, яке терпить українська мова в галицьких середних школах з польською викладовою мовою, і оповіджено про заходи Н. Тов. ім. Шевченка коло направи сього лиха (меморіал до міністерства освіти від Товариства) (XVIII). У спостереженнях та вражіннях земського статистика д. Ю. Павловський кинув кілька цікавих рисів з просвітньо-культурного стану українських селян в Олександрівськїм повіті катеринославської губернії. Вказано тут, як по природі здібна й охоча до освіти людиність нидіє морально і фізично задля державно-політичних і суспільно-економічних причин (XVII). В. Миронець писав про заходи російського уряду й інтелігенції коло заведення тверезости між селянами і закладання т. зв. чайних, від коли настала горілчана монополія. Віда в тому, що заходи уряду мало щирі і половинні; він робить більше про око і в дійсности мало дбає про освітню діяльність, яка вкупі в тими реформами дуже придалась-би (театральні вистави в чайних) (XIX).

С. Т.

Діло присьвятило в сїм річнику ледви чи не найбільше місця оцінкам новин нашої літератури; деяка книжка діждала ся навіть двох рецензій. На першій місци треба поставити оцінку „Підручної історії рускої літератури від пайдавійших до найновіших часів“ написав о. Йосиф Застирець, Львів 1902, пера Др. В. Щурата. Виказавши цілий ряд помилок, баламутств і т. и., в сій „підручній історії рускої літератури“ — кіпчить д. Щурат свої уваги так: з огляду на се, що д. Застирець думає про друге видання своєї праці — радить ся йому „з першого видання все спалити крім архиєрейского благословення і з ним

писати все на ново". Подібної оцінки діждала ся ще одна цвітка, що виросла на галицькій ґрунті — „Руководство къ изученію рускаго литературнаго языка Галичанами, составилъ И. С. Свѣнцицкій, Львовъ 1902". Господин Свѣнцицкій хоче отсею диковиною ратувати галицьких Українців від польонізації...! Покиж бідні Галичани „изучать русскій литературный языкъ" — можуть за дозволом почтенного господина... цвенькати по польськи!... Оцінка не позбавлена адорового гумору — пера д. Ол. Борковського. Др. Вол. Вітошинський осуджує острими словами популярцу брошурку д. Дмитра Дмитерка п. з. „Як можна вилічити ся із сухотів?" Оцінка написана фахово. Все-ж таки краще-б воно було виручити самому „нефахових" в писаню дуже навіть потрібних подібних популярних брошур. Д. Мих. Лозинський дав пять критичних нарисів на отей новини: Відгуки Лесі Українки, За Кадильну Девиса Лукіяновича, Щаслива година (збірка оповідань) Богдана Лешкого та Альманах русько-українських богословів. В статі п. з. „Літературна діяльність Антона Крушельницького" подає д. Л. оцінку писань одного із молодших наших белетристів. Окрім того маємо ще оцінки пера д. Гамчикевича (Відгуків Лесі Українки, Чернівці, 1902, і драми Гр. Цеглицького „Кара совісти" в статі п. з. Найновіша руска драма) та Антона Крушельницького („За Кадильну" Девиса Лукіяновича).

Доволі поважне число цікавих популярних статей з обсягу медицини, астрономії й иньших природних наук. На першій місці треба згадати дуже добрі нариси з обсягу медицини та антропології дра М. Коса: Переміна рас і родів, Історія окулярів, Трахома (Єгипетське запалене очий). Крім того надруковані популярні статі: Бездротний телефон, Чи рослини чують, Загида одного зі сьвітів (астрономія), Жінщини лікарки в минувшині, а вкінці й статя про „Япанську драму". Д. Іван Брик надрукував невеличку статю п. з. „Питанє про відносини глаголиці і кирилиці". Се наче доповненє статі Ф. Королевського п. з. „Питанє про першу славянську азбуку в освітленю російської науки" (Дѣло, 1901, ч. 232; пор. також Записки, XLVII, Наукова хроніка, ст. 10). Д. Брик полємізує в дечім з д. Королевським та доходить до остаточного рішеня, що глаголицю треба вважати рішучо старшою від кирилиці.

Пятьдесяті роковини смерти М. Гоголя сьвяткувало „Діло" статєю тогож молодого автора д. Ф. Королевського п. з. „М. Гоголь і його оповіданя в українського життя". Тойже автор подав ще переклад Гоголевого „Вія" (вийшов осібною книжочкою в „Літературно-науковій бібліотеці" ч. 34) й дві замітки про „Жерела Вія" (за проф. Сумцовим) та про „Українські переклади писань М. Гоголя" (інтересний бібліографічний показчик).

Д. Йосиф Застирець в статі „До життяписи Маркіяна Шашкевича", опираючись на класифікаційнім каталогу бережанської гімназії з 20-тих років XIX віка та на дописці під р. 1826, що Маркіян „hat zu Lemberg die II. Grammatikklasse studiert" — доводить, що перші три класи (1823—1826), а „може й деякі нормальні класи", кіччив Шашкевич у Львові, де і надрукував свою віршу „Вінець із сердець жичливих". Від р. 1826—1829 перебував Маркіян уже в Бережанах. Ш. автор подає ще й імена шкільних товаришів Маркіяна.

Статя д. Ол. Борковського п. з. „Перші хвилі польщини у Львівській акад. гімназії" подає причинки до історії руху між українською молодіжю в Галичині в 60-тих роках; вона вийшла осібною брошурою. Дуже характеристичні причинки до історії москвофільства подані в статі д. С. п. з. „Одна авдиенция у митрополита Юліяна Куїловського". Некрольоґ Др. Остапа Терлецького написаний тепло, одначе нового не приніс нічого.

Варта уваги статистична статя незвісного автора п. з. „Обчислім ся". Жаль тільки, що вона не вийшла осібною брошурою. Ш. автор обчислює 1) Кілько нас? 2) Кілько Поляків у східній Галичині? 3) Число Жидів, 4) Приріст людности, 5) Шкільництво і 6) Стан обдовження. У статі п. з. „Права рускої мови у львівській університеті" знайомила редакція читачів з студією проф. Дністряньського, уміщеною під таким заг. в III томі „Часописи правничої і економічної" за р 1901. Горячий популяризатор Наульзена др. Ів. Копач подав декілька уваг в нагоди появи Наульзенової книжки п. з. Die deutschen Universitäten und das Universitätsstudium, Berlin, 1902.

З подорожніх записок маємо Іл(лі) К(окорудза) та Івана Боберського: першого п. з. „Вражіня з подорожи на Україну і Крим", другого: „З подорожи по Німеччині".

Вкінці треба згадати що до історії сецесії нашої молодіжи та до економічної кризи в Галичині (масовий страйк руського селянства) — містить річник за 1902 р. неоцінений матеріал.

Белетристиці присьвятило „Діло" не багато, але й не мало місця. З поміж наших письменників, яких оповіданя (поезий дуже мало) друковали ся в фейлетонах, визначають ся: Бордуляк Т., Гр. Цеглицький, Ол. Кузьма („На посаді..."), Андрій Чайковський, Іван Франчук, Сильв. Ярчевський (поезия) і дехто иньший. В перекладній белетристиці маємо імена: Горького, Чехова, Андрєєва, Гаршіна, Гоголя, Маміна Сибіряка, Жеромського, Конопницької, Розеттера, Кіплінґа, Гарборґа і Золя.

В окремім додатку — „Бібліотеці найзнаменитших повістей" продовжувано друк повісти болгарського письменника Ів. Вазова „Під ярмом"

та розпочато нову повість Дра Андрія Чайковського п. з. „Власними силами“. Але тепер сі додатки тягнуть ся занадто повільно — в нескінченність.

Вкінці годить ся зазначити, що від 2 н. ст. мая 1902 р. друкуєть ся остаточно і „Діло“ фонетичною правописею.

Як попередими літами так і тепер присвятив Руслан в своїх фейлетопах найбільше місця белетристиці. Все-ж таки і зі статей більше або менше наукового характеру варте де-нещо уваги.

„Памяти М. Шашкевича“ під таким заг. присвячена просвітителю Галицької Руси статя л. Я. Юлева (псевдонім). Се властиво відчит д. Юлева в семинарських мурах (1900 р.) з тих добрих часів, коли то питомцям було ще вільно плекати історію рідного письменства. Статя без жадних претензій, нового не подає нічого. Більшу історично-етнографічну розвідку про „Кавказ“ подав д. Корнило Устиянович. Автор пише як начий свідок — класично-тяжким стилем. Теодор Біленький друкував ширшу статю про „Шкільництво народне в Перемиській єпархії в 1848 і 1849 р.“ Жерелом послужили ш. автори шкільні акти гр. кат. консисторії в Перемишлі. Статю сю треба вважати доповненням до студії того самого автора уміщеної в X річнику „Учителя“; вона випала-б навіть дуже щасливо, коли-б ш. автор використав відповідну літературу та малював нам свій нарис на ширшій тлі. Більшої уваги заслугоє статя посла Єротея Нігуляка про „Положене Русинів на Буковині“, в якій малює він соціальне положене буковинських Українців. Статя мала вийти окремою відбиткою.

Др. В. Щурат подав кілька уваг що до „гімназійальної пропедевтики філософії“ (по поводу анкети краюї Ради шкільної“). Кінцеве заключене здаєть ся пам не зовсім льогічним. Ось воно: „можна бажати, щоб з хвилию появи кваліфікованих учителів пропедевтики філософії і підручників — бодай психологія найшла місце в ряді обовязкових предметів іспиту зрілости (!) на так довго, як довго взагалі іспит зрілости буде вважатись конечною потребою (!)“ Таке ріум desiderium ш. автора, хоч він і сумніваєть ся в довговічності і потребі іспиту зрілости...

П. з. „Чи справді так?“ читаємо статю д. Н. М—івни, написану в нагоди оповістки дра Франка про вихід першого тому творів Федьковича („Діло“, 2, XI, 1901). Д. Н. К—івна гніваєть ся на д. Франка за се, що він вважає Федьковича (побіч Шевченка) „одиноким у нас великим талантом, у якого поезія не була сьвяточним одягом, ані їх ходженем на котурнах“. Тими словами — по думці ш. автора — відмовляє др. Франко „цілій нашій поезії, з виімкою Шевченка і Федьковича того, що є найбільшим скарбом кожного поети — щирости...“ Д. Л.

Лопатинський стараєть ся дати коментарі до „Пальмового гилля“ А. Кримського — здебільшого па підставі зібраної ним неіхпатичної літератури..

Про полеміку д. В. Барвінського з рецензентом його розвідки п. з. З'їзд галицького князя Данила з угорським королем Белею IV в Прешбурзі 1250 р. (рецензент д. Н. М. в „Кіевская Старица“ за р. 1902, кн. I) не згадую, бо розвідка д. Барвінського була вже обговорена в „Записках“ па кількох місцях. Д. А. Алиськевич подав два „Спомини з подорожі по Німеччині“; перший п. з. „Вартбург і Ваймар“, другий п. з. „Норимберга“. „Про конечність середної і висшої освіти жіноцтва і інтелігенції“ писав др. В. К(оцовський). П. з. „Руска справа в польських освітленю“ подав д. В. уваги з нагоди появи брошури п. з. „Z. M. Milkowski (Jeż) Sprawa ruska w stosunku do sprawy polskiej“ (Lwów, 1902).

Вкінці випадає згадати ще отсі переклади з німецького: 1) „Розвій понятя електрону“ — відчит В. Кауфмана, доцента університету в Гетінген — переклад д. Др. В. Левицького; 2) „Про границі пізнаня природи“, парис звісного фізіолога E. du Bois-Reymonda, переклад дд. Др. В. Левицького і Я. Миколаєвича; 3) того-ж „Сім загадок сьвіта“ — перевод зладили ті самі — і 4) „До правописного питаія в Росії“ статя проф. Ятіча (Archiv f. sl. Philologie, т. XXIV, ст. 314—320) в перекладі Ол. Сушка.

Як уже в горі зазначено — белетристиці присвячено в „Руслані“ найбільше місця. Із звісних уже в нашій літературі письменників стрічаємо імена: Лопатинського, Крушельницького, Ленкого, Щурата (п. з. „Поезія XIX віка“ друкував ш. автор переклади чільніших європейських поетів), Окуневського Яр. і Ол. Кузьми поетам і поелістам був присвячений п. з. „Малий фейлетон“. З поміж тих „молодших“ згадаємо Вол. Бирчака, Павла Штокалка, Осипа Луцького, Ілька Гаврилюка, Степана Чарнецького, Колишнього (П. Карманського), Сергія Бердяєва, Яр. Гординського.

Молода Україна, часопись української молодіжи виходила в 1902 р. дуже неправильно: сецесія нашої молодіжи із львівського університету — отсе чи не найважнійша сьому причина. За цілій рік вийшло ледви чотири брошури, а і то остання мала бути рівночасно й випуском за грудень 1902 р. і січень 1903..

Уваги заслугоє передовсім статя М. Ганкевича п. з. „Етика і політика“ (чч. 5, 6 і 7) написана з powodu книжки Дра Ф. Паульзена: „Партийна політика і мораль“ — в перекладі з замітками і додатками Дра І. Копача. І Др. Паульзен і Др. Копач признають немишучість партияї, та все-ж, по їх думці, партияїна боротьба — се річ негуманна,

неетична. Протит такого розумованя німецького філософа воє д. Ганкевич. Л. Цегельский) дав простору статью про „Национальну вагу університету і консеквенції її для ренегатів“; до історії „сецесії“ се важний причинок. Літературних силвет маємо в сїм річнику три: Б. Лепкого і Марії Конопіцької — пера Стефана Чарнецького і Павла Грабовського — пера Т. Меленя. Безперечно кождому вільно писати, як йому подобаєть ся, та вжеж думаємо, що переповідане змістів важнійших писань або й передруковане їх на кождім кроці, побіч вязанки високопарних, банальних фраз — се ще не літературна характеристика.. С. Людкевич кінчить свою статью про основу і значіне співности в поезії Т. Шевченка (ч. 4). Тим разом кинув д. Людкевич більше світла на нетривкість ритмічної форми в Шевченкових поемах. Під адресою наших композиторів пише той самий автор у дальшій числі: „про композиції до поезій Шевченка“. З иньших статей, характеру більше публіцистичного, згадаю ще: некрольоґ Дра Остапа Терлецького (ч. 4), Материяльне положенє університетського студентства і акція віденських студентів в сій справі (ч. 1, 2 і 3), Ціна поступу (ч. 5) і вчинки одиниць (ч. 6, 7).

Белетристика в „Молодій Україні“ не богата; стрічаємо лиш отсі імена: М. Яцків (Картина з дневника) і Леся Українка (ч. 4 і 5), а з перекладів М. Горького (Стара Ізергіль, ч. 5—7).

Учитель, орґан руського товариства педагоґічного, містив як і попереднього року по найбільшій часті самі переклади та передруки. Ориґінальних статей мало та й ті присвячені майже виключно практичій педагоґії. З усього того заслугоють на нашу увагу коротенькі, та вжеж дуже інтересні та актуальні нариси із нашої домашньої педагоґії Віри Лебедової п. з. „Мамі“. Годить ся ще згадати критику проф. В. Вілецького на 2-гу часть II тому шкільного підручника всесвітної історії, владженого В. Закшевським, а перекладеного на укр. мову д. Ол. Барвінським (Вікентий Закшевский, Всесвітня істория для висших клас середних шкіл. Том II. История средних веков. З II. польского видаля переложив з дозволу автора Олександр Барвіньский. Ціна 2 кор. 40 гел. У Львові 1901. Накладом фонду). Виказавши цілий ряд річевих і стилевих помилок д. Вілецький кінчить свою широку рецензію навіть жаданєм, аби „сеї підручник як найскорше усунено з ужитку шкільного“.

Богословській вѣстникъ — в редакції сеї часописи настала здаєть ся чимала зміна; з кінцем 1902 р. дотеперішній „вдатель-редакторъ“ съвящ. Д. Дорожинський — уступив, та чи зміна редакторів потягне за собою і зміну дотеперішнього вузкого консервативно-клерикального напряму видавництва, сього годі мабуть сподівати ся. — В „Письмі редакції до предплатників“ (IV) читаємо вправді скромну

замітку, що мовляв, „кождого року видно було певного рода поступ в нашій часописі, так що до богацтва і різнородности материялу, як і що до внішньої форми єї“, — та вжеж ми думаємо, що хто читав усї три річники „Богословского Вѣстника“ і порівнював їх змісти, сеї поступу не замітить жадного.

Як перед тим, так і тепер, — в річнику з 1902 р. більшої уваги варта праця о. І. Рудовича про єпископів Шептицьких (I, III—IV). На жаль в сїм річнику вона ще не скінчена. По скінченю буде обговорена окремо. Замітки о. Застирця про „Автора пісни: Пречистая Діво Мати руского краю“ і „Мандати єпископа П. Білянського“ (Выпускъ II, ст. 152—155, III, ст. 251—258) були-б інтересні, коли би були подані з більшою дозою критицизму (II, III). (Звернемо увагу ш. автора, що збірники „мандатів“ єппа Білянського — зовсім не так рідка птиця... знайдеть ся їх по наших церквах ще й тепер чимало. Також не повіримо ш. авторови на слово, що його „рідкий збірник“ обіймає майже в сїї оголошені розпорядженя дієцезальні „симпатичного“ єппа...) Мабуть для „увеселенія“ предплатників дала редакция і в сїм річнику пару спеціальних „рецензій“ наших літературних новин. Пор. прим. рецензію на „Пальмове гилля“ А. Кримського, I, ст. 82—86. О. С.

В фейлетонах **Буковини** можна зазначити тільки одну статью як таку, що дотикаєть ся наукових питань, а то Кор. Устїяновича: Путь за Бескид, Святославіє і традиция о Святославі, † 1015 (ч. 138—141). Автор розвиває тут гадки, коротко висловлені в фейлетонах Діла тому кілька років. Статя ся виїшла осібно в книжечці п. з. Три цікаві загадки, тому про неї нема потреби тут говорити.

БІБЛІОГРАФІЯ

(рецензії й справоздання).

Вѣстникъ изыковъ дѣлнихъ, словесности, людо-
знанства и древности словѣнскихъ — Věstník
slovanské filologie a starožitnosti, vydávají L. Nie-
derle, F. Pastrnek, I. Polívka, I. Zubaty, річник I, Прага,
1901, ст. 262, річник II, 1902, ст. IV+327.

Се зреформоване видання Věstník slovanských starožitností, обго-
ворюване нами в своїм часі в Записках (т. XXVII, XXX і XLII). По
трох зошитах д. Нідерле розширив зміст видання, втягнувши до нього
етнографію, фільольогію й історію літератури словянських народів та
прибравши собі до спілки фахових співробітників. Згадуючи про плян
сеї реформи, ми підносили сумнів, чи не за скоро береться д. Нідерле
за розширення програми, не опанувавши відповідно уже з першу зачерк-
неної області. Тепер перед нами два річники розширеного видавництва,
й можемо судити про те, що зроблене вже його редакторами й що їм
лишається зробити.

Видання поділяється на п'ять відділів: перший містить реєстр
часописей і збірних видаць, публікацій бібліографічних і загального змі-
сту (сюди попало багато такого, що властиво належить до спеціальних
відділів, або й зовсім нікуди не належить), другий — присвячений
фільольогії загальній (ся загальна або не повинна тут бути, або пов-
нійше трактувати ся) і словянській, третій — історії літератури до
пол. XIX в., четвертий — етнографії, пятий археології. Крім того в I
річнику єсть огляд правних старинностей, в II нема (не поспів), в II
річнику додаток — про фільольогію латовську (чому не при другім
відділі?).

Розширення програми насамперед некорисно відізнало ся на рецен-
зиях і рефератах. Переважна часть титулів не має при собі ніяких по-
яснень; при деяких короткі звістки з ріжних рук, часом других і третіх;
число властивих рефератів або критичних оцінок дуже мале. При де-
яких титули переложені на німецьке, при інших нема. Подекуди (при
російських публікациях) редактори пробували робити пояснення по ро-
сійськи, й з того вийшли ріжні куріози (нпр. на с. 23: некрологъ отъ
А. Архангельскаго, отъ А. Бороздина, на с. 286: карта прѣкрасной
работы, і т. и.).

Пропорції в поодиноких відділах, розуміється, трудно й жадати.
Деякі відділи, де редактори мали фахових референтів, випали ліпше,
інші значно гірше. Богато книг і статей записані не в відповідні від-
діли (нпр., щоб не казати голословно, кілька на виврки взятих титу-
лів: на с. 38 ч. 70, 39 ч. 110, 55 ч. 215, 57 ч. 236, 59 ч. 241—2,
106 ч. 235, і т. д.). Богато є прогалини. Нпр. не знайшли ми статей
Кримського й Верхратського по українській літературній мові в Л. и.
Вістнику, Гуцульщини ки. III Шухевича, між періодиками і збірниками —
Матеріалів до укр.-рус. етнології, цілого ряду наукових публікацій
з російської України. Найслабше вийшов огляд правних старинностей;
як має бути такий, то ліпше-б не давати ніякого.

Прогалиною в загальнім пляні являється упуцнення історії. Істо-
рія інститутів і права, історія перших державних організацій нпр. не-
минуче потрібна для студій початків Словянства, для яких головню збе-
рає літературу се видання; історія освіти, культури — конче потрібна
для образу історії літератури. Дещо з того повтягано контрбандою
в ріжні відділи, але се випадкові й розуміється ся — неовні згадки.
Думаю, що для закінчення програми відділ історії конче потрібний.

Досить дивно трактовані в виданню *Ukrainica*. Дістаєш таке вра-
жіння, як би ш. редактори Чехи старали ся не вийти як небудь в кон-
флікт з напросійськими поглядами. Не хочу нідеувати їм якоїсь полі-
тичної тенденції, але так виглядає.

Не кажу вже, що огляди української фільольогії, історії літера-
тури й етнографії пододавані до російського відділа, як прищипка; що
Українці не трактовані навіть так, як Словаки при Чехах; що затитуловані
українські відділи по російськи; що виїмки з українських рефератів подані
місяцями чомусь по російськи. Але найважійше, що спору частину укра-
їнських річей повтягано до відділу російського або „русского вообще“,
і то без всякої потреби. Особливо кидається в очі се в відділі історії
письменства: всі староруські пам'ятки, як Початкова літопись, твори Моно-
маха, Теодосія й інші подібні, з зовсім певною українською генеаль-
огією, фігурують в суміш з чисто московськими пам'ятками, очевидно як

„общерусскі“. В українській відділі („історія южнорусскої-малорусскої словесности“) єсть також дещо з староруського письменства, але мабуть przypadково лише, головню статі написані по українськи (розвідка проф. Колесси про староруське письменство, моя про хронологію Гал.-волинської літописи і т. и.). Взагалі-ж границі не переведено ніякої консеквентно (пор. нпр. ч. 503 і 286 або 291)*), тільки відділ українського письменства сильно обчиркнено на користь російського. Подібне, хоч не так виразно, бачимо і в інших оглядах України.

Думаю, що всі ці недостачі виглядають ся з часом при добрій волі редакторів. Тільки побажати їм як найбільше співробітників спеціалістів, з різних словянських літератур, в тім числі — і з нашої.

М. Грушевський.

Археологическая Лѣтопись Южной Россіи, составлена под редакціей Н. Ф. Бѣляшевскаго, т. III, 1901, К., ст. 228+1 рис.

Археологическая Лѣтопись Южной Россіи. Журналъ, посвященный южно-русской старинѣ, редакторъ-издатель Н. Ф. Бѣляшевскій, 1903, N 1, ст. 86+5 рис.

Розпочате в 1899 р., в формі місячних додатків до часописи Київская Старина, археологічне видавництво д. Біляшевський закінчив третім річником з р. 1901 і постановив вилучити в осібне видання — сей плян свій він і здійснив, випустивши сими днями перший випуск своєї часописи в новій формі.

Третій річник Арх. Лѣтописи своїм характером не різнять ся від перших двох, обговорених в своїм часі в Записках (т. 37 і 42). Не вважаючи на очевидні старання редактора, йому не удало ся піти далі реєстровання нахідок та коротких згадок про них; розвідок не було ні одної; бібліографічні замітки, з невеликими виїмками, зроблені самим таки автором. Очевидно, за три роки свого видання, йому не удало ся притягнути до живійшої участі археологів, що займають ся територією російської України. Се дає досить сумний прогностик до запроєктованого д. Біляшевським журналу, дарма, що автор толкує характер попередніх річників браком місця; зрештою може бути, що так воно й було! На окладинці першого випуска зреформованого видання читаємо ми довгу низку імен, і між ними багато поважних наукових сил, і ми бажаємо, аби нове видання притягнуло до як найширшої участі сі місцеві сили.

В першій випуску подана властиво одна лише розвідка — се переклад статі д. Вовка про магідаленське майстерство, надрукована в на-

*) Не додержано й хронологічної границі оглядів — до половини XIX в.

ших Записках т. XLVI. До неї д. Хвойка додав свої замітки, де збиває погляд д. Вовка, мов то описані ним київські орнаментовані мамутові кли належать пізньо-магідаленській добі, та доводить, що вони належать до часів старших, „чистої доби мамута“. Я в сю контрверсію не буду ближше входити, але піднесу гадку автора, піднесу і мною при реферованню розвідки д. Вовка на секції — що переносити західню класифікацію на наші нахідки та підганяти під їх типи наші явища, поки що зовсім передчасно.

Крім того знаходимо замітку д. Павлуцького про нахідки бронз під м. Никоподем, які автор уважає фрагментами грецької броні (кінного вояка) з V в. перед Хр., і вступну статю Біляшевського, де він ставить ріжні дезидерати українській археології. Тут зовсім оправдане його бажання, аби вся увага дослідників не звертала ся на археологію передісторичну та княжих часів, а зайняла ся також старинностями пізнішими. Додамо до нього ще инше — аби поліпшені були способи дослідів старинностей, і дорогоцінні могили й инші останки культури не нищили ся безповоротно ріжними псевдо-археологами. Nomina sunt odiosa, але на наших очах безповоротно нищать ся ріжними „копачами“, навіть з дуже поважними іменами, cum summo appensu наукових інституцій, такі останки, і в результаті появляють ся „колекції“, з якими потім незнати що робити.

В відділі хроніки, де зібрані відомости про діяльність наукових товариств та про археологічні нахідки, піднесено м. и. звістку про проєктовану полтавським земством публікацію візрців українського артистичного промисла. Фонди на те вже признані земством, і незадовго видавництво має початись. При тій нагоді поставимо дезидерат — аби в сім виданню використаний був зарівно матеріял з західніх українських земель, і між ним — дорогоцінні мотиви галицького домашнього артистичного промисла.

М. Грушевський.

В. В. Хвойко — Каменний вѣкъ середняго Придніпровья, Мва, 1901, ст. 77, 4°.

Під таким титулом недавно появилася відбитка з І т. Трудів київського археологічного з'їзда праці д. Хвойка, де він здав нарешті справу зі своїх голосних розкопок, досі описуваних лише пишними ученими на підставі його комунікатів уривками, частинами. Нарешті настав час ближше приглянути ся сим розкопкам, що відкривають нову сторону в передісторії нашого Поділля; дивно тільки, що в таку невелику працю д. Х. се стиснув. Так певне подумає кождий, беручи в руки сю працю з таким претенсіозним титулом. Дійсно, на 77 сторонах д. Хвойко описав кільканадцять стадій палеолітичної й неолітичної культури, не-

реважно великих і інтересних, так що докладне дослідження кожної зайняло-б спору книжку. Д. Хвойко збуває їх на кількох сторонах, або й кількома рядками, бо описує розкопки й нахідки сумарично, не дає докладного означення ситуацій і розміщень нахідок, схем їх (ситуаційні рисунки зроблені в малих розмірах, незвичайно лихо, і нічого не пояснюють, а є навіть і просто хибні часами — напр. на с. 32 ситуаційна мапка перевернена на другий бік). По друге — він зовсім не студіює матеріалу, не порівнює його з аналогічними нахідками (деякі, зовсім випадкові й скупи примітки дала вже „редакція“), а дає тільки апріорні, більш або менше фантастичні*) „общія заключенія“, де малює „картину времени, къ которому относятся мои находки и въ какое жили тогдашніе обитатели нашего края“, опираючи ся головню на своїх „впечатленіях“ з розкопок, що, розумієть ся, лишают ся його суб’єктивним добром, якого об’єктивну вартість годі уставити.

Взагалі ся автентична публікація вповні стверджує вражіння, яке давали попередні уривкові донесення з других рук: д. Хвойко, маючи орієнтаційний хист, натрапив на велику масу дуже цікавих стацій і пам’яток передісторичного життя і, не маючи найменшого наукового приготування й не знайшовши ні звідки проводу, вказівок і стримання, поручаючи до того від себе робити розкопки ріжним факторам, безповоротню попусував величезну масу дорогоцінного археологічного матеріалу. За сі свої подвиги він дістав публичну подяку археологічного з’їзда, а московське археологічне товариство „прикрасило“ тепер Труды з’їзда „впечатлѣніями“ сього голосного „копача“**).

Сумно стоїть справа з нашою археологією.

М. Грушевський.

В. П. Клигеръ, Сказочные мотивы въ исторіи Геродота (Университетскія Извѣстія київські, 1902, XI, ст. 1—109).

Що таке казковий мотив? Можемо сміло сказати, що кожний найзвичайніший факт людського життя, взятий сам про себе, може бути казковим мотивом. Дитина родить ся і хтось при її вродженю пророкує їй добру або лиху долю — факт найзвичайніший у світі — в дійсности і в казках; чоловік виростає в бідности, в тяжких пригодах, а в кіпці добиває ся добробиту, власти, впливу, або навпаки, родить ся

*) Прочитати хоч би слова його на с. 74 - 5: „судя по черепамъ, является очевиднымъ, что обитавшій здѣсь народъ былъ арійскимъ“; додати тільки, що й номірів черепів не подано!

**) По вискладанню вже сього довідав ся я, що петербурська археологічна комісія відібрала д. Хвойку право робити розкопки.

в добрі і доходить до бідности; свояк завзяв ся на свояка, син на батька, батько на сина, мачуха на пасерба, прогоняє, калічить, убиває його; чужий, нікому невідомий чоловік приходить до краю, до міста і вміє здобути собі маєток, пошану, вплив — такі й інші подібні факти бувають часто в житю, про них часто говорять і казки. Чи вони казкові мотиви? Коли так, то кожду біографію кожного найзвичайнішого чоловіка, а особливо кожного виднійшого діяча (прим. такого Наполеона) можна розсікти на цілу масу таких „казкових“ мотивів, а потім вісумувати ті мотиви признати й цілість казкою; а з другого боку кожду казку, легенду, мітичне оповіданє можна також розсікти на такі шматочки, де вони представлятимуть куцу фактів можливих у житю кожного чоловіка. При такім трактуваню затирає ся границя між фікцією і дійсністю, пропадає основа всякого наукового розрізнєня; одержуємо такі атоми, що всюди бувають однакові, все можна порівнювати з усім, наукова критика губить ся в непрозорій мраці.

Російська наука дала нам страшний приклад такої сікапини в „порівняних“ працях заслуженого зрештою орієнталіста Потапіна. Послугуючи ся тим методом розсіканя кожного даного твору на як найдрібніші „мотиви“ та при тім порівнюваня найріжнородніших і як найбільше розрізнєних що до часу і місця творів (при поданя Діонісія Галікарнаського, оповіданє Ісевдокліментин, елопей про Карла Великого, тибетські, кіргізьські та монгольські казки, російські билини, напонські житія Кирила і Методія і які будь західноєвропейські казки та новелі, все одним духом) він може в кожній хвилі доказати що хоче, а властиво не доказує нічого і нічого, а тільки лишає в голові критичного читача цілковиту закрутану.

А про те сама метода студіюваня творів народньої епіки при помочи виділюваня та розрізнєного студіюваня поодиноких мотивів — зовсім природна і конечна, — важно лише те, аби вміти знайти відповідну міру, до якої слід ділити мотиви, щоб вони кожний окремо не тратили казкового характеру, тобто, щоб у кождім такім „мотиві“ містив ся певний більше менше заокруглений комплекс фактів на стілько незвичайних і характеристичних, що сей сам комплекс можна-б уже вважати за окрему, самостійну казку, і що його скомбінованє з другим комплексом не додає йому властивого казкового характеру, а тільки служить до продовженя казки яко цілости. Візьмім напр. звісну казку про чудесну дудку, що видає братовбійцю. Сам для себе факт, що король має трьох синів — се ще не казковий мотив, так само як і те, що до королівського саду ходить кабан робити шкоду, або те, що жадең із старших братів не може вбити кабана, а наймолодшій убиває його; не можна бачити казкового мотива і в тім, що один брат убиває другого

і присвоює собі його заслугу; тільки всі ті факти разом, тай ще в зв'язку з кінцевим фактом виявлення братовбивства чудесним способом через предмет, що має такий чи інший зв'язок з убитим (чи то дудка з тростини, що виростає на його гробі, чи дудка з його кости, чи то якась річ покликає ним на свідка, як прим. сонце, журавлі, лісковий корч, перекотиполе), тільки все те разом можна назвати казковим мотивом; уся та казка має лиш один мотив, який може виявляти різні відміни в побутових деталях, але мусить виявляти комплекс характеристичних фактів: важний мотив злочину, сам тайний злочин і його чудесне виявлення; мусить мати ті складові частини, щоб учений без шкоди для наукової ясності міг піддати його порівняним студіям з іншими подібними. Занедбане методологічних вимогів у подібних студіях метить ся на самих дослідниках, бо доводить до того, що їх досліді тратять з очий конкретну мету і науковий характер і замість дійти до якоїсь мети, гублять ся, так сказати, в піску.

Сю недостачу строгої методи приходиться ся подскуди закинути й д. Клінґеру, автору праці, якої наголовок наведено вище, хоча певно, що ся недостача проявляє ся у нього не в такій великій мірі, як у д. Потапіна. „Мотив викидування дітей на волю долі стрічає ся в багатьох казках і з ріжним мотивуванням“ каже автор (ст. 51), а я додаю, що сей мотив, як виказує сучасна статистика, стрічає ся стілько і стілько мільонів разів кожного року серед цивілізованих народів Європи. Те саме можна сказати про „мотив зловіщого пророкування“ і про „мотив передчасної загибелі героїв“ і про багато інших студіюваних ним „мотивів“: усе те по просту не казкові, а загально життєві мотиви, і д. Клінґер міг у самім Геродоті знайти їх сотки не лише в казкових оповіданнях, але й там, де Геродот оповідає про факти, які бачив на власні очі, а паралелі міг дібрати з Тукідіда, Лівія, Таціта, а коли воля, то й з Момзена та інших новочасних істориків. Зазначимо ще одну недокладність у термінології д. Клінґера, недокладність, що фатально впливає на весь характер її праці і відбирає його виводам усю доказову силу. Він бере ся розбирати „казкові мотиви“ у Геродота і мов навмисне вибирає ті мотиви не з казок, а з релігійних легенд або національних заг на те лише, щоб потім при кождім мотиві дійти до виводу, що ось то сей мотив повстав із релігійного вірування, а не зайшов із Індії, значить, Венфеева теорія про мандрівку казок до нього не пристає. Д. Клінґер очевидно дурить сам себе, бо такі твори фантазії, як розібрані ним із Геродота, зовсім не належать до тих категорій, яким присвятив свої студії Венфей, і повинні бути студіювані в зв'язку з іншими кругами ідей і вірувань, власне з релігійними, хоча поодинокі мотиви в них можуть бути спільні з мотивами поодиноких казок. Тільки

прослідивши самостійно повстане і зрієт тих легенд у зв'язку з релігійними поглядами відповідних народів можна брати ся до дальшого досліді — мандрівки поодиноких образів чи мотивів із легенд до казок або навпаки; інакше замість пояснення наробиємо плутанини, як се в значній мірі й наробив д. Клінґер.

Ось короткий зміст його праці. Автор ділить її на 7 §§, із яких два вступні, а лише 5 займає ся Геродотом. У § 1 автор дає короткий огляд історії студій над казками, зазначає згрідні вислови старинних і середньовічних письменників про казку як про річ негідну уваги серйозного чоловіка, зазначає появу казок у письменствах західної Європи майже рівночасно з хрестовими походами і їх долю в дальшій періоді, датуючи початок дійсних студій над ними аж від братів Грімів, які бачили в них сліди мітичних вірувань поганської старовини, а їх однаковість на широкім просторі індоєвропейських племен поясняли спільністю життя в добі творення мітів. Ся мітологічна школа Грімів мала свого часу великий вплив, і притягла до себе багатьох визначних учених, але швидко її пояснення показали ся занадто монотонними та шаблонними, а головно, всі її операції відбували ся на ґрунті так само мітологічним, як її теорія, на ґрунті арійської правітчини та взагалі старовини неприступної ніякому дослідіви й ніякій контролі. А тим часом матеріал нагромаджував ся; з одного боку поназбирувано масу людських оповідань із уст уже не лише Арійців, але найріжніших тзв. диких племен у Африці й Америці, а з другого боку розкопи і відкриття відслонили перед нами безмірно далекі ступні дикости та поступу європейського чоловіка передісторичних часів. Отсі відкриття породили нову теорію для пояснення казок: се не витвори певної раси, але виплоди певних первісних ступнів цивілізації, відгуки давної дикости, варварства. Творцем сеї антропологічної теорії д. Клінґер уважає Едварда Тайлора, хоча він, скільки тямлю, спеціально казками не займав ся; її головним репрезентантом у наші часи треба вважати Андрю Лянґа. Та ще перед сям, майже рівночасно з теорією Грімів, під впливом першого розцвіту студій над орієнтальними язяками й літературами, виникла зразу у Франції (Сільвестр де Сасі, Люазеле де Лшонан), а потім у Німеччині теорія мандрівки казок та повель зі сходу на захід, а властиво в Індії як із першого огнища на всі боки і то в історичних часах, приступних нашому дослідіви. Головним — не творцем, але основником сеї теорії, що підпер її величезною масою докладно просліджених фактів, був німецький учений, санскрітолог і лінгвіст Теодор Бенфей. Головна прикмета його розуміння творів усної словесности, яка ріжнить його від прихильників школи Грімма, прикмета, якої на жаль не завважає д. Клінґер, се його трактування тих продуктів, як фактів

літературної історії: у Бенфея ви ніде не знайдете бесіди про народню душу та її таємні глибини, про народню фантазію, народню творчість і т. и., про що так багато, ніоді поетично, частійше несмачно-солондувано, а все безконтрольно говорили прихильники Гріммової школи. Бенфей — філільог і держить ся реального ґрунту, слідить нитку традиції доти, доки дозволяють його жерела, а далі не важить ся йти ані кроку. Він висловив думку, що найбільша часть казок і новель, звісних тепер в устах цивілізованих народів, пішла з Індії, та не вчинив сього з якоїсь особливої предіпозиції до Індії, а лише тому, бо до сього змужувала його маса детально провірених фактів. Факт міґрації тих творів по Бенфеевих дослідях став ся безсумнівною науковою правдою. Індія в його очах була остатнім жерелом їх, до якого можна було досягти в тім часі, і він зупинив ся на Індії. Пізнанє вавилоно-ассирийської та єгипетської старовини було тоді ще в повитку і для того Бенфей не заглядав туди, може й не надіяв ся, щоб відти можна було ждати чого для поясненя сеї справи. Варто завважити — і д. Клінґер, який Бенфееві праці знає мабуть лиш із цитатів Француза Бедіє, знов таки не завважує сього, — що Бенфей ані не твердить категорично, будім усі казки й новелі повстали конче в Індії, а говорить усе про „die letzte uns erreichbare Form“, ані не вдає ся в міркуваня, відки, в яких кругів ідей і яким способом повстали казки та новелі. Теорія міґрації — се ще зовсім не теорія генези. Навіть як би Бенфей був певний, що всі казки та новелі повстали в Індії, то все таки сим він іще не потребував рішучо ставати в суперечности ані з теорією мітольоґів, ані з теорією антропльоґів, бож там, на індийським ґрунті могло бути те саме, що уявляли собі обі ті школи у нас: казки й новелі могли повставати або з первісних мітів, або бути відгуком первісних ступнів цивілізації.

Свій огляд розвою наукових дослідів над казками д. Клінґер кінчить зазначенєм теорії французького вченого Бедіє, який стоїть на тім, що казки могли повставати окремо в кождім краю і на кождім ступні цивілізації, могли мандрувати з краю в край при помочи усної й літературної передачі, можуть мати в собі відгуки давніх мітів і відгуки давніх ступнів цивілізації. Як бачимо, Бедіє не висловив властиво ніякої спеціальної теорії, але зібрав до купи всі висловлені доси теорії і всім признав по части рацію, розширюючи їх (а властиво розширюючи спеціально Бенфееву теорію) о стілько, що признав можливість повставаня казок і новель не лише в Індії, але і в кождім краю, а теорію антропльоґів розширюючи о стілько, що признав у казках відгуки не лише первісної цивілізації, але кожного її ступня. Сказавши по правді, ся теорія, власне для своєї всесторонности при спеціальному досліді не

дає ніякої виразної вказівки, і замазуючи всі дотеперішні загальні та односторонні теорії лишає дослідникови повну свободу: йди куди хочеш.

Д. Клінґер зі свого боку разом з Бедіє не дуже прихильєть ся до Бенфея і кілька разів далі ставить добутки своїх дослідів у виразній суперечности до його індийської теорії. Та з другого боку він не багато виніє і з теорії Бедіє, який при досліді поодиноких казок велить звертати головну увагу на ступінь цивілізації та окруженє, серед якого стрічаємо дану казку. Старим російським звичаєм він хилить ся найбільше до мітольоґічної теорії, спеціально до Ганової схеми, по якій казка являєть ся продуктом деґенерації мітичного віруваня, і піддержує сю свою преділекцію тим способом, що, як уже було сказано, темою своїх спеціальних дослідів робить не казки, а національно-реліґійні міти і віруваня, а в такім разі йому зовсім не важко доказати, що ті міти — міти, а не що инше. Казками чи казковими мотивами він називає їх лише per abusum.

І ще одно немиле розчарованє. Титул праці д. Клінґера обіцює, здавалось би, перегляд усіх казкових мотивів у Геродота, а сама праця дає їх лише пять. Чому так? Чи їх нема більше? А коли є, то чому автор зупинив ся лише на них? На се д. Клінґер не дає ніякої відповіді. Мотиви, розібрані ним, ось які: Крез і Атіс (§. 3), Астія і Кир (§. 4) — сі два оповіданя, хоч без сумніву мітичні, ще сяк так можуть мати стичність і з казками; але далі йдуть уже не казки, а просто віруваня, висловлені Геродотом, про щасливі краї на різних кінцях світа, про Етіопію, Індію, Арабію, Гіперборею і т. и., до чого д. Клінґер навязує пізнійші чудесні оповіданя грецького романа та середньовікової фабулістики, а нарешті й різні жартливі та сатиричні повісти в роді Schlaraffenland'у та краю Дармоїдів. Що з Геродотом се все дуже слабо вяже ся і що весь розвій тих географічних понять належить до зовсім иньшої рубрики, ніж сам розвій казкових мотивів, се ясно на перший погляд, та сього на жаль не вияснив собі д. Клінґер, скидаючи ріжнородні матеріали на одну купу під одним неясним титулом „казкового мотива“.

Знов без потреби до казок зачислив д. Клінґер Геродотові заги про предків македонських та скитських царів (§. 6) та про Геракля і його жите з потворою — пів дівчини, пів гадюки. З сим остатнім мотивом він вяже середньовікове, також мітичне оповіданє про Мелюзину; очевидно, що до розвою властивих казок усі ті заги доторкають ся не богато, а коли й доторкають ся, то хіба так, як дві ріки, що пропливши кожда свій самостійний перебіг, зливають ся до купи. І коли в нижнім бігу їх води перемішали ся так, що їх годі розрізнити (і то не все), то в уся-

кім разі се буде дуже поважний методологічний блуд — мішати їх жерела й замазувати їх первісний, самостійний перебіг.

Що до самого оброблення річи д. Клінгером мусимо завважити, що пускаючи ся на поле порівняного досліду мітів і казок він дуже слабо опанував відповідну багату літературу. Не штука полемізувати з Бенфеєм знаючи його лише з цитатів його противника. Не штука твердити, що легенда про Кира й Астіага не має нічого спільного з Індією, не читавши праць Драгоманова про Едіна та Константина Великого, де вказано величезне багатство аналогічних мотивів у Індії. Так само д. Клінгерови не ясно, як властиво дивити ся на старогрецетські казки віднайдені в остатніх часах і старші іноді о 1000 літ від Геродота. Дуже слабо знайомий д. Клінгер і з багатою літературою старохристиянських та жидівських талмудичних легенд, і з середньовічним письменством, а без доброго познайомлення з ними сферами на порівняно-історичнім возику далеко не заїдеш.

Ів. Франко.

А. Н. Соболевскій — Славяно-русская палеографія. Курсь в второй, Спб., 1902, ст. 63.

Друга частина Палеографії, видана, подібно як і перша, на правах рукописи, з лекцій, читаних проф. Соболевским в Спб. Археол. інституті, обіймає пять коротких розділів.

В I боронить автор „стару Русь“ перед закидами пизької освіти, пезнання азбуки та слабого покупу книжок; при чім покликують ся на цитати в старих памятках, та подає число книг, що зберегли ся за час XI—XIV в. включно — більше як 500, а грамот за той самий час коло 100. Ні одна ні друга цифра навіть в приближеню не може дати понятя про властиве число книг, які в той час ходили по Русі, коли зважити се, кільки то книг пропадало в руках грабителів та в полуміни пожарів в часах тяжкого лихолітя. Дуже коротко згадує автор теж про стап шкіл за час до XV в.

Число книг за час XV—XVII в. (включно) доходить менше більше до 15.000, а число грамот так велике, що годі його хочаб в приближеню означити. Автор подає коротко начерк знання письма і стану шкіл в Московській Русі XV—XVII в., а осібно в українських і білоруських землях. Автор дає свідоцтва на се, що і тут і там знали письмо не тільки князі і бояре, але також купці, міщани і селяни. Те саме що про Русь говорить автор і про Південних Славян, Болгар та Сербів (1—16).

В II розділі автор займаєть ся історичним розвитком церковно-славянської мови. Виходячи із того заложеня, що преслав. мова се колишня мова Словян-Болгар недалеко Солуня, подає коротку характери-

стику звучні преслов. мови, а далі — дуже недокладні та відричочні прикмети памяток болгарської редакції (се т. зв. середноболгарські тексти), сербської, боснійської, молдавської та руської. З руської групи наводить характеристичні прикмети північних памяток, та київських (у сих останніх — на жаль і на розрив із сучасним станом дослідів — автор не додачує піяких, оригінальних прикмет). Характеристикою мови грамот кінчить ся сей розділ (16—36).

В III розділі автор спиюєть ся на якости перекладів, на способі т. зв. поправлюваня книг, та на роботі переписувачів.

В IV розділі згадуєть ся про спосіб численя літ від сотвореня сьвіта і рідва Христа, порівнюють ся оба способи численя, наводить ся ріжниця між т. зв. мартовим і вересневим роком, подаєть ся спосіб заміни обох років на січневий, а вкінці згадуєть ся коротко про спосіб численя не на роки, а на „індикти“ (48—52).

В V розділі йде мова про тайнопись так азбучну, як і чисельну.

У цілій книжці находимо усе, тільки не палеографію (коли на біду вилучити V розділ). Автор займаєть ся і культурними і граматичними і фільологічними питанями, зачіпає спосіб численя літ і часу, а все надто поверхово, надто прихапцем. У другій книжці розчаруєть ся читач безперечно, коли під зовсім невідповідним наголовком схоче пошукати дальших, елементарних відомостей із области палеографії, або коли прочитавши її схоче здати собі ясну справу із того хаосу зачіплених питаць.

Коли всеж таки перша часть подає дещо з початкових палеографічних відомостей, друга часть, по нашій думці, навіть сього осягнути не змогла. Се зрештою толкуєть ся способом виданя книжки. За одно можемо бути авторови вдячні — се за доволі докладну літературу (на російській мові), куди втягнені усї майже праці та виданя (з виїмкою зинмок, видааних Общ. Древн. Письм.), вона при студиях віддає велику прислугу, та їх значно улекшує (61—63).

І. В.

Преподобный Θεодосій Печерскій, его жизнь и сочиненія (съ приложеніемъ текстовъ поученій по новымъ даннымъ). Историко-литературный очеркъ В. А. Чаговца, К., 1901, ст. 218+XXXIII.

Монографія д. Чаговця починає ся довгим „Предисловієм“, де автор кладе собі за задачу розслідити історичне значіне житя Теодосія, звісного ігумена печерського монастиря, та обговорює широко жите Теодосія, написане Нестором, і старає ся всіми силами оборонити і очистити його від усіх закидів, які йому закидують учені новійшими часами.

Нестор, як каже сам, чув про Теодосія від своїх співбратів (сам д. Чаговець приймає погляд, що Нестор прийшов у монастир при самім кінці життя Теодосієвого, а монашеське посвященє одержав уже за наступника Теодосія, але се компромісовий, ні на чім не опертий погляд); сам д. Чаговець признає, що могло там бути багато ідеалізації і невірности, але заразом каже, що Нестор був у можливості відрізнити правду від неправди. Не легко тому вірити. Ще важніше, що в Несторовім життю Теодосія видко літературний вплив житій інших святих; так ак. Шахматов виказав великий вплив життя Савви Освященного на Несторове життя Теодосія: він навів багато місць з життя Савви Освященного повторені без змін або в перерібці в життю Теодосія, і се не тільки стилістичні подробиці, а звістки річеві, факти. Д. Чаговець ледви дотикає того всього й не постарався очистити Несторове життя від сього закиду, що зовсім підриває його історичне значіння.

Деякі інші закиди старає д. Ч. відкинути, але аргументація його зовсім слаба. Прочитавши отже „Предисловіє“, не можемо зовсім виробити собі переконання про достовірність свідощів Несторових і про те, чи з тої розвідки д. Ч., котру будемо читати, дізнаємося щось дійсно з життя Теодосія.

Дійсно, цілий опис життя Теодосія у д. Ч. найбільше опертий на Несторовім життю, а де він хоче потвердити свої погляди доказами, його аргументація досить слаба, так що нас не може вдоволити. Нпр. що до року уродження д. Ч. з непевних дат найдавнішої літописи виводить, що Теодосій прийшов до Антонія між 1056–7 р., а далі приймає без усякого аргументованя, що Теодосій мав тоді як раз 20 літ життя, і кладе його уродженє коло року 1036. Досить широко описує він дитячий та молодечий вік Теодосія, на взір опису Нестора, хоч сам признає Несторове оповіданє дуже непевним, опертим на непевних підставах. Посеред сього опису застановляє ся над річами, які сам признає за не дуже важні, і вкінці по тих застановленях не розв'язує непевностей, кажучи справедливо, що се не має для особливого значіння — тож я думаю, що ті річі можнаби зовсім усунути з під застановлюваня. От прим. досить місця уділено на виясненє питання, чи люди, з котрими Теодосій вибравсь на прощу в Єрусалим були Русинами, чи чужоземцями; та вкінці не розв'язує сього питання, яко річ маловажну; пошож отже застановляти ся було над тим?

Дальше д. Ч. описує життя Теодосія в монастири, його ігуменство та сувору аскезію, а вкінці його пожитє в кн. Ізяславом і Святославом. Тут як раз було місце виповнити заложену у вступі задачу — озпачити історичне значінє життя Теодосія, одначе сеї найголовнішої

точки своєї роботи д. Ч. зовсім не виконав, хоч повинен був се докладно визначити, а заразом з цілою рішучістю та якоюсь певною аргументацією виказати, о скільки життя Теодосія може служити жерелом історичним.

В описі самого життя не подає д. Ч. нічого ані нового та замітного, чого би не обговорили уже його попередники, хіба лиш дещо обговорює докладніше.

Переїшовши опис життя Теодосія, приходить автор до його творів і старає ся розв'язати питанє, чи твори, признавані Теодосієви Печерському були дійсно його творами, чи ні.

На вступі старає ся автор доказати, що преп. Теодосій записав на письмі свої всі твори, а особливо твердить, що він писав свої поученя народови і монахам, — мовляв хоч би який був богослов, то все таки мусів свої проповіді або в цілости писати, або хоч уложити собі плян кожної проповіді на письмі. Та з сьм доказом одначе тяжко погодити ся; особливо поученя до монахів могли бути записувані монахами, се, думаю, правдоподібніше, ніж такий погляд, що Теодосій сам списував сї поученя.

Так само не переконують нас такі докази, що коли Теодосій міг написати посланє кн. Ізяславу та Святославу, то міг писати і ті поученя, або що автор наводить одно місце з поученій Теодосія, де написано: „и се пишѣ не на укорѣвіе написахъ вамъ“, і доводить, ніби се доказує, що Теодосій сам писав се; на мою думку се міг вписати той, що списував поученя Теодосія, а не конче мусів він сам те написати.

По сїм вступі, що не дає нам нічого ясного і певного, д. Ч. приходить до обговорюваня самих творів Теодосія і до означеня, які з них можна йому признати, а які не можуть бути признавані Теодосієви. Насамперед обговорює „Поученє о казнях Божіих“. Віп широко обговорює різні редакції сього поученя, порівнує разом і вкінці відкидає сей твір з поміж творів Теодосієвих, не признаючи його автором Теодосія Печерського — бо в нім, каже, не слідно прикмет Теодосієвого писаня ані в змісті, ані в формі. Другий твір, признаваний Теодосієви, — поученє „о чашах тропарних“ д. Ч. не признає Теодосієви уже на основніших підставах, з якими можна погодити ся, — але й сей твір як і перший був уже передше не всіми признаваний Теодосієви, і д. Ч. ішов лиш за попередніми дослідниками.

По тім обговорює д. Ч. поученя до монахів.

Розбираючи їх у вступі загально, доказує, що вони належать Теодосієви, а з поводу того, що в деяких кодексах надписувані поученя Теодосія іменем Теодора Студійського, висловляє гадку, що се

лише орфографічна помилка, бо в старинній орфографії оба імена пишуться дуже подібно, так що місто одного могло бути легко написане друге через помилку, однак не подає зовсім ближших мотивів для такого злогату. З рештою поученія до монахів Теодосієви признають ся загально, і тому д. Ч., признаючи їх Теодосієви, не робить великої несподіванки. Він розсліджує, які з сих поучень більше оригінальні, а які носять на собі сліди більшої залежності від Теодора Студита і інших письменників. Говорить далше про деякі відривки поучень, які також признає Теодосієви. Поученя келареви, признаване давніше Теодосієви, признає наш автор також Теодосієви. Та тут при закінченню поученя говорить ся: „да спасеть мя Господь ото всѣхъ молитвами Святыя Богородицы и святого отцю нашего Антонія и Теодосія“..., і се власне може дати доказ, що не писав того Теодосій; д. Ч. каже, що се вставлено пізнійшою рукою, але не дає сильного доказу на те, що се дійсно твір Теодосія, а чужа лише вставка. Приналежність сього поученя Теодосієви все таки не зовсім певна.

В кінці завважає д. Ч., що сї поученя служать добрим історичним матеріалом, бо виказують хиби чернців в монастири Печерськім в часах Теодосія Печерського і спосіб їх життя. Тут відповідає автор своїй задачі, застаналяючи ся над історичним значінем поучень Теодосія, однак можна се було б ще виразніше зазначити.

Далі приходить д. Ч. до аналізу двох послань „ко князю Із'яславу“. Тут збиває він погляди Ляценка й інших дослідників, що сї послання признавали Теодосієви Грекови з XII в. Аргументи їх д. Чаговець старає ся збити тим, що Грек не міг бути ігуменом в Печерськім монастири, бо вже від давних часів існував там звичай не вибирати на ігумена такого, що не був пострижений в Печерськім монастири. Що до того висказу: „недѣля якоже вы глаголете...“, який Ляценко уважає за доказ, що се Грек говорить до Русина, д. Чаговець каже, що то духовний говорить до світского. В повній силі й по аргументації д. Ч. лишають ся аргументи contra про невідповідну для руського письменника нетолеранцію проти Латинян, як і той факт, що спори про піст в середу і п'ятницю в дійсности вели ся не в XI, а в XII в. Взагалі автор нашої монографії не подає властиво нічого нового в своїй розправі, хиба може те, що поучень ко інокам вчислив нам 7, а передше було знано лиш 5 або 6 і то не певно; він обговорює їх докладно і певнійше приписує Теодосієви з XI в. При тих поученях дотикає він і вложеної собі задачі, — вказує на історичне значіне сих поучень; по за тим, по моїй думці, автор не відповів вповні своїй задачі, бо не означив докладно й основно та на певних аргументах історичного значіня життя преп. Теодосія і його писань.

В додатку подані поученя Теодосія до монахів з кодексу Румянцевської бібліотеки, з варіантами з київських кодексів. *І. Т.*

И. Е. Евсѣевъ — Толкованія на книгу пророка Даниїла въ древне-славянскої и старинной русскої письменности (Древности — Труды славянскої Коммисіи Московскаго Археологическаго общества, т. III, 1902, стр. 1—44).

Автор займаєть ся тут філологічним розбором коментарія свв. Іполіта на книгу пророка Даниїла. Сей коментарій, перекладений на церковно-славянську мову в X в. за часів болгарського царя Симеона, здобув собі славу в остатніх часах тим, що мусить заступати втрачений грецький оригінал, тому був перекладений проф. Бонвечом на німецьке і покладений в основу видання Іполітових творів, що його публікує берлінська Академія Наук. Д. Євсєєв доказує, що перекладач Іполіта був також автором звісного Сборника царя Симеона, що заховав ся в руській копії під назвою Святославова Ізборника з р. 1073. Крім невеличких відривків із Іполітового коментарія, поміщених у тім Ізборнику, на Русі маємо сліди знайомости з ним ще в літописи та в Хронографах. Іполітові поясненя Даниїлових візій в значіню есхатологічним мали зрештою великий вплив на світогляд старої Русі, хоча Іполітів коментарій в цілости не був у нас звісний. Більше відоме було його „Слово о Антихристѣ“, тай то його скоро підміняно у нас иншим, не Іполітовим твором під тим самим наголовком, що видавав ся за Іполітів, так само, як Іполітів коментар на Даниїлові пророцтва заступив у нас есхатологічний апокріф „Видѣніе Даниїлово“ та другий подібний апокріф „Откровеніе Методія Патарскаго“. Автор закінчує свою працю згадкою про Скорину, який у передмові до свого перекладу прор. Даниїла написав також коротенький коментарій на основі західного письменника Миколая Де Луга. Один із Скоринових учеників написав, також на підставі західних жерел, ширшу ексегетичну статю „Пророцтво Даниїлово“, без ніякої виразної тенденції. Натомісь у XVII віці в Москві Грек Миколай Спафарій та Серб Юрій Крижанич користували ся Даниїловими пророцтвами в чисто публіцистичних цілях, перший, щоб спонукати московського царя до війни з Турками, а другий — щоб прихилити православну Московщину до переходу на римське католицтво. Про ролю Іполітового і Псевдо-Іполітового Слова о Антихристѣ на Україні в XVI—XVII в., про публікацію Зизанія, суперечку між Зизанієм і Ставровечким з поводу сього твору автор не згадує нічого. В додатку передруковано передмову Скорини і „Пророцтво Даниїлово“. *Ів. Франко.*

Н. И. Дурново — Къ исторіи сказаній о животныхъ въ старинной русской литературѣ (Древности — Труды славянской Комиссіи Имп. Московскаго Археологическаго общества, т. III, 1902, стор. 45--118).

Цінний причинок до інтересної теми, як виглядала зоологія у наших прадідів. Автор подає два тексти компілятивних оповідань про звірів, а власне „Отъ шестоденца избрано о животѣхъ“ і „Слово о розсѣченію человекскаго естества“ і додає до них дуже старанно зібрані поясненя — бібліографічні й річеві, вказує жерела, відки брали автори свої відомости, паралелі в иньших подібних творах (Фізіолог, Златая Цѣль, Азбуковники) і т. д. Що до першого з тих творів, то він уже в XIV віці був втягнений у склад канонічної книги „Мѣрило Праведное“, що з часом увійшла в склад Кормчої. Ця компіляція правдоподібно була уложена на Україні, про що свідчать язикові форми в роді „сторожи-во“, „вороны“, „переже“, „берегъ“, „моравин“, „плотоѣдныѣ птицѣ“, „сторожи“, „на перелетѣхъ“, „вередѣ ѣдовитаго“, „сволочеть“, „мережу“ і т. и. (автор чомусь не зазначає сього). Друга статя — твір якогось роскольника XVII в. виявляє вплив попередньої та надто ріжних иньших старших книг, в тім числі Толкової Палей. *Ів. Франко.*

А. С. Грушевскій — Очеркъ исторіи Турово-Пинскаго княжества въ составѣ Литовско-Русскаго государства XIV—XVI в. (Университетскія Извѣстія київскі, кн. 7, 10 и 11, стор. 1—192).

Перша частина розвідки д. Ол. Грушевського була вже обговорена в XLV томі „Записок“. Друга, що обіймає історію Турово-Пинського князівства уже в складі Литовсько-руської держави, в XIV—XVI ст., виказує так само, як і перша, близьку знайомість автора з відповідною літературою і невиданими архивними документами, умінне орієнтувати ся в масі матеріялу, скомбінувати його й ужити в певній системі. Разом з сим приємно занотувати в автора дуже цінну для історика прикмету — чималий критицизм, який дає можливість опанувати матеріял, а заразом повздержує від небезпечних, довірливих гіпотез та мірковань. З сього боку авторови не можна зробити закидів, так само як і з боку формального: праця написана стильно, доброю літературною мовою і читати її легко.

Праця поділена на 4 розділи, з яких перший подає нарис князювання невеличких пинських князів, що задержались з другорядним значінням в трьох припетських князівствах (Турові, Городку та Пінску) аж до 1556 р. До сього-ж розділу додано і географічний начерк При-

петського Полісся, що можна було-б виділити в окрему главу. Другий розділ містить в собі три окремі відділи: стан людности (воєнпослуженої й тяглої), місцева адміністрація і єпископи та духовенство. Цінніші перші два, особливо перший, в якому автор дав малюнок загальних обставин служебного земельного володіння, а також побуту селян — господарських і панських. Третій розділ присвячено пинським шляхетським родам і міській людности з його внутрішнім житєм, торгівлею, міським господарством. Нарешті в останньому, найбільш оригінальному розділі автор розглянув форми господарства в Пинському Поліссі, головню господарського і селянського (дворищне володіння), застановившись також по части і над иньшим економічним питанням (головню оподаткованнем сільського господарства). Зручно згрупований і з'ужиткований в сім розділі матеріял дає цінний образ соціально-економічного стану людности в Пинщині за часів литовського панування.

До праці долучено дві мапи, на яких визначені оселі в Пинщині, хоча невеликі розміри мапи не дали авторови змоги досягти можливої повноти.

Нині з появою сеї праці ми уже маємо історію усіх наших окремих князівств, більших і меньших. Скільки нам відомо, уже написана і незабаром має побачити світ ще монографія Луцького князівства.

В. Д.

Dr. Wiktor Czermak — Sprawa rownouprawienia schizmatyków i katolików na Litwie (1432—1563 r.) (Rozprawę wydziału hist.-filoz. т. XLIV, 1903, ст. 348—405).

Статя проф. Чермака буде дуже цінна головню для польських учених кругів, які все ще дуже тяжко орієнтують ся в усім тім, що виходить за границю польської наукової літератури. Для людей, що знаємі ближше з літературою руською й російською може трохи дивним виглядати сей великий розмах ш. автора, в яким він ломить ся, щоб так сказати, в відчинені двері, і провіщає річи, в яких дуже мало нового. Тай у польській науковій літературі погляди проф. Чермака не будуть зовсім новими, хоч він перший розслідує справу серйозніше й глубше.

Головно проф. Чермак збиває погляд, висловлений пок. Ан. Левіцким, ніби городельський акт 1432 р., що проголошував рівноунравнення православних Русинів з католиками-Литвинами в кн. Литовського, був потверджений Ягайлом і став актом правосильним. Левіцкый, дійсно, висловив сю гадку необережно, й аргументи його дуже слабкі, критики витримати не можуть. Відкидаючи їх, д. Чермак одначе не поставив ся ближше пояснити сього загадкового факту, чому відпоручники Ягайла, маючи дуже широку повновасть, виставили такий далекосяглий

акт з такою марною клявулею про привішення королівської печатки. Сей і інші деякі подробиці піддають гадку (про се я писав в IV т. своєї Історії, видрукованім, але ще не випущенім у світ), чи городельський акт не укладав ся навмисно так, аби його можна було взяти назад, коли він свій моментальний вплив осягне, або чи не видали його польські відпоручники під натиском правительствених кругів на Литві, против своєї волі й охоти, тому й лишили фірточку королеви для його уневажнення? На сі обставини д. Чермак не дає позору, задовольючи ся легкою побідою над аргументацією пок. Левіцького, а заравом сам робить кілька необережних висловів. Такими уважаю слова автора (с. 371), що волинська шляхта 1432 р. дістала всі ті права, які православна шляхта інших земель в. кн. Литовського дістала 1434 р. (в дійсности надання Луцькій землі прав коронних земель реального значіння мабуть не мало ніякого, а й надані їй в грамоті 1432 р. права не можна без близької аналізи ідентифікувати з наданням 1434 р.), або його-ж замітку (с. 374), що актом 1434 р. в. кн. Жигимонт *znosił prawie wszystkie różnice, zachodzące dotychczas między szlachtą katolicką a schizmatyczną na Litwie.* Ш. авторови випадало застановити ся наперед, чи ті обмеження прав православних, які усував акт 1434 р., існували в дійсности перед 1434 р. (так як то він зробив, хоч і дуже поверховно, в справі обмеження прав православних до урядів), і тоді можна було-б говорити про розширення сих прав актом 1434 р. Бо так як справа стоїть, можна сумнівати ся, чи мав якийсь реальне значіння акт 1434 р. Обмеження, які він зносив, могли в дійсности не практикувати ся, а важне обмеження прав до урядів лишило ся далі, не кажучи про обмеження прав православної релігії, якого д. Чермак навіть і не дотикає. От і *prawie.*

Збивши погляд, що акт 1432 р. став правосильним (зовсім категорично сказати, що він не був затверджений Ягайлом, я однак не бачу підстави!), д. Чермак дуже старанно доводить річ саму по собі ясну, що акт 1434 р. не уневажнив обмеження права православних до урядів, і потім переходить до історії сього обмеження в XVI в. Рішучо за легко збуває він собі привилей 1506 р. (383—4), здогадуючи ся про Русинів-католиків, яких в в. кн. Литовськім тоді були лише одиниці, що в рахунок не йшли, — і переходить до звісного епізоду 1522 р. Сей епізод, як і дальші грамоти, що потверджували виключення православних урядів, трактує автор мов би якусь новину, якийсь відкриття. Пояснює ся се просто: з усього, що виходить за границі польської історіографії*) —

*) І з сеї не згадав він усього — нпр. не бачу згадки про книгу Ярошевича.

він знає Любавського Сеймъ, мав в руках іще Брянцева Історію Литовського госуларства, й тільки. Він не знає старої полемічної літератури, збірників привилей Потія й Виленського брацтва, 1632 р., де трактували ся привилей про православних XVI в., ані новіших істориків церкви, що сю справу порушували, не знає й спеціальних праць — старої Боричевського Православіе и русская народность в Литвѣ и повійшої Ярушевича про кн. Константина Острозького, що досить займають ся епізодом 1522 р.

Статя д. Чермака випала-б мабуть инакше, коли-б він знав сю літературу: він звернув би увагу на менше ясні моменти й не спивав ся на тім, що й так ясно і всім загально відомо. певну цінність його статя, розумієть ся, має й так, але вона могла-б бути значно більша.

М. Грушевський.

Акты, издаваемые Виленскою комиссією для разбора древнихъ актовъ, Томъ XXVIII — Акты о евреяхъ, Вильна, 1901, ст. LVI+439, 4°.

XXVIII том виленських актів містить в собі документи, що дотикають ся Жидів; всіх актів тут видапо 332; обіймають вони період часу від 1517 до 1668 р. Перед актами іде передмова, складена членом комісії Ів. Спрогісом.

Питання про Жидів в в. кн. Литовськім доволі ґрунтовно розібрано в історичній літературі. Видатнішою працею була дисертація покійного професора С. Бершадського: „Литовські євреи“, 1883 р. Сею й іншими розвідками доволі ясно представлений характер жидівської людности, як виробив ся він життєм серед чужих народів і всяких негодод. XXVIII том виленських актів не вносить в історичну науку чого небудь нового, надзвичайного, а тільки вияснює давнє життє Жидів в Західній Русі в часі XVI—XVII ст. та ствержує те, що зазначено було в попередніх історичних дослідях.

Акти XXVIII тома можна поділити головню на такі дві категорії: документи, що дотикають ся зневаг, кривд і шкід, які чинили ся Жидам від християн і навпаки християнам від Жидів, і документи, що дотикають роздавання Жидам в заставу й аренду земель, корчем, млинів і т. п., а також скарбових доходів, податків і т. п. З документів першої категорії можна бачити, як Жиди своїми заходами забирали в свої руки торговлю й промисел й витиснули вкінці з міст і містечок тубильців, своїми надужитями й пролазливістю у всякої старшини викликали неприязнь тубильців, що виявляло ся зчаста, а часами переходило і в тяжкі бійки й розрухи. Між такими розрухами вирізняєть ся особливо знищення виленського окописка 3 цвітня 1634 р. і знищення виленської

сінагоги 6 марта 1635 р. В останній погромі, як скаржились Жиди, брали участь і міщане, і єзуїтські студенти і навіть магістрат. А що в жидівській божниці було багато дорогих річей, а також багато скринь ріжних приватних осіб, то втрати від того знищення лічили Жиди на 100.000 золотих польських.

Документи другої категорії показують, як беручи в аренду маєстности панів, Жиди утискали селян, вимагали від них надмірної роботи, накладали на них податки і т. и. Вони мали право „підданих судити, радити, а за виступ винами і горлом карати“. Разом з арендою панської землі вони брали на себе панське право і над церквами та монастирями, які знаходились в арелдованім маєтку. Землі і все, з чого можна добувати користь, вони вивискували самим грабівничим способом. Часто самі дідичі тих маєтків, що були в жидівській аренді, не могли нічого заповідати з арендарями. Також робили Жиди, коли тримали в посесії скарбові побори податків. Та спеціально жидівського в тім не було властиво нічого — були се консеквенції панського права й сучасної господарки, та лише у зненавидженої народности виглядали особливо драстично.

Ю. С.

Capitaine breveté Niessel — Les cosaques, étude historique, géographique, économique et militaire, Париж, H. Charles-Lavauzanne, éd. militaire, с. 470+6 мал.

Європа має великий респект перед козаками як військом. Тому від часу до часу військові ріжних держав присвячують воєнні монографії козацьким військам Росії. Кільканадцять літ тому німецький Premier-leutenant Pöllmann присвятив їм таку „монографію“; такого-ж рода й ся французька книжка, якої титул заінтересував мене. Історичних звісток тут одначе мало (і розумієть ся, дуже лихої якості), вся увага звернена на нинішню організацію козацьких військ Росії. М. Г.

Ө. Д. Николайчикъ — Матеріали по історії землевладѣнія князей Вишневецкихъ въ Лѣвобережной Украинѣ (NN I—XXXVII) (Чтенія въ Ист. Обществѣ Нестора Лѣтопасаца, кн. XIV, ст. 84—192).

Д. Николайчик видобув з „книг записей коронныхъ“ Литовської Метрики в Моск. Гол. Архиві Міністерства Справедливости 37 документів з р. 1578—1647, які приносять дещо нового і цікавого в справі колонізації Лівобічної України заходами переважно князів Вишневецких. Переглянемо сі документи і занотуємо те, що можна зачерпнути з них як сьвіжий матеріал.

Найстарший документ належить до р. 1578, в якому Баторий надав шляхетному „боярину черкаському“ Михайлови Грибуновичови Байбузі, що „от немалого часу будучи на Украине годне з детинних лет Річи Посполитій і королю віро служив, — в старостві Черкаському і Канівському пустиню ку осажаню людми“: р. Сулу, р. Удай і р. Солоницю почавши „з конца гороку Сули от Снятина, рубежа московскаго“, аж вниз до устя, а також на р. Сулі уход Лужок, з застереженням — не чипаги тих, хто тримає на сій простороні уходи „за даниною и листами продков наших і нашими“. Та десь при кінці 1580 р. черкаським старостою став син Михайла Вишневецкого Олександр, який в жовтні 1582 р. „моцно і гвалтовне“ відібрав від Байбузи усї землі, заборонив Байбузиним піддапам платити йому данини, і забрав їх собі. Байбузи почали процес: на суд став якийсь Григорій Байбуза; але як скінчилась справа — не знати. Бачимо далі, що в цвітї 1589 р. Байбузі відсунено далі на р. Пьсол („вход реку Пьсол зо всем на все, яко ся в себе маєт, Михаилу Байбузе до єго живота дали єсмо“), а уходи на Сулі, Удаї і Солониці опинились в руках Олександра Вишневецкого, що купив їх від Байбузи (певно, не з доброї волї останнього). Вишневецкий набув право: „замки закладати, места и села людми осажовати, костели и церкви божіе фундовати, земли розробливати, будовати, ставы и млыны направовати і т. и.“ Для означення певних меж маєстностей визначена була зараз же комісія, але вона, як видко з дальших документів, не зібралась ні разу аж до 1622 року.

Десь певно в другій половині 1590 р. Михайло Байбуза помер, бо в жовтї сього року дано королевську грамоту його синам, „до живота их обудвух“, — Семену й Тихну (се пізнійший гетьман запорожський — при кінці XVI столїтя), які „єще з молодости летъ своих на Украине служечи, частокротъ противъ неприятеля нашего и Речи Посполитое заставуючи крови своеє проливать и маєстностей своих на послугу Речи Посполитое накладати не жаловали“.

В початку 1591 р. дано грамоту Олександру Вишневецкому будувати замок в „именю своем властном вечистом, в земли Киевской над рекою Сулою лежачом, на имя Александрове (себто Лубнях) „замок і место садить“ з правом магдебурьським (останне надане особною грамотою з р. 1592); дозволено „ратуш збудовати, крами, вагу, постригальню, ятки, лазню“ і т. и., „ремесла цеховые спорадити“, завести 2 ярмарки на рік з вільним торгом: „корчмы волные медовые и пивные“, а чужоземці і свої купці тут мають вільно торгувати; на другий рік знову Олександр Вишневецкий одержав грамоту на заснованне „на урочищу Пиратине, а тепер названом Михайлове“, місто Михайлове на таких самих правах як і Лубні.

Тут ми вперше маємо докладні дати заснованя сих двох міст, з яких дату першого історики (Лазаревский Лубенщина и князя Вишневецкіе, Pułaski Szkice i poszuk. histor. й ин., покладали більш менш близько до дійсности — на рр. 1589—1591, тоді як дату другого десь аж на початок XVII в.

Цікаво, що уже в р. 1595 Ол. Вишневецький надає від себе, з дозволу королевського, шляхетному Павлу Островському „доживотно“ право „з дву Северы: з однос на Коломаку (доплив р. Ворскли), а з другое на Сучно речьках, в державе его черкаской лежачых“. Верхівя сих рік, а також Сули, Псла, Ворскли московський уряд признавав своїми (Акты Моск. Госуд. т. I, 1571).

Під р. 1605 маємо грамоту шляхетному Василю Ходиці-Криницькому на збудоване замку і міста „на урочищу Быкове, над рекою Супою (Супоєм)“, которое „єст в таком добром положеню на шляхах а преправах татарских, куди тот поганец, неприятель нашъ, звыклъ ординцовъ своихъ в панства наши вьсылати, и самъ вхоживати“; але поставлено умови „нижли абы таковыє люди не были, которых бы в местех и в местечках наших кролевских и земянских переховывати, и справ яких мети права и привилея коронные забороняют“, и що „люди места оного на поле ходити не мают и живности, также порохов, кул и олову другим додавати не будут“.

Під р. 1614 подибуємо грамоту Михайлови Вишневецькому (братови Александра), старості овручському на увільнення від податків і повинностей на 4 роки міст Олександрова, Снятина, Сенчи, Лохвиці (найраніша згадка) і Замостя (?), що „частю в допущеня Божого огнем, частю через Татары и Москву, частю через казаки Запорозские до великаго знищеня и спустошеня пришли“.

Р. 1620 згадують ся, яко належні до нового черкаського старости Константина Вишневецького (за смертю Януша Острожського) „miasteczka: Borowica, Arklej (Ирклій — Золотон. пов.), Oltwa (Голтва — на р. Псьолі), Kropiwne (Золотон. пов.) y z inszemi słobodami, futorama, siolami, przysiolkami, karczmami, browarami, młynami, poddanymi, z ich czynszami, robotami y wszelakimi powinnościami, pasiekami, stawami, jeziorami, sadzawkami, rzekami Pslēm i Worskłom y inszemi polami, lasami, mytami zwyczajnemi y z inszemi wszystkimi, do tego starostwa zdawna przynależącymi pożytkami, przynależnościami“. Проте, що Псьол наданий був Байбузам — нема й згадки. З иньших джерел — Люстрації Київського воєводства в р. 1616 знаємо, що Байбузи: Евстафій і Федор (чи не сини Михайла Грибуновича?) мали „pewne sywiery abo grunty na rzece Worskle“, а діти Федора Байбузи сиділи в Поворсклі ще в 1631 р.

Осївшись на старостві, Константин Вишневецький зараз же прилучив до своїх земель містечка Яблонів (на р. Оржиці) і Миргород (згадуєть ся вперше), „а при томъ и салетръники на тыхъ кгрунтахъ будучые“, на рр. Хоролу і Пелу, що належали Янови Чернишевському, оправдуючи себе тим, що „тыє добра, о которые справа идетъ, суть дедичныє потомков позосталыхъ небощыка брата его князя Михайла Вишневецького, которыхъ олъ єсть опекуномъ“.

Рівночасно з сим і на Переяславському старостві з'являєть ся князь Януш Заславський, до розпорядимости якого мали належати містечка Яготин и Гельмязів із иншими селами, присілками і т. и., окрім слобод, відданих в завідованє Янови Чернишевському: Березани, Бикова, Яблорова, Миргорода (сі два, як бачили вище, заграбив староста черкаський). Тим часом за рік Чернишевский помер, і сі чотири „powo osadzone“ слободи, а також право видобування селігги „we wszystkiey ziemi Kijowskiey y po wszystkiey Ukrainie tamtey, w polach dzikich Bialogrodskich, Oczakowskich, Putiwlskich, okolo Murawskich szlakow Tatarskich y okolo rzek Psla, Worskla, Oreli i we wszytkych dzikowiznah, gdzie by się jedno kolwiek sposobne horodiscza, mogily y insze miesca do robienia saletr znaidować mogli sposobni“ — передано грамотою від 1621 року Бартоломею Обалковському. Сей останній, як знаємо (Зап. Н. Тов. т. IV, Miscellanea), в р. 1630 одержав грамоту на Поворскле — „слободу пустую Полтавою називаемую“; й невідомо тільки, де ділись попередні властители сеї частини Поворскля — Меленини.

Далі починаєть ся ера Єремії Вишневецького — цілий ряд скарг. В р. 1635 він разом з багатьома иньшими шляхтичами, вібравши до тисяча люда „з знаками воєнными и ротмистрами над хоронгвами роснорядивши, з стрелбою огнистою“ напав на м. Домонтів, Песчану и Золотоношу, що належали до Самуїла Лаца-Тучапского, „оныє добра и села онавовали“ й багато шкоди учинили. Монахи київського Пустинно-Никольського монастиря скаржать ся, що він заволодів їх урочищем Климатич і засновав там місто Жовнин*). Городельський староста Криштоф Харленский в р. 1644 — за забране городища Грайворона і слобід до Грайворона належних — Дмитровки, Липового і Почепкова; маршалок Адам Казановский — за уоружений наїзд на місто Ромен, „што і самой Москве, яко в пограничу тамошнимъ не безъ подивеня и подозрєня во-стало, откол се трвожить, а затымъ и до розорваня пактъ понрисежо-

*) Трохи дивно виглядає ся скарга, датована ще р. 1624, бо Єремія Вишневецький тоді мав лише 12 літ, і його маєтком завідував опікун-дядько.

нихъ заледвей имъ оказией не дало“; того-ж таки року знова скаржить ся Адам Казановский за напад на Ромен, що знов Бремія хотів „послушенство подданныхъ всеє волости Руменъское на себе обняти“; в р. 1646 знова зібравши „почты войсковые, которыхъ личьба семь тысячей людей выносила, і узавши арматы и вѣси апараты воинные, до буреня оборонъ вшелякихъ належачие“ — заняв слободи: „Гадячъ, Пултава, Зикіунтовъ, Соколя гора, Кременчукъ, Подолки, Добрыкъ, Краснополе, Крукъполе, Лукашовъское, Борокъ, Опочинъское, Глинъскъ, Лютенъка, Зинъковъ (на р. Псіол), Олесное, Ахтырь“ (на р. Ворекло), а разом з тим „великую часть добръ и кѣрунтовъ нашихъ (королівських) и Речи Посполитое, намней на тридцать миль, надъ реками Хоролемъ и Ржицею (Оржицею?) и кѣрунтами ихъ, въ воеводстве киевскомъ лежачихъ и до старства Переяславъского и администрации добръ нашихъ салетриныхъ здавна завше належачихъ“ — самовільно присвоїв і навіть збудовав не маючи права „место Хороль и иныхъ месточокъ и сель, слободъ и осадъ новыхъ килкадесятъ выбудовалъ и осадилъ“. Зрештою факт нападу Єр. Вишнева на Гадяч і процес його з Конецпольским за Хорол в літературі почасти вже відомий (Лазаревський, Лубенщина и князя Вишневецкіе). Нарешті останній документ — скарга уже Бремії Вишневецкого, яко старости канівського, на переяславську сауітську колетію у с. Прохоровці (нині Золотон. пов. проти Канева) за те, що оселившись на ґрунтах канівського старства не виплачують жадних податків.

Взагалі, подані д. Николайчиком документи хоч і не дають суцільного образу розпросторошення власти кн. Вишневецких в Лівобічній Україні, проте, яко додаток до відомих доси матеріалів в сім напрямі, досить користні, бо поясняють деякі другорядні питання — переважно що до хронології тих або інших осель. Щоб вони містили в собі „полную въ хронологическомъ отношеніи исторію Лѣвобережной Вишневецчины“ — як каже д. Николайчик у вступі до матеріалів (кн. XIV, виш. II, ст. 84), не можемо на се пристати. *В. Доманицький.*

Описаніє Чернаго моря и Татаріи, составилъ доминиканецъ Эмиддіо Дортелли д' Асколи, префектъ Каффы, Татаріи і проч. 1634. (Записки Одесскаго Общества Исторіи и Древностей, т. XXIV, ст. 89—180).

Оригінал сього вельми цікавого твору виданий проф. Дашкевичем 1891 р. в 5-ій книзі „Чтеній въ Историческомъ Обществѣ Нестора лѣтописца“ н. з. *Descrizione del Mar Negro della Tartaria per il D. Emiddio Dortelli d'Askoli, Lett. Dom. : Prefetto del Caffa, Tartaria etc.* 1634. Тепер появляеть ся він у перекладі Н. Піменова та з поясне-

нями А. Бертіє Делагарда. Видавець цілком справедливо зазначає у вступнім слові, що переклад сього опису дуже потрібний в науці, хоч оригінал звістний, а то задля неприступности його італіянської мови, в якій подибуємо багато місцевих орієнтальних слів. До звісних давніше мемуарів та „Опису Татар“ Джьованні да Люкка, виданого у тих самих „Записках“ (т. XI) прибуває таким способом нове цінне жерело до історії трагічної боротьби українського народу за Чорне море. Сам переклад обіймає ст. 95—134, решту займає передмова (ст. 91—93) та багаті примітки й пояснення видавця (ст. 135—180). В дальшій хочемо витягнути з опису все те, що може мати більший інтерес для українського історика, полишаючи инше на боці.

Твір д'Асколі ділить ся на дві частини зі вступом: опис Чорного моря (ст. 96—105) й опис Татарії, себто Крима (105—134). Правда, автор не знав із власного досьвіду цілого Чорного моря, навіть цілого Криму, багато говорить із слуху, і то як раз про ті сторони, що для нас були-б цікавіші, північні та північно західні, все таки трапляють ся у нього часто звістки про козаків та їх напади на татарські землі і се власне дає йому жерельну вартість у нашій історіографії. Перейдемо по порядку ті звістки.

При топографічній часті на переді опису Чорного моря (ст. 96) Дніпро зоветь ся вірно з боку фонетичного — Ніпро, і так повторять ся всюди.

Зараз теж на початку подає автор докладніші відомости про українських козаків (ст. 97—99). Україна зоветь ся у нього Russia, як підвладна провінція Польщі. Українські козаки зовуть ся у нього Cosacchi або Rossi або теж „польські козаки“. Московщина натомість стало зоветь ся Moscovia, а козаки її (донські) московськими. Між українськими і московськими козаками бачить А. ріжницю. Хоча Польща і Московщина воюють із собою, то козаки обох держав живуть приязно з собою, а навіть (як кажуть) між московськими є багато польських (себто українських), бо „Москалі з природи боязькі і слабодушні, мало досьвідні у воєннім ремеслі, а козаки мусять мати докоиче великий досьвід і львине серце“ (ст. 99).

Автор дає теж приклади тої безмірної відваги українських козаків. Він чув навіть про само Запороже, як із одного неясного положення можна висувати: „на межах Руссії, провінції підвладній Польщі, є скали і ліси, що творять гей би острів на ріці Ніпро, по турецьки Оза, як скавано вище“ (ст. 97). (Положенне, як видно, неповне, але зрозуміле).

Ті козаки пускають ся на море рік-у-рік на чайках (saiche), щоб грабувати море і суходія. Напади Дніпрових козаків (по турецьки Оза —

козак) датує автор від 1604 р. „На морі здобували вони зразу маленькі судна і, набравши охоти тими удачами, з кожним роком стали забирати що раз більші судна і в більшім числі і вкінці дійшли до того, що перед десятима роками (1624) вийшли на море з поверх 300 човнами і звели битву із цілою фльою падишаха. Як говорять всі очевидці, як би в день битви була тиха погода, то ні одна галера не вернулась би назад, бо козаки заволоділи вже кермовою частиною адміральської галери; але підіймилась буря і галери могли рушити всіми парусами проти неприятеля і деяких потопити“ (ст. 87—98). Отсе оповідання належить до тої самої події, що у Гаммера й інших істориків стоїть під роком 1625. Видавець у довшій замітці розбирає се питання докладно і прихильєть ся, по нашому, цілком справедливо до року 1624 (ст. 136—149).

„Одначе від того часу аж доси спускають ся рік-у-рік на 30, 40 і 50 човнах на море і в битвах приносять стільки шкоди, що береги всього Чорного моря стали цілком незалюднені, з виїмкою деяких місцевостей, хоронених добрими твердинями. Козаки руйнують, граблять, палють, ведуть у неволю, забивають; часто облягають укріплені города, беруть їх приступом, пустошать і палють, подібно як минулого року (1633) вчинили вони в Iusleve (Кізловом) — єдиним укріпленим ханським городом; із нього козаки забрали все, що знайшли, опісля підпалили і саме місто, якого згоріла четверта часть, найбільше торговельна“ (ст. 98).

Українським козакам приписує автор і ограблення міста Каразіо (Карасу-базар) у середині Крима, в р. 1630 (ст. 98). Видавець хоче бачити тут донських козаків, що ограбили сей город 1629 р., одначе на сю поправку не приводить нішого доказу, як те, що у згаданому городі не було що грабувати 1630 р. — доказ слабкий, тим більше, що д' Асколі докладно відрізняє козаків донських від українських і в датах (до того так близьких йому) він певний. Для того то не маємо потреби поки що зміняти тексту жерела. Тоді то козаки розграбили і спалили багато крамниць, убиваючи всіх стрічних, між ними й одного вірменського священика; з ними утікло більше ніж 500 невольників (на інших місцях понад 200, ст. 120).

„Одначе на суходолі вони не приносять стільки біди; на морі за те ані один корабель, хоч би й як великий і добре узброєний, не безпечний, коли на нещастє стріне їх, найбільше у тиху погоду. Козаки такі відважні не тільки у рівних силах, але і 20 чайок не боїть ся 30-ти галер, як се видно рік-у-рік в дійсности; по правді перед 3 роками (1631) козаки забрали дві галери і гнали ся за ними“ (ст. 98). Видавець в непевности що до останньої події, кому її приписати, запорожцям чи Донцям, бо у істориків сього випадку не знаходить. Текст

не дозволяє сумніватись, що се були Запорожці, а побіда не така велика знов, аби мовчанка інших жерел могла дивувати.

Дальше описує автор вигляд козацьких чайок (ст. 98) і доторкаєть ся їх організації. „Козаки вибирають з поміж себе проводиря, званого „атман“, і для нього мають неймовірний послух; покидають його або його усувають з огляду на його заховання. Коли йому пощастить ся в ділах, вони вийдуть блискучі і варті похвали, то їх записують для надрукованя“ (ст. 98). Останні слова цікаві як одна із звісток на доказ, що на Запорожю не робило ся все на вітер, як хочуть деякі історики, але що запорожська канцелярія річ певна і серйозна; на се, остаточно, маємо й інші докази.

Автор знав теж, що між українськими козаками було „богато Поляків (себто людей із Польщі), що задля вороговання утікають до них, живучи і розділяючи з ними щастє й нещастє“ (ст. 98).

Дальше згадує про хотинську кампанію, як пімсту Османа за козацькі походи (ст. 99), і згоду Туреччини в Польщею 1634 р. з умовою, щоб козаки не пускались на море, бо турецька чорноморська фльою мусить бути що року задля них мобілізована (ст. 99). Але заравом додає, що така умова не здасть ся нінащо, Польща не здержить козаків, хиба-б вони самі хотіли. Але вони того не зроблять, „бо вони бідні і доказали, що aquae furtivae sunt dulciores“, хиба-б король дав їм добру платню, але се неможливо, бо їх багато (ст. 99).

Кінчаючи опис Чорного моря, говорить автор, що навкруги нього говорять на вісьми мовах: грецькій, турецькій, татарській, черкеській, абхазській, ментрельській і вірменській (ст. 105) — отже тільки сімох, очевидно, що тут пропущено українську мову, бо вона мусіла бути широкозвістна на північній побержю Чорного моря і в самому Криму.

У другій частині при описі Крима здержуєть ся автор на оповіданню про боротьбу між Кантемиром та Мугаммед-гіраєм, переказує її ширше з інших жерел, а при тому говорить про участь в тій боротьбі українських козаків. Ще 1624 р. помагали українські козаки в силі 4000 чол. Мугаммед-гіраю проти Турків і новопоставленому ханови Джанібек-гіраю; Турки й новий хан були побиті під Каффою (ст. 108). Коли розгорілась боротьба між Кантемиром і Мугаммед-гіраєм, прийшли знов козаки на зазив останнього в силі 3—4000 чол. під Дорошенком та увільнили Бахчисерай від облоги Кантемира (ст. 109). Із вдячности за те позволив хан примістити на стіні ханського двора козацький стяг із знаком хреста (ст. 110). В дальшій боротьбі Татари зрадили Мугаммед-гіраю і він сам згинув із рук козаків, які опісля вернулись на Україну (ст. 113). Як бачимо, се оповідання ріжнить ся значно від Collectane-ів Сенковського, Гаммера, Костомарова й інших.

Коли автор говорить про ослаблення Татар, то головну причину його кладе на невдачі походи у Польщу — значить ся здержували їх козаки (ст. 116).

При описі города Манкона згадує автор про напад українських козаків 1630 р. „В сьому замку хан та иньші значні Татари тих країв хоронять найдорожші річи; одначе все таки перед чотирма роками польські козаки, перейшовши лісом 4 милі, появились розсвітом, коли відчиняли ворота, і вдерши ся у місто, забрали велику добчу. Та тому, що кругом города, не дуже далеко від ханських воріт, місцевість густо залюднена, то чутка розійшла ся всюди скоро про випадок; тоді люде напали більшою громадою на козаків і відібрали у них не мало добра. Богато козаків, за прикладом ловців на тигрів, кидали добчу (з чого розбогатіли ті, що гнались за ними) і ховались по лісах, де їх не висліджено; иньших (себто козаків) позабавано або забрано в неволю“ (ст. 121).

На иньшому місці, згадуючи про город Інкерман, говорить, що був звищений козаками, бо для них се була перепона з моря (ст. 123).

Довше задержуєть ся автор на описі, як виходили козаки в похід (ст. 123), одначе нових звісток нема тут, хоч се написано вельми интересно.

До того зводять ся звістки д'Асколі про Україну. Певно, вони не першорядні, одначе мусять зайняти одно з важніших місць серед жерел до історії боротьби українського племені за Чорне море. Достовірність автора виступає особливо користно при порівнанню з иньшими тогочасними звістками, головно турецькими та татарськими.

Ще кілька слів про пояснення, додані при кінці текста. Д. Делагард показав у них велику знайомість предмету і бистроту в аналізі та порівнанню з иньшими жерелами. На деякі замітки можна не годитись, все таки всі разом творять гарний причинок в наших дослідах над жерелами. Тому то належить ся йому щира подяка за се видання.

С. Томашівський.

В. В. Поповъ — Азбука о хмѣлѣ (Извѣстія общества археологів, исторіи и этнографіи при казанскомъ университетѣ. Томъ XVII, вып 5—6, ст. 349—361), Казань, 1901.

В староруським письменстві був цілий ряд поучень, притч, казок і афоризмів против няцства; їх перекладено по части в грецького, по части складано на нашім ґрунті, і в них нераз заховали ся нам цінні спостереження та дрібниці в житя, звичаїв та поглядів наших предків. Не всі памятки сього круга були доси опубліковані; найбільше їх опу-

блікували московські вчені Буслав і Тіхонравов та петерб. Срезневський; ще менше зроблено для їх відповідного вистудіюваня, бо задля сього треба добре вглубити ся в середньовікову літературу, не лише византийську, але й західно-європейську, значить, і що до сього циклю творів іти тою стежкою, яку що до повістей, легенд, вірувань та обрядів проложили Пипін, Веселовский і їх наступники. Тимчасом у Росії не зроблено ще навіть того, що мусіло-б бути вихідною точкою таких дослідів, тобто систематичного і повного видання текстів з відповідним критичним апаратом, з прослідженем їх філіяції та ступня ориґінальності поодиноких творів.

До сього круга належить і отся „Азбука писана о хмелю“, опублікована д. Поповим з одинокого звісного рукопису, що колись був власністю В. Ундольского, а тепер лежить у Румянцівськім музеї в Москві і владжений був у XVII віці. Прикмети язика й правопису показують, що рукопис був зроблений у Московщині. Можемо піти ще дальше і сказати, що й сама азбука була зложена в Московщині, але без сумніву її автор, чи радше компілятор користував ся крім перекладаних писань сьв. отців та біблійних також староруськими, спеціяльно українсько-руськими творами, такими як Моленіє Данила Заточника, проповіді Теодосія Печерського, Кирила Туровського і т. и. Видавець (чи редакція) лише в трьох місцях показали жерела поодиноких речень, уявних із біблійних писань; надто редакція в кінцевій ноті звернула увагу на близьку схожість деяких уступів з уступами „Притчи о хмѣлѣ“ та „Новѣсти о хмѣльномъ питіи“; до сих двох староруських намяток слід би додати ще „Слово о чашах“, із якого взято, хоч в деякими змінами, один афоризм під буквою З.

З деталів давнього побуту варто завважити в отсьому творі згадку про братчину в значіню гостини з п'ятикою (під Є), про музики (сопили, гусли) при п'ятиках (під Л), про куни в значіню давни (під Т), про князя, якого могли його піддаці скинути з князівства (під Т), про сільських дяків, що хвалять ся загадками, і про сільських попів, що хвалять ся грубими молитовниками, де позанисувано багато господарських рад та апокріфічних творів (під Х). Кілька разів автор звертаєть ся до молодіжи, до учеників, остерігаючи їх від няцства; здаєть ся, що й сама „азбука“ була продуктом школи XVI—XVII в. Кілька разів стрічаємо афоризми близькі до народніх приповідок, частійше московських, рідше українських (нема царя в голові зап. нема розуму, вода хоч кипить, а огонь гасить і т. и.). З язикових форм газначу інтересний повноголос: терезвому, в якого через метатезу повстало наше тверезому.

Іван Франко.

Н. М. Петровскій — О старинномъ латинско-русскомъ словарѣ (Извѣстія общества археологіи, исторіи и етнографіи при казанскомъ университетѣ, т. XVII, 1901, ст. 42—50).

Д. Петровскій знайшов в бібліотеці францісканського монастиря в Дубровнику рукопись (N 187) під заг. „Dictionarium latino-ruthenicum (il ruteno con caratteri cirilliani). Рукопись ся списана на 640 нумерованих картках in 4°, а містить в собі ще крім словаря „Сказаніе о седмихъ свободнихъ художествахъ“. В сій остатній статейці знаходимо вписане з граматики М. Смотрицького місце, що до „иройскихъ стѣховъ“ себто гексаметра.

Сам словарь писаний ріжними руками XVII—XVIII в. Для прикладу як автор згаданого словаря групував матеріял наведено першу сторону:

А. ab. Ѡ.

Abacion — тавлія играличная числительная.

Abaces — хѣдья сосѣды в нихже честнѣйшія вещи сохраняютца.

Abactores — скотокра'дци, скотозиматели.

Abacus et abactus — займапый.

Abacus — столъ поваровъ.

Abaculus — столікъ.

Abaculi — камыки числительныя.

Abagio — притча.

Abaligeno — Ѡчюждаю, Ѡдалаяю, Ѡлучаю.

Abaligenatus — Ѡчюжденъ, Ѡдаленъ, Ѡлученъ.

Abambulantes — Ѡходящія.

Abamita — прапрацѣва сестра.

Толковане латинських слів в декотрих разях дуже інтересне. Трудно-б сказати приміром, звідки автор словаря взяв переклад слова abaces відповідаюче грецькому слову *ἀβάκις* — дошка, тарілка. Також слова „камьки числительныя“ не подибуємо нпр. в „Памятникахъ для словаря древне-русского языка по письменнимъ памяткамъ“ Срезневского. Хто міг бути автором згаданого словаря і де він міг бути написаним, д. Петровскій не застановляє ся над тим. Одначе можна судити з мови, що словарь писаний Українцем — а з декотрих польонізмів, як яробок поль. *jarzabek*, белкою — *belkotaś* можна-б здогадувати ся, що авторви не була чужою і мова польська. Обясненя деяких слів в *Dictionarium*, здає ся, утворені ad hoc, але вони в кождім разі інтересні вже хоч би як проба виробити для руської мови наукову термінологію. Коли вкінці возьмемо під увагу величезний обем словаря — то він представляє не аби яку вартість для пізнання історичного розвою нашої

мови, так що будучий автор історичного словаря руської мови не повинний буде перейти над ним до дневного порядку. С. Гм.

А. Грановскій — Полтавская епархія въ ея прошломъ (до открытія епархіи въ 1803 г.) и настоящемъ, Историко-статистическій опытъ, Вып. I, Полтава, 1901, ст. X+418.

В передмові автор сам зазначає свою мету, яку він мав при написаню сеї книжки: „простежити минулу історію епархії, намалювати по змові образ її колишнього історично-статистичного (?) стану, роз'яснити питання — кому підлягала перше Полтавська епархія, вся, чи по-части, з церковно-адміністраційного погляду, з яких частин її вложено, дати образ її сучасного стану, простеживши, о скільки можливо, історію кожної парафіяльної церкви“ (ст. III). По тім ще автор додає: „При тім ми зразу діткнемо ся долі епархії взагалі — подамо наперед загально-історичний начерк, а далі перейдемо до подробиць — до історії кожної окремої церкви, взявши за основну схему поділ на повіті“.

Завдання, як бачимо, досить можливе, але осягти його не в силі автора — про се свідчить його перший „Выпускъ“. Тут маємо доволі великий огляд історичних подій, що так чи инакше торкають ся Полтавської епархії (ст. 3—113), а далі — історично-статистичні описи парафій Полтавського, Зіньківського, Гадацького й Лубенського повітів. Проглянути уважно, не тільки прочитати сю книжку то праця страшенно важка, бо зразу-ж таки бачить ся в ній щось надзвичайно подроблене, схолястичне, а разом невв'язане, поплутане, помішане. Зразу-ж видно письменника, що ще не навчив ся навіть складати зібраний для студій матеріял. Він хапає де може, нагромаджує похапцем, одно недокінчує, друге несподівано починає, одно вважає за всім відоме, про що й здогадувати не треба, а друге, справді відоме, розмазує на багатьох сторінках. До жерел він не вмів поставити ся критично, щоб розрізняти межі ними більш певні й непевні — він користується ся ними нарівні, дуже байдужно. Через се в викладі історичних подій за головних авторитетів йому стають: Бантиш-Каменський (Історія Малої Россіи) та Маркевич (Історія Малороссіи); ні про Костомарова, ні про иньших новіших істориків він наче-б се й не чув, чи не хоче про них нічого знати. Свій матеріял головню черпає з „церковних історій“ (хоч багато говорить про не-церковні справи) та „Епархіальныхъ Вѣдомостей“. В сьому ще не було-б великої біди, як би знатте, звідки в кождім разі автор черпає таку чи иньшу звістку, на то теж він не дає уваг чи приміток ні під стрічку, ні в кінці, тільки в початку зазначає свої жерела. Скажемо, що й се не гетьо прикра хиба в книжці, бо відомо що

й великі історики таким способом писали. Та на жаль нашого автора не можна зачислити до великих письменників, яким можна вірити на слово; нема тут і загальних характеристик епох чи осіб, які не варто-б було обтяжати вказівками та увагами; навпаки, в нього що кілька стрічок, то вже поділ, то вже дрібниця, яка так і просить вказівки — звідки й як? А головне, паш автор робить стільки помилок проти історії, стільки дає чудних, невідомо як зложених речень, що вказівки на жерела дуже потрібні, можна сказати — неминучі. Бо без них, маючи на увазі численні помилки й авторові вигадки що до відомостей загально відомих, прийдець ся цілком не няти віри звісткам більш спеціальним та дрібним і всю книжку вважати за цілком певірну, хибну та шкідливу. Хиба спеціальісти наведених автором питань зможуть розібрати в сій книжці, де верно, а де послід, простим же читачам краще й не розгортать її, щоб не впасти в спокусу. Щоб почислити всі видатніші помилки, що просто на очі біжать, треба було-б чимало часу й терпіння, а шож гадати про другі?

На доказ вистарчить дати історичну схему автора, подану з приводу історії Полтавщини. У нього Гедимин прилучив до Литви українсько-руські землі; небіж Гедиминів, Голшанський князь Миндовг, стає першим „намістником“ Малоросії; від 1324 р. „Малоросією“ заряджують князі й так іде до 1500 р. За Ягайла Польща, Литва й Малоросія сполучають ся на умовах „*pacta conventa*“, як рівні з рівними; кожна дістає гетьмана й вони рівні між собою. Першим руським гетьманом уже з правами „намістника“ обераєть ся зять князя Острожського Предслав Ляпцкоронський, з сенаторської фамилії, свояк польського короля Олександра. За Жигимонта Січ віддано під власть „малоросійського гетьмана“, а перший гетьман Ляпцкоронський дозволив запорожцям селити ся по обох сторонах Дніпра, вище порогів; ті козаки, що лишили ся в Запорожі, придбали назву низових, а ті що оселились на Україні — городових українських. Сі то українські козаки й заселили згодом Полтавську губернію. Таких відомостей, зацвилих від давнини в архіві історичної науки, набереть ся в книжці д. Грановського чимало, і сього вистане для характеристики учености автора.

Особливо пильно д. Грановський стежить за тим, щоби полічити всіх архиереїв, чи то справді полтавських, чи иньших епархій — чернігівських, київських, білгородських, сарайських, до яких коли небудь належала, бодай по думці автора, яка небудь частина сучасної Полтавщини. Таких архиереїв набрало ся чимало, можна сказати, що з перелічення їх складаєть ся більша частина історичного начерку Полтавщини. Щоби сей каталог не здавав ся дуже нудним, автор перемішує його всякими иньшими відомостями. В самім каталозі часто бачимо самі імена,

часом біографії цілком випадкові, та дуже сумнівної вартости. Про архиереїв ближчих часів автор найбільше стараєть ся виказати, коли хто якого ордену дістає.

Дуже чудні в книжці д. Грановського загальні огляди й замітки що до життя духовенства, стану церков чи їх архітектури (як трапляєть ся, бо всього систематично він не торкаєть ся) якої будь історичної доби. Він характеризує звичайно дуже коротко, урваними реченнями в котрих нічого не можна зрозуміти, котрі можна прикласти до всякого духовенства (хоч більше до великоросійського ніж українського), до всяких церков і т. и. Иньші ж характеристики не знати чи й можна до яких будь часів та річей прикласти. Нпр. про епархияльний уряд найдавніших часів Полтавщини сказано: „на парафії іменовали ся не тільки „білі свьященики“, але й монахи; шлюб не був обовязковий для свьящеників: свьященики могли бути й нежонаті; в управі „преобладаль изустный способъ“ (ст. 15).

В спеціальній описи парафій найбільше говорить ся про Полтаву (се зрозуміло), але тут майже виключно про Петра й відому батаїю. Описи парафій страшенно безладні й короткі; може вони й дадуть матеріял для дальших дослідників на сьому полі, але їм прийдець ся усі звістки паново перевіряти.

С. Г.

И. Ф. Павловскій — Полтава въ началѣ XIX в. (Кіевская Старица, 1902, VII, ст. 111—164, IX, ст. 293—318).

Полтава, звичайний полковий город, набрав розголосу як місце триумфу Петра В. над Шведами і Мазепою — гробу автономії України, тому її присвячено кілька історичних розвідок, що займались або тою подією, або самою Полтавою. Їх число збільшає вище згаданий начерк, що має на меті представити Полтаву в поч. 19 в. Час сей замітний для Полтави тим, що тоді переіменовано її в губернське місто, призначуючи її, по поділі України на Полтавську і Чернігівську губернію (1802 р.), на осідок губернаторови.

Перший губернатор кн. Куракін пильно взяв ся до перебудованя Полтави з звичайного повітового місточка в губернське і тим заслужив собі близшу увагу автора, якого начерк присвячений головно представленю його діяльности.

Автор характеризує К—на яко чоловіка освіченого, талаповитого і дуже діяльного. І справді дуже живо взяв ся він до діла. Першим кроком було з'організоване і введене в життя нових урядів. Були се: скарбова палата, що мала за задачу ровклад і збір податків; генеральний суд, губернська управа, що займалась адміністрацією і санітарними справами, і уряд для справ гуманітарних (приказъ общественного при-

зр'яня) — для шпиталів, заведень для сиріт і т. и.; до удержування цих урядів причинялись дворяне, не мали одначе на них впливу, хіба тільки в суді генеральнім (апеляційнім), через своїх виборних. Дещо автономії лишено в управі міській, тоді заведений. Міщане, що ділились на кілька верстов (власників домов, купців, інтелігенцію, капіталістів, ремісників і робітників), в яких кожда мала свої окремі права, — вибирали громадську думу, яка раз на три роки збирала ся і могла тоді предкладати губернаторови громадські жаданя й вибрати громадських урядників. Її виділом була тіснійша дума зложена в шістьох членів. Вона мала дбати про правильний довіз до міста поживи, про внутрішній лад, до неї теж належала поліція будівляна і торгова. Одначе обовязки і права її не були добре означені, вона не мала ніякого самостійного становища супроти адміністрації, яка накладала їй різні обовязки. За урядованя К—на була вона йому богато помічна в упорядкованю міста. А була се не мала праця. Стара Полтава була радше на село, ніж на місто похожа. Мешканців у ній було до 8000, та в місті ніякого ладу: будівлі бідні і нечисленні, одинока прикраса — монумент Петра В., чотири церкви і монастир — ще в пол. 17 в., в часів полковника М. Пушкаря. Куракін насамперед казав зробити плян міста і пильно його забудовував, головно будинками призначеними на уряди і для урядників. Заводив улиці, публичні площі і міський город; з'організував огневу сторожу, поліцію; заложив антику, шпиталь для положниць і божевільних, дім для убогих і примусової праці, до якого віддавали злодіїв, аби відробили вартість украденої річі. На удержанє цих інституцій давало місто зі своїх доходів, на які складались оплати за право шинкування, склепи, місця на торзі і доходи з міських ґрунтів.

Вкінці подбав Куракін і про школи. Звичайних тоді на Україні шкіл церковних з поч. 19 в. в Полтаві не було, тож Куракін старав ся завести нові, відповідно до виданого тоді організаційного статута для шкіл, і дійсно заснував гімназію. Вчили там: латини, німецького, французького, історії і географії, природних наук, математики і фізики, початків філософії і літератури, політичної економії, технольоїї і рисунків. Плян отже був широкий, навіть за просторий, як на 3-літню науку, хоч і по 38 год. тижнево. Крім гімназії засновано заходом Куракіна і В. Капніста (автора „Ябеди“) дім для вихованя бідних дворян. Мала вона на пів військовий характер.

То було останнє діло Куракіна перенесеного 1808 р. на місце міністра. Як на кілька років дійсно жива і ріжносторонна була його діяльність. Справді не числив ся він в ній з гадкою громади, був типовим урядником сильної, але заразом дбалої руки, тожу справді вартий прихильного свідочтва, яке видав йому автор нашої розвідки, на

підставі пильного розсліду друкованого і архивного жерельного матеріалу.

Шкода тільки, що не постарав ся він відповідно до титулу розвідки ширше змалювати внутрішнє житє громади, її відносини економічні, промисл, торговлю, про що в його книжці маємо досить скупі тільки звістки. Також разить в органі присвяченім українській історії вислов про „патріотичну“ музу московську і взагалі занадто замітний в статі того рода патріотизм.

Д. Коренець.

Свящ. Игнатій Лотоцький — Виннице-Браїловській женській монастирь и его святыни, Немирів, 1900, ст. 62.

Видаючи сю невеличку книжку вже після смерти її автора, видавці мали на думці почасти задовольнити ту цікавість, яку може викликати історія Браїлівського жіночого монастиря на Поділю в численних прочанах, а разом з тим — пошанувати пам'ять шановного автора сеї книжки, св'ященника Ігнатія Лотоцького, що богато літ пильно працював для сього монастиря.

Вся книжечка складаєть ся з семи розділів. I розділ (ст. 1—11) містить в собі коротенькі відомости про місцевість та історичну долю монастиря, який в давні часи існував в Винниці, а тепер пробуває в Браїлові. II досить подрібно описує церкви та иньші монастирські будинки, особливо-ж церковні образи, при тім докладно, в побожно-ліричним стилю об'ясняє малюнки на цих образах. III подає відомости про Рожецьку Александро-Марійську пустинь, яка належить до Браїлівського монастиря. IV говорить про особливо уславлені й чудотворні св'ятині, V про добродішні й просвітні інституції й сучасний стан Браїлівського монастиря, VI про юбілейні св'ятування його. VII розділ містить в собі загальний (провіденціальний) погляд на історичну долю монастиря.

Як видно з сього, книжечка не претендує на наукову вартість. Відповідно свому завданю, вона може задовольняти вимогам прочач, а не людей науки. Се популярна брошурка, в якій говорить ся переважно про ближші часи монастиря та його сучасний стан, ніж про історію його, ті в сучаснім його стані беруть на першу увагу св'ятині та чуда від образів; історична частина книжечки оперта на друкованих джерелах, а почасти й на архивних документах, правда — здебільшого вже використованих. Нові тут хіба згадки про ігуменів та св'ященників монастиря.

Виданнє чисте, прикрашене кількома фототипіями, переважно відбитками з образів. Серед образів згадуєть ся, яко поважаний й навіть чудотворний, образ так званої Почаїво-Браїлівської Богоматери. Його

спроваджено в Почаєва в Браїлівський монастир 1888 року, по вказівці проф. ніжинського інститута Хойнацького, що видавав його за давній православний Браїлівський образ. Одначе є звістка, чи то чутка, що се образ уїятський, що на ньому був навіть надпис уїятський (по польськи), але його затерто. Ся звістка підперасть ся й тим, що образ мальований в стилі італійським, а не византийським. С. Г.

Едвард Харкевич — Хроніка львівської академічної гімназії (Звіт дирекції ц. к. академічної гімназії у Львові за р. шк. 1900/1901, у Львові, 1901, ст. 48).

Працю сю можна поділити на дві часті. В першій, що обіймає історію першої львівської гімназії від 1382 р., себто від заложення міської фарної школи, — переїзду на катедральну, опісля історію колегіуму краківської академії, її упадку та новозаложення гімназії у 1784 р. — автор іде за вищими істориками, головню за Історією львівського університета проф. Фінкля, використовуючи при тому і деякі рукописні матеріали. Дальшу історію сеї школи і її організацію розповідає переважно на підставі актового матеріалу і деяких рукописів, як прим. Ф. Бруґґера, директора гімназії по 1848 р. Що правда, відомости подані головню *in crudo*, але не бракує і добрих заміток та бистрих роз'язок і, що також важне, становище автора супроти Русинів не дуже „офіціальне“. Що до подробиць, то па деякі можна-б не годитись, але вони меншої ваги. Форму цитовання жерел, або й літератури *in extenso*, треба назвати похибкою. С. Т.

Історія руссакого искусства, соч. А. П. Новицкаго, вып. IX—X. Москва, 1901 і 1902, ст. 241—400.

Випуск IX сього видання починаєть ся історією заснованя й розвитку московської „школи малярства й різьби“, до чого перший почин дав паш земляк Юр. Маковський. Дальші розділи трактують, як се і в попередних було, про поодинокі галузи малярства: релігійне, історичне й побутове.

У відділі релігійного малярства визначене побіч Іванова, Крамского, Поленова і Васнецова чільне місце Миколі Ге (Gay), зукраїнованому Французови (род. 1831, ум. 1894). Що Ге місцем уродженя (Чернигівщина) і вихованем і симпатіями належав до України, про те, розумієть ся, д. Новицький не згадує, не називає навіть місця його походженя, а признає „руським“ артистом. Про релігійні образи Ге нише автор досить широко, подає історію і генеалу кожного важнійшого твору. Перший з черги описаний тут образ „вихід Юди з тайної вечери“, повний великого драматизму і незвичайно оригінальний в композиції і в розміщеню фігур. Головною фігурою тут не — як шаблон каже,

Христос, а Юда, головна особа драми, що тепер рішаєть ся. З незвичайним талантом, геніяльно задуманий й другий твір Ге — Христос перед Пилатом (образ названий: „Что есть истина“) — груба й цинічна фігура Пилата і змучена, з виразом великої ідейности і глибокого пересвідченя, за яке на смерть ідуть — постать Христа. Коли до того агадати, що Ге був чудовим кольористом і освітленем розпоряджав як ніхто з його сучасників, то справді можна бодай в приближеню мати понятє, яке вражінє сеї образ робив й тепер робить на глядачів. Згадавши ще кілька релігійних його образів, д. Н. переходить до останнього твору Ге „Христос на Голгофті“, що заняв останні літа життя артиста, що і помер скоро по його викінченю. Образ представляє Христа й розбійників тільки що приведених до хрестів і орудій муки. Христос молить ся, і се робить просто страшне вражінє; оден розбійник прибитий розпукою, другого потрясають дрощі. Поява сього образа заворушила майже все, що жило в Москві, де його найперше виставлено, і то в приватнім помешканю, — бо виставити його публично уряд заборонив.

Артистична діяльність Васнецова для нас важна на стільки, на скільки звязана з Київом, де він працював багато у Володимирській катедрі. Відти знані його „Божя Мати“, запрестольний образ, святі князі на стовпах церковних, деякі образи з іконостаса, а дальше „Страшний Суд“, „Перед дверми Раю“, з голосною фігурою св. Варвари несеної ангелами до неба. Його-ж і богата, стильова орнаментация церкви. Д. Новицький повторяє за Стасовим, що успіхи свої на поли релігійного малярства Васнецов в великій мірі завдячує своєму релігійному вихованю на селі, серед народа, та дивно те, що не саме по собі релігійне вихованє тут оказалося помічне, а по словам самого Васнецова важне те, що „в православній церкві він виріє“. Крім сих церковних образів інтересний ще для нас може бути оден з перших його образів — „Поле битви“ із „Слова о Полку Ігоревім“.

Огляд релігійного малярства д. Н. кінчить історією мальованя храму „Христа Спасителя“ в Москві, при чім були зібрані усі найвишнійші артистичні таланти, між ними і наш земляк Маковський, та на жаль духовна ерархія так сильно обмежувала артистів ріжними приписами й бажаннями, що багато з них (і Маковський також) залишили роботу.

З черги переходить автор до огляду історичного малярства. І знов тут стрічаємо голосні образи Миколи Ге: „Петро В. і Алексій“, „Катерина II на похороні Єлисавети“ і інші. Крім нього виступає у тім відділі Іля Ріпин з своїми історичними образами як: „Царівна Софія“, „Ратник XVII в.“, „Іван Гривний і його син Іван“, „Сьвятий Николай спасає засуджених на смерть“ і добре знані нам „Запорожці“.

Та всі ті образи, пише автор, в дійсності тільки по акцесоріям і назвам історичні, а по духу й типам зовсім сучасні, бо Ріпин западто реаліст і не може відірватись від сучасного життя, щоб понестись духом в минулі віки. Всеж таки образи з якого небудь становища, коли не як історичні, то як сучасні, мають велику вартість. До сього артиста д. Н. обіцює вернути при побутовім малярстві. Теж саме говорять і про Константина Маковського, що був головно побутовим малярем, а також прегарним портретистом; з історичних його творів названі тут: „Вибір нареченої царем Алексієм Михайловичем“, „Смерть Івана Грізного“, „Убийство дітей Бориса Годунова“, „Боярський весільний пир XVII в.“ і иньші. Крім сих стрічаємо ще досить українських імен, та се люде, які нічим свого українства не зазначили, а пішли мабуть як звичайно „по теченію“; занотуємо тут Литовченка, Ярошенка, Сергія Милорадовича, Ківшенка.

Присвятивши багато місця Верещагіну й иньшим баталістам, автор оповідає історію заснованя третьої вже в черги артистичної інституції, чи радше корпорації, що звала ся спілкою артистів, „артель художників“; до сеї спілки належав і Ріпин. Опісля оповідає д. Н. про заложене, уже по розв'язаню „артелі“, товариства вандрівних вистав, „передвижных выставок“. При тім були діяльними й оба Маковські.

Присвятивши далі теплу згадку першим колекціонерам російської штуки — Свініну і Прянішнікову, та меценату Третьякову, що як звісно зібрав велику й прегарну галерію образів російської школи і подарував її своєму родинному місту Москві, та згадавши вкінці про одного з найвиднійших артистичних критиків Стасова і піднісши його заслуги для розвою російської школи, автор переходить до побутового малярства. Як найважнійші представителі його виступають тут (крім Перова) Українці, а се Володимир Маковський і Іля Ріпин.

Важнійші образи Маковського були: „Засуджений“, „Оправдана“, „Крах банку“, „Добродійна пані“, „На чотири руки“ і иньші. Головна прикмета творів В. М. се тонка психологія виведених осіб. На вид спокійні й звичайні події життя у нього замикають в собі все скриту драму або комедію життя, якої не добачуєть ся звичайно в житю, а які все замітні на образах Маковського. Критик Маковського, Кісельов, якого слова наводить д. Новицький, добачує в сїм артисті „скрите, внутрішнє житє, борбу переконань, що характеризує Росіянина“, та підносить, що все те відоме й знайоме кожному передати так, як Маковський, може тільки „руський національний артист“. Що се за такі скриті чутя й переконання, яке се внутрішнє житє, і чому те все скрите, се все зрозумів

ліпше, скажім знов, „кождий з нас“, і Маковський як Українець розумів те все дуже добре.

На Ріпині уриваєть ся огляд у X випуску і обговоренне характеристики сього артиста лишаємо до дальшого разу. *М. Грушевська.*

В. Милорадовичъ — Народная медицина въ лубенскомъ уездѣ, молтавской губ. (Кіевская Старина, 1900, кн. 1—3, 5—8).

Народня медицина належить майже до найслабше оброблених партей в етнографії європейських народів і ще довго треба буде почекати, аки вона дістане належне собі місце між иньшими галузями етнографії. Та коли йде мова про українську народню медицину, то можемо сказати, що вона між иньшими зовсім не стоїть на останнім місці. Майже в усіх більших етнографічних збірниках наших подибуємо немаловажні причинки до неї. І хоч ті причинки часто повидруковувані без усякої системи, без наукового оброблення, то все зручна рука потрапить покористувати ся ними і відлучити зерно від полови. Та крім тих дрібнійших причинків має наша народня медицина присвячену сій велику і дуже цінну працю дра Ю. Талька-Гринцевича*), яка довго ще буде головним жерелом для того, хто схоче працювати в сїм напрямі. Тепер дає нам д. В. Милорадович новий важний і цінний причинок до сеї галузи фольклору і над ним спинимо ся трошки довше.

Праця д. Милорадовича не може рівнати ся з працею д. Гринцевича раз, що в ній нема такої величезної сили матеріялу, як в останній, друге, що вона носить характер більш локальний, бо репрезентує собою лише один повіт одної губернії. Та в тих межах виконана вона майже вірцево і бездоганно і має значну наукову вартість.

Ціла праця складаєть ся з шести розділів. Постараюсь коротенько переказати їх зміст.

В першій розділі виказує автор, що основною точкою народньої медицини був погляд, що хвороби походять від злого духа. Тому то лічити хворобу, значить віддалити з організму злого духа, чи то через пострах, чи через з'огидженє йому побуту, чи через переміщенє його в бездушні предмети та иньші організми, як рослина, звір або й иньший чоловік. Його можна позбутись також почастованнем, замовленнем, або помочию сьвятих. Завважати належить, що нешанованє сьвятих буває також причиною слабостей.

У другім розділі говорить автор про опіку над хорими, про поміч у наглих випадках і про ліченє ран і отруй.

*) *Zarysy lecznictwa ludowego na Rusi południowej. Kraków 1893. Nakładem Akademii Umiejętności. Str. 462+LVI, 8°.*

У третім розділі подає автор спосіб лічення по частини первових, по частини інфекційних слабостей та таких, про які нема мови в медичинських підручниках, отже: біль голови, біль очей, уроки, переполох, крикливці, перехід.

В четвертій розділі говорить ся про заразливі хвороби: гризь, перечна боліть, зимниця, холера, дифтеріт.

У п'ятій про такі: катар, стиски, кашель, коклюш, колька, задуха, сухоты, біль серця, біль губ, біль зубів, пльснївка, запалене вївїв, катар жолудка, згага, жолудкові спазми, сояшницї, бігунка, рїзачка, затвержене, ураг, кила, випад кишки, глисти, запалене печїнки, жовтяницї, вержане мочї, сїфіліс, менструації, ураг матиці.

В шестій і остатній розділі говорить ся про отї хвороби: золотуха, опух під плечем, гостець, рожа, грудниця, волос, огник, ужї, болячки, пїнци, бородавки, лишай, короста, шолуди, нужда.

Як видно, не всі тут хвороби вичислені, що подибують ся між простим народом; дальше опущений тут великий розділ народної медицини, що опираєть ся на так званїй „симпатїї“, прим. причароване любки або любка, завдане, наслане і т. и. Але наведені оброблені дуже гарно: майже при кожній хворобі подає перше автор її дїягноз, по чїм парїд пїзнає сю або ту хворобу, а опїсля спосіб її лічення, при чїм тих способів наводять як найбільше. В праці подано 38 оповідань про визначні випадки захоровааня і про лічене, та 120 замовлянь, між якими багато являєть ся в друку перший раз. Крім того автор покликаєть ся дуже часто на відповідну літературу чужих народів, що лише збільшує вартість його праці. Було-б дуже добре, як би автор продовжував дальше працю в тїм напрямі, а коли збільшать ся його матеріали, аби переробив, а також розширив і доповнив теперїшню працю та видав її окремо.

В. Гнатюк.

Lud białoruski na Rusi litewskiej. Materiały do etnografii słowiańskiej zgromadzone w latach 1877—1894 przez Michała Federowskiego. Tom III Część II. Tradycje historyczno-miejscowe, oraz powieści obyczajowo-moralne. Краків, 1903, ст. 314.

Видаючи перший том зібраних ним білоруських матеріалів д. Федеровський заповів у передмові, що заповнить ними щось коло дванадцять томів, таку силу зібрав їх. Він подав навіть програму, що має містити ся в тих томах. Та хоч перший том був припятий кригкою дуже прихильно, дальші не появили ся зараз за ним. Аж по кількох літах появил ся другий, а тепер отсей третій том. Як зачуваємо з приватного жерела, на ньому має скінчити ся публікація матеріалів д. Федеров-

ського, але чому, нам не відомо. Ми, натурально, не знаємо мотивів, задля яких краківська академія перериває дальший їх друк; ми не знаємо також, як виглядають не опубліковані ще матеріали; коли одначе дальші матеріали відповідають вартості вже оголошених, то булаб велика шкода, як би вони не побачили сьвіта. Говорячи по правді матеріали д. Федеровського в польській літературі одинокі в своїм роді і перевисшують — не вважаючи на деякі хибї їх публікації, більше формальної зрештою натури — усе до тепер опубліковане Поляками з етнографії, не виключаючи тут навіть „Zbiór-y wiadomości“, видаваних самою академією та величезної, але дуже перівної вартості, збірки О. Кольберга. Вони записувані досить докладно, не переповідані довільно за оповідачем, не перекладані на чужу мову, а що більше — в них задержані навіть прикмети ріжних білоруських дїялектів. Через те отже вони мають вартість не лише для фольклориста, але й для фільолога — а таке записуванє і видаванє етнографічних матеріалів у Поляків велика рідкість. Вони приносять надто велику силу нових матеріалів, а се підносить також не мало їх вартість, особливо коли зважимо, що переважна більшість польських етнографічних збірок складаєть ся майже виключно в казок та пісень, а иньші матеріали хоч і трапляють ся, то переважно припадково, так що значїне їх зводить ся до мінімуму.

Характер отсього тома матеріалів д. Федеровського не ріжнить ся від попередніх. Усі його прикмети й хибї повтаряють ся, отже такі як у попередніх томах. Придивім ся одначе його змістови.

Надруковані в ньому історичні перекази і місцеві, новелі і анекдоти. Се найпростїйший подїя усіх матеріалів сього тому. Д. Федеровський одначе, тримаючись уложеної з гори програми, наробив тут стїльки книг, розділів, відділів і підділів, що від них аж голова крутить ся. Шкоди з того очевидно не може бути, але воно не потрібне і часто навіть титули розділів не відповідають змістови матеріалів. Найменше тут переказів, а найбільше анекдотів, так що сей том представляєть ся першою більшою збіркою білоруських анекдотів; та часто вони поперемишувані з повелями, а через те й гублять ся між ними, хоч правду сказавши, нераз не можна поставити докладної границі між анекдотом і повелею так само, як і між иньшими творами народної словесности, через що всякі її подїли треба вважати завсїди докладними тільки до певного степеня.

Непотрібна тут абсолютно лише рубрика „Miscellanea“ між новелями і навіть трудно вгадати, чому вона так зветь ся, бо крім повелів і анекдотів у нїй нема нічого иньшого, а сї можна було придїлити або до одних, або до других. Така сама рубрика при кінци книжки оправдана одначе вповні, бо містить такі матеріали, що справді відповіднійшої

для них назви не можна було дати, коли вона мала бути для них спільною.

Одно ще, що вирізняє значно збірку д. Федеровського від інших, видаваних Поляками, се паралелі, подавані подекуди. Вправді вони обмежені на дуже мале число збірок і то переважно польських; вправді багато номерів полишено без паралелі, хоч вони були в тих самих збірках, які цитують ся на иньшій місці — та все піднести належить сей факт хоч би тому, що він указує на певний зворот між польськими етнографами, які досі друкували по двацять разів ті самі материяли, в тім самим виданю, вважаючи їх за щось нове, хоч так зовсім не було. Досить переглянути навіть таке поважне видавництво, як „Zbiór wiadomości“ та „Materiały“ краківської академії, щоби переконатися про правдивість сих слів. А зарадити таким непотрібним перепрукам може лише докладне знанє раз надрукованих материялів, до чого власне й служать паралелі попри иньшу ще свою задачу, яка вказує на розширене певної теми та на її мандрівки від одного народу до другого, на зміни, які в тім часі доконують ся в темі, на її давність і т. и. Не зашкодило-б також польським етнографам вилізти зі своєї вузкої скорупи та познайомити ся зі збірками иньших народів, бодай славянських. Тоді вони побачили-б, що багато тем, які вони вважають за питомі польські, се інтернаціональні теми, знані у різних народів, які мають незвичайно широку літературу. До таких належать приміром у збірці Федеровського отсеї: Як селянин ділав гуску (ч. 261); процес за варені яйці, з яких мали бути курята (ч. 270); невірна жінка (ч. 340 і дальші); ми три брати (ч. 350); дурні люди (ч. 483) і багато иньших. До них належить також велике число иньших анекдотів, про що вони могли-б переконатися хоч би з „Етнографічного Збірника“ т. VI, який був би їм також придав ся для порівняня при збірці Федеровського. Та на упертість нема ліку і хоч вона яка шкідлива, особливо-ж у науці, то зарадити їй не буде можна, доки не з'явиться якийсь польський етнограф, що попрахє польську етнографію на нові дороги

Нове також у збірці д. Федеровського се, що — на скільки можу контролювати — він перший раз повпихав до сього тома деякі такі материяли, що не мають народного характеру і що абсолютно скомпоновані інтелігентними людьми, без огляду на се, що сей або той селянин оповідав їх, особливо коли він належить до письменних. До таких чисел належать: 2, 7, 9, 10, 11, 12, 206, 150—151, 456, 511 і иньші. Се видно також із вірші про панщину (ч. 31), про піянство (ч. 76) та иньших. При вірші про піянство признаєть ся навіть д. Федеровский, що знав про її походженє, а все таки надрукував її. От яку він дає потку до сеї вірші: „W kilka dopiero lat po zapisaniu powyższej sa-

tyry dowiedziałem się... że jest to utwór (jeden z pomiędzy wielu nieogłoszonych dotąd) światłego obywatela i literata, a przytem wielkiego miłośnika białoruszczyzny, pana A. Jelskiego z Zamościa; nie miałem tylko sposobności porównania go z oryginałem, by się przekonać, jakiemu treści jego w tej tak dalekiej, bo z nad brzegów Berezyny, a spowodowanej zapewne jakimś szczególnym trafem peregrynacji, uledez mogła przeistoczeniu“. До чого-б дійшло одначе, коли-б так зачав поступати кождей етнограф? Коли збирають ся тексти народні, то найже вони будуть правдиво народні, а не лише видавані за такі.

Так само не вважаємо щасливою гадку д. Федеровського зачисляти до народньої словесности твори (зглядно ріжні письменні вправи) письменних селян. При кінці книжки (ч. 512—533) подає він цілий ряд виїмок із листів селян писаних то до себе самих, то до д. Федеровського. Вони можуть бути собі дуже цікаві, можуть мати дуже гарні прикмети, але до етнографії не належать абсолютно і в етнографічних збірниках не повинні фігурувати. Через те дуже добре поступають ті етнографи, що не записують нічого від письменних селян, бо тут може трафити ся так, що селянин подиктує занисувачеві всі оповіданя надруковані в буквари — а що тоді? Через таке поступованє можна цілу етнографію звести до абсурду, а того чейже не може собі ніхто бажати в самим інтересі науки.

Подібних недокладностей — що так назвемо — можна знайти в книжці Федеровського й більше. Так приміром під ч. 128 подає він „Doslowne opowiadanie 5-letniego malca“ — розуміть ся, воно без усякої вартости, тому безпечно могло було не входити до книжки. В ч. 138 оповідаєть ся знов „Jak baba z dziećmi młuchu bili“, але се оповіданє наведене в рубриці „Dziecko“ і т. и. Таких дрібниць не буду наводити, бо деколи зрештою їх навіть трудно встеретти ся.

Належить іще завважати, що між Білорусами вважаєть ся як і в нас чужа мова за панську — в тім випадку польська, та що Білоруси говорячи з папами старають ся ломати свою мову на польську. Яка при тім виходить карикатурна балаканина, видно хоч би з отсеї розмови: „A skąd wacpanna idzie?“ — „Chodziła na górze groch suszyć, ale był taki wiatr, że mnie aż zerwał białe latynka (хусточку) z głowy. A wacpanna dzie pójdzie?“ — „Po gryby do lasu“ (ч. 310). Подібні числа 17, 151 і иньші. Подібні погляди якогось народа на свою мову — се дуже сумний факт і їх конечно належало-б викорінювати.

На закінченє належить іще піднести се, що збірка Федеровського мабуть одинока, з якої можна докладнійше студиквати білоруську мову; подібні російські збірки зовсім безвартні з того боку тому, що уживана в них загальна російська правопись не віддає навіть у прибли-

женю звуків білоруської мови, або відає фальшиво; тимчасом у збірці Федеровського крім латинської азбуки ще й спеціальна фонетична правопись, при помочи якої можна досить докладно прослідити всі окремішности білоруської мови.

В. Гнатюк.

Materyały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne, wydawane staraniem komisji antropologicznej Akademii Umiejętności w Krakowie, Tom VI, Kraków, 1903, str. 91+421.

Новий том отсього видання приносить одлу працю з нашого фольклору*), а власне: „Garść baśni ludu ruskiego ze wsi Nałuża w powiecie trembowelskim, zebrał Stanisław Zdziański“. Коли будемо дивити ся на сю працю з чисто наукового становища, то мусимо признати, що вона не дає для нас нічого нового. Усього тринадцять народніх оповідаць — щож вони можуть принести нового, коли всі були вже друковані, нерав у далеко повійіших і красших варіангах? Богато з них має широчезну літературу, що згадаю лише такі оповіданя, як: Чудесна лудка, Дідова і бабина дочка та кінська голова, Бог знає, чим чоловіка карати має, Ленора, Злидні в кістці, Скляна гора і ин. Д. Здзярський йдучи одначе сліом иньших польських етнографів навіть слівцем не згадує про неї так, як би її не було, як би зібрані ним матеріяли друкували ся перший раз. А треба знати, що д. Здзярський в рецензиях на праці иньших етнографів дуже острый і вимагає дуже багато (пор. його рецензії на різні виданя в варшавській Wisł-i та львівським Lud-i); та з того показуєт ся, що він знає ставити вимоги тільки до иньших осіб, але до себе прикладає їх далеко менше. В отсім власне й лежить головна хиба чи недостача його праці. Ми можемо одначе на сю працю дивити ся ще й з иньшої точки погляду: Д. Здзярський Поляк і як такий зібрав руські матеріяли і оголосив їх у польським виданю. Нам нерав доводило ся на сторінках „Зписок“ нарікати на етнографічні записи, роблені Поляками, які неують і самі тексти і мову в неможливий спосіб. Окже в тім разі мусимо признати, що з того боку не можна зробити д. Здзярському ніякого закиду, що тексти записані і передані ним дуже добре і що неконсеквенцій в правописи трапляєт ся дуже мало, про що згадуємо ще дальше. Праця д. Здзярського може таким чином послужити певного роду вірцем для тих польських етнографів, що збирають матеріяли між руським народом, та з незнання карикатурують їх. Через те належить уважати її не безкорисною.

*) Розвідки археологічні, інтересні для нас, будуть обговорені на иньшій місці. *Ред.*

Що до мови текстів, то належить зазначити, що маємо тут звичайний подільський диалект, видержаний в цілости дуже добре. Д. Здзярський одначе, як видно, не був певний дуже, чи мова коректна, тому в передмові до текстів не бажаючи паразити ся на закид язикової ріжпородности, вложив вину за евентуальні недокладности на оповідача: „...Sam język opowieści nie jest ludowy, lokalny, bo diak (opowiadacz) przebywał w różnych stronach, ciągle w dodatku miał do czynienia z cerkiewno-słowiańskim językiem, co wszystko złożyło się na to, że mowa, jaką się posługiwał, przedstawiała niejednokrotnie konglomerat nie jednej gwary lokalnej. Akcentujemy to tem silniej, że częstokroć błędy językowe lub też niezgodność z właściwościami gwary miejscowej, zwykło się przypisywać zapisującemu materyały folklorystyczne, jakkolwiek obydwie te okoliczności wynikły nie z jego winy“ (стр. 153). Тут вийшло з д. Здзярським таке, як у приповідці, що забіг поперед батька в некло, хоч не повинен був — бо мова текстів чисто народня і нема в ній ані слідів церковници, ані ріжних диалектів так, що вона не представляє ніякого конгломерату.

Другий закид, який робить собі д. Здзярський такий: „Istotną ich (матеріялів) wartość umniejszają dwie okoliczności: a naprzód ta, że nie podobna opowieści tych przydzielić ściśle do wymienionej w nagłówku miejscowości, gdyż ten, od którego je spisano, włączył się sporo po świecie za służbą. Ze opowiadający musiał słyszeć te baśni w różnych miejscowościach, dowodem fakt nie dający zaprzeczyć się, że ani czas ich powstania ani typ tematów nie jest im wspólny“ (стр. 153). Отже се, що не можна текстів приділити до Налужа, не може бути ніяким закидом тим більше, що в фольклорі такі локальні докладности грають малу ролю, хіба в певних спеціальних випадках; можна-ж нераз сказати — намієь тексти з Налужа — тексти з Теробовельського повіта, тексти з Галичини і т. д. а дальше, що їх був би певно д. Здзярський найшов у родимих Налужан, коли-б був пошукав.

А що тикаєт ся слів про час повстаня текстів і про тип їх тем — то д. Здзярський мабуть не думав, пишучи їх, бо вони нічого не значать. Як можна говорити при народній словесности про спільність повстаня та типу? Ми вважаємо проте, що се був тільки такий lapsus д. Здзярського.

Що до правописних неконсеквенцій, зазначимо, що д. Здзярський пише: snyt', budyt', wysyt', dadut', але hovorjat; sie i si; tohdy i wtohdy (останньої форми нема властиво, вона вицумана); vsich, ni, tilko, vesil'e, krauci, meñi — намієь vsích, ñi, vešil'e і т. и. Але як ми зазначили вже, се дрібниця.

Друга праця, що нас тут іще ближше обходить, се: „Powieści spiskie, zebrał Lucyan Malinowski“. Їх не багато, фольклорну вартість мають малу, але за те більшу язикову, задля якої були й записані. Матеріяли зібрані тут записані в чотирьох селах Спішської столиці (Остурня, Юргів, Нижні Лапші і Лехвиця) та в галицькій селі „Sroptowce“, що лежить на границі Спішу. Для нас цікаві лише матеріяли з Остурні, яка лишилась найдалше висуненою на захід руською кольонією і становить немов оазу під самим центром Татр. Остурню зачисляли досі всі до руських кольоній, хто згадував про неї. Зачисляють її мешканців до Русинів і инші угорські Русини і самі Остурнянці. Та я певний, що фільологи, пізнавши диялект Остурні, відмовлять її селянам права руськості. Диялект сей сильно спольщений — в противности до инших численних сіл, де руські диялекти пословачили ся, і в записі Маліновского виглядає так: „Soł krivda s pravdom, šli v jedno na jarmak. Ta ten krivda mał co isci, a pravda, še priziral še mu, ze ni mał ce jesci. A un mu potem ten pravda povedat tak: ze daj ty, mi isci. A un mu tag odpovil: daj sob'e ocy vybraci, hej. A on mu povidał tak: co ja budu robił, kedy ne budu mał co jesci, ta me zavleces ku hodniku, a tam pryjduť lud'e koło mińe, to mi daduť lud'e esć fałatok chliba. A tam potem un nosovał“ і т. д. (ст. 141). Чи запис переданий вірно, не можемо говорити, не сконтролювавши його на місци, але що дуже близький до правди, то певне. Шкода лише, що тих оповідань з Остурні всего — три. Цікаво також було би знати, чи існують і в Галичині такі села, де говорять русько-спольщеним диялектом і чи багато їх.

З инших праць належить тут іще піднести: а) „Opis wsi polskich“ С. Удзєлі, цікавий тим, що крім великого багатства зібраних у ньому топографічних назв, приносить він дуже цінні місцеві перекази, хоч їх зрештою не багато; б) „Lud łańcucki“ А. Сальоні, що становить неначе монографію повіта тої назви, в якій головна увага звернена на народню словесність. Матеріяли, зібрані Сальонім, мають одначе всі ті хиби, які ми підносили тут уже нераз при оцінюваню польських етнографічних праць, тому й застановляти ся над ними не будемо.

В. Гнатюк.

Видання й статі обговорені в сім томі:

Огляд часописей за 1902 р.: Літературно-Науковий Вістник.

Діло.

Руслан.

Молода Україна.

Учитель.

Богословській вѣстникъ.

Буковина.

Вѣстникъ языковѣдѣннн, словесности, людознанства и древности словѣнскихъ — Vestník slovanské filologie a starožitnosti, vydavaji L. Niederle, F. Pastrnek, I. Polivka, I. Zubaty, 1901—2.

Н. Вѣляшевскій — Археологическая Лѣтопись Южной Россіи, 1901.

— Археологическая Лѣтопись Южной Россіи, 1903.

В. Хвойко — Каменный вѣкъ средняго Приднѣпровья, 1901.

В. Клигеръ — Сказочные мотивы въ исторіи Геродота, 1902.

А. Соболевскій — Славяно-русская палеографія, II, 1902.

В. Чаговецъ — Преподобный Феодосій Печерскій, его жизнь и сочиненія, 1901.

И. Евсѣевъ — Толкованія на книгу пророка Даниїла въ древнеславянскої и старинной русской письменности, 1902.

Н. Дурново — Къ исторіи сказаній о животныхъ въ старинной русской литературѣ, 1902.

А. Грушевскій — Очеркъ исторіи Турово-Пинскаго княжества въ составѣ Литовско-Русскаго государства XIV—XVI в., 1902.

W. Czermak — Sprawa rownouprawienia schizmatyków i katolików na Litwie (1432—1563 r.), 1903.

Акты, издаваемые Виленскою комиссією для разбора древнихъ актовъ, Томъ XXVIII — Акты о евреяхъ, 1901.

Cap. Niessel — Les cosaques, étude historique, géographique, économique et militaire.

Ө. Николайчикъ — Матеріалы по исторіи землевладѣнія князей Вишневецкихъ въ Лѣвобережной Украинѣ, 1900.

Ем. д' Асколи — Описание Чернаго моря и Татаріи, 1903.

В. Поповъ — Азбука о хмѣлѣ, 1901.

Н. Петровскій — О старинномъ латинско-русскомъ словарѣ, 1901.

- А. Граковскій — Полтавская епархія въ ея прошломъ и настоящемъ, 1901.
- И. Павловскій — Полтава въ началѣ XIX в., 1902.
- И. Лотоцкій — Виннице-Браиловскій женскій монастырь и его святыни, 1900.
- Е. Харкевич — Хрошка львівської академічної гімназії, 1901.
- А. Новицкій — Исторія русскаго искусства, IX—X, 1901—2.
- В. Милорадовичъ — Народная медицина въ лубельскомъ уѣздѣ, 1900.
- М. Federowski — Lud białoruski na Rusi litewskiej, t. III część 2, 1903.
- Materyały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne, wydane staraniem komisji antropologicznej Akademii Umiejętności w Krakowie, VI, 1903.

Inhalt des I Bandes. 1. Die sociale Bewegung der Ruthenen im XIII J., von M. Hruševskýj S. 1—28; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Th. Rylskýj 29—86; 3. Ševčenko's Jugendjahre, kritisch-biogr. Skizze von A. Konyškyj 87—123; 4. Die ukrainischen Volkslieder in den Gedichten des Bohdan Zaleski, von A. Kolessa 124—208; 5. Ueber die Gründung und bisherige Entwicklung der Ševčenko-Gesellschaft, mitg. von A. Barviňskij 209—212.

Inhalt des II Bandes. 1. Ueber die alten griechischen Colonien am kimmerischen Bosphorus, von Panačovnyj S. 1—61; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Th. Rylskýj (Fortsetzung) 62—113; 3. Messapparat für Uteruscontractionen bei Geburtswehen, von Dr. A. Černiachivskýj 114—118; 4. Ein Blatt aus der Geschichte Volhyniens im XIV J., von Ivaniv 119—146; 5. Zum Jubiläum I. Kotlarevskýj's. Desiderata von M. Hruševskýj 147—161; 6. Wissenschaftliche Notizen 162—172; 7. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 173—189.

Inhalt des III Bandes. 1. Ueber einen Phasenindicator und einige mit demselben ausgeführte Messungen, von Prof. J. Puluj S. 1—24; 2. Zur Erinnerung an Markian Šaškevič, von V. Kocovskýj 25—35; 3. Ševčenko und Mickievič, vergleichende Studie von Dr. A. Kolessa 36—152; 4. Dialect der „Samišanči“, Beitrag zur slavischen Dialectologie von Prof. I. Verchratskyj 153—210; 5. Wissenschaftliche Chronik, von M. Hruševskýj 211—221; 6. Historische Notizen von A. Konyškyj und M. H. 222—231.

Inhalt des IV Bandes. 1. Ševčenko's Jünglingsalter bis zum Loskauf von der Leibeigenschaft (1829—1838), von A. Konyškyj S. 1—23; 2. Die Agrarverhältnisse in Galizien, Studie von W. Budzynovskýj 29—123. 3. Ueber die symmetrischen Ausdrücke der Funktionswerthe mod-m, von V. Levickýj 124—139; 4. Antrittsvorlesung aus der alten Geschichte der Ruthenen an der Universität Lemberg von M. Hruševskýj 140—150; 5. Wissenschaftliche Chronik: Jubiläumsausgaben zur Geschichte der Stadt Odessa, von J. Andrijenko 151—168; 6. Bibliographie 169—194; 7. Miscellanea 195—200.

Inhalt des V Bandes. 1. Professor Dr. Emilian Ohonovskýj, sein Leben und seine Werke, von E. Kokorudz S. 1—34; 2. Türkische Wörter in der ruthenischen Sprache, von E. Makaruška 1—14; 3. T. Ševčenko im Gefängniß, kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—26; 4. Miscellanea 1—19; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neu herausgegebene Denkmäler der altruthenischen Literatur, von M. Hruševskýj 1—18; 6. Bibliographie 1—90; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—16.

Inhalt des VI Bandes. 1. Ruthenisch-byzantinische politische und kommerzielle Verhältnisse im XI und XII Jahrh., von dr. Gr. Velyčko S. 1—36; 2. Bittschrift von Honta's und Zelizniak's Erben, ein politisches Pamphlet, mitgeth. von E. Makaruška 1—6; 3. „Die Magd“ (Najmička) von T. Ševčenko, Habilitationsvortrag von dr. I. Franko 1—20; 4. Archiv des s. g. Kronschatzes in Warschau, archäographische Notiz von M. Hruševskýj 1—4; 5. Pathologische Veränderungen im Hoden bei einigen Infections-Krankheiten, von *.* 1—4; 6. Miscellanea 1—12; 7. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1894, 1—38; 8. Bibliographie 1—68; 9. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—5.

Inhalt des VII Bandes. 1. „Adelphotos“, griechische Grammatik, herausgegeben in Lemberg im J. 1591, literarisch-linguistische Studie von Dr. C. Studynskýj S. 1—42; Beschreibung der Burgen Podoliens im J. 1494, mitgeth. von M. Hruševskýj 1—18; 3. Elliptische Modulfunctionen, von V. Levickýj (mit 2 Figuren) 1—30; 4. Miscellanea 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Fortsetzung) 1—28; 6. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—2.

Inhalt des VIII Bandes. 1. Varlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko S. 1—38 u. I—XVI, 2. „Lobrede auf Vitovd“, einige Bemerkungen über Bestand der ältesten ruthenisch-litthuanischen Chronik, von M. Hruševskýj 1—16; 3. „Froh tönende Euphonie“, ein Lobgedicht, gewidmet dem P. Mohyla im J. 1633, mitgeth. von Dr. C. Studynskýj 1—14; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Ševčenko, von Al. Konyškyj, I Theil 1—20; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Schluss) 1—22; 7. Bibliographie 1—64.

Inhalt des IX Bandes. 1. Cathedral-Consistorien in der Ukraine und in Weiss-Russland in dem XV u. XVI Jahrhundert, von A. Lotočkyj S. 1—34; „Bittschrift Daniels des Verbannten“, ein Denkmal der altruthenischen Literatur aus dem Ende des Mittelalters, von V. Ščurat 1—28; 3. Neovitalismus und seine Irrthümer, von Dr. O. Č. 1—20; 4. Beiträge zur Kenntniss des Baues des Darmkanals von Hirudo medicinalis (mit Illustration), von I. Rakovskýj 1—6; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen über die Verfassung des Grossfürst. Litthauen, von M. Hruševskýj 1—12; 8. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des X Bandes. 1. Beiträge zur Geschichte der Verhältnisse Kaiser Rudolfs II und des Papstes Clemens VIII mit den Kosaken im J. 1593 und 1594, mitgeth. von E. Barviňskýj s. 1—34; 2. Varlaam und Ioasaph, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) 29—80; 3. Kirchenregister von Sambor, Beiträge zur Geschichte der Confessionsverhältnisse, mitgeth. von M. Hruševskýj 1—8; 4. Miscellanea 1—14; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 1—12; 5. Bibliographie 1—60; 6. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—12.

Inhalt des XI Bandes. 1. Erste Verbannung des T. Ševčenko (1847—50), kritisch-biographische Skizze von O. Konyškyj S. 1—62; 2. Einige Actenstücke zur Geschichte des Kijever Gebietes, mitgeth. von M. Hruševskýj 1—18; 3. Beiträge zur physikalischen Terminologie, I Theil: Mechanik, zusammengestellt von W. Levyčkyj 1—12; 4. Miscellanea 1—18; 5. Wiss. Chronik: Dr. R. F. Kaindls Untersuchungen auf dem Gebiete der ruthenischen Ethnographie, Uebersicht von M. Korduba 1—10; 6. Bibliographie 1—66; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—5.

Inhalt des XII Bandes. 1. Politische Ereignisse in Galizien im J. 1340 nach dem Tode Boleslaus-Georg des II, Untersuchung von Em. Terleckyj 1—26; 2. Beschreibung der Burg von Lemberg im J. 1495, mitgeth. von M. Hruševskýj 1—12; 3. Drei Lobgedichte aus dem XVI Jahrh., mitgeth. von Dr. C. Studyňskýj 1—32; 4. Ukrainische Kosaken auf dem Kanal von Ladoga, von E. Radakova 1—20; 5. Miscellanea 1—20; 6. Wiss. Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Forts.) 1—26; 7. Bibliographie 1—54; 8. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—6.

Inhalt des XIII Bandes. 1. Erster slavischer Staat, historische Untersuchung von M. Korduba 1—20; 2. T. Ševčenko's zweite Verbannung (1850—1857), kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—76; 3. Ein Fall von Vesania melancholica, von Dr. O. Č. 1—12; 4. Miscellanea — von M. Hruševskýj 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Fortsetzung) 1—24; 6. Bibliographie 1—50; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des XIV Bandes. 1. Ukrainische Kosaken in Weiss-Russland in den J. 1654—1656, von Em. Terleckyj 1—30; 2. Beiträge zur Geschichte der Zeit des B. Chmelnyckyj, mitgeth. von S. Tomašivskýj, I 1—14; 3. Taras Ševčenko in Petersburg (1858—1859), von A. Konyškyj 1—42; 4. Miscellanea: Einige geistliche Gedichte aus Galizien, mitgeth. von M. Hruševskýj 1—16; 5. Wiss. Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Schluss) 1—40; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—4.

Inhalt des XV Bandes. 1. Samuel Kuševič, lemberger Rathsherr und sein Notizbuch, von S. Tomašivskýj S. 1—24; 2. Liederbuch aus dem Anfange des XVIII Jahrh., herausg. von M. Hruševskýj 1—48; 3. T. Ševčenko's letzte Reise in die Ukraine (im J. 1859), von A. Konyškyj; 1—35; 4. † P. Kuliš 1—1; 5. Miscellanea 1—8; 6. Wissenschaftliche Chronik: Archäologischer Congress in Riga im J. 1896, von N. Kniaževič, 1—8; 7. Bibliographie 1—60; 8. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—8.

Inhalt des XVI Bandes. 1. Het'man Bohdanko, kritisch-historische Untersuchung von M. Hruševskýj S. 1—18; 2. Legenden des Chitarer-Codex, aus dem Anfange des XVIII Jahrh., mitgeth. von V. Hnatiuk 1—38; 3. T. Ševčenko's letzte Lebensjahre, kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—70; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896. I. Ukrainisch-russische (ruthenische) Zeitschriften 1—14; 6. Bibliographie 1—48.

Inhalt des XVII Bandes. 1. Polnisch-kosakischer Krieg im J. 1625, historische Untersuchung von S. Rudnyčkyj S. 1—42; 2. Liederbuch aus dem Anfange des XVIII Jahrh., herausg. von M. Hruševskýj (Schluss) 49—98; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Ševčenko, von A. Konyškyj, II Theil 1—22; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 — Zeitschriften herausgegeben in der Ukraine 1—16; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Februar — April) 1—4.

Inhalt des XVIII Bandes. 1. Varlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) S. 81—134; 2. Einfall der Kosaken in Očakov im J. 1545, mitgetheilt von E. Barviňskýj 1—32; 3. Ein Project zur Hebung des Handels in der Ukraine aus dem J. 1784, mitgetheilt von N. Kniaževič 1—8; 4. Miscellanea, von Dr. A. I. Markevič 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen auf dem Gebiete der altruthenischen Geschichte, von M. Hruševskýj 1—24; 6. Bibliographie 1—67; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—1.

Inhalt des XIX Bandes. 1. Steuerrecesse in Polen während der Regierung Kasimir des Jagellonen, von S. Tomašivskýj S. 1—70; 2. Beschreibungen der Domänen von Peremyšl, mitgetheilt von M. Hruševskýj 1—24; 3. Miscellanea 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 — Zeitschriften herausgegeben in der Ukraine (Schluss) 1—32; 5. Bibliographie 1—51; 6. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai — August) 1—3.

Inhalt des XX Bandes. 1. Galicische Bojaren im XII und XIII Jarh., von M. Hruševskýj S. 1—20; 2. Varlaam und Joasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko (Schluss) 135—202; 3. Einige Gedichte des Ivan Nkraševič, mitgetheilt von A. Lotočkyj 1—10; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 (Schluss) 1—40; 6. Bibliographie 1—48; 7. Redactionelle Notiz 1—2.

Inhalt des XXI Bandes. 1. Die Anten, ein Fragment zur ruthenischen Geschichte, von M. Hruševskýj S. 1—16; 2. Die sociale Lage der weltlichen Geistlichkeit in der Ukraine und in Russland im XVIII Jahrh., von A. Lotočkyj 1—46; 3. Ernte in Ost-Galizien und in der Bukowina auf Grund des Jahrbuches des k. k. Ackerbauministeriums für das J. 1896 u. 1897, dargestellt von V. Budzyňovskýj (im Anhang) 1—36; 4. Miscellanea 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1897 1—10; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft im J. 1897 1—20.

Inhalt des XXII Bandes. 1. Ein vergessener ruthenischer Gnomendichter des XVII Jarh., von Dr. I. Franko S. 1—16; 2. Beiträge zur Geschichte der Kosaken, von M. Hruševskýj 1—14; 3. Ruthenische Ansiedlungen im Komitate Bač-Bodrog (Süd-Ungarn), von V. Hnatiuk 1—58; 4. Miscellanea 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1897, von Dr. M. Korduba 1—42; 6. Bibliographie 1—54; 7. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—3.

Inhalt des XXIII u. XXIV Bandes. 1. Chmelnyckyj und sein Aufstand, historische Skizze von Michael Hruševskýj S. 1—30; 2. Die Volksbewegungen in Galizien im J. 1648, von Stephan Tomašivskýj 1—138; 3. Chmelnyckyj's Aufstand in den Dichtungen der Zeitgenossen, von Dr. Ivan Franko 1—114; 4. Ein Porträt Chmelnyckyj's nach einer ital. Gravüre vom J. 1683. 5. Miscellanea 1—20; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Quelle zur Geschichte des Aufstandes Chmelnyckyj's (St. Temberski's Annales 1647—1656), von Stephan Rudnyčkyj 1—22; 7. Bibliographie 1—16; 8. Aus der Gesellschaft: 1) Die Thätigkeit der Gesellschaft (Februar—April 1898), 2) Neue Statuten der Gesellschaft 1—12.

Inhalt des XXV Bandes. 1. Silberfund von Molotov (Ost-Galizien), eine archäologische Notiz von M. Hruševskýj S. 1—6; 2. Beiträge zur Geschichte der Beziehungen zwischen Peter Dorošenko und Polen in den J. 1670—72, von O. Celvyč 1—26; 3. Der 1 und 2 November 1848 in Lemberg (ein officieller Bericht), mitgeth. von I. Levyčkyj 1—43; 4. Jubiläum der ukrainisch-russischen Literatur 1—1; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1897: a) In der Ukraine herausgegebene Zeitschriften; b) Uebersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1897, von Dr. M. Korduba (Schluss) 1—80; 7. Bibliographie 1—54; 8. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai—August 1898) 1—4.

Inhalt des XXVI Bandes. 1. Kottjarevskij's Werke in Galizien, von Dr. I. Franko S. 1—14; 2. „Harte Zeiten“, Beiträge zur Geschichte Galiziens in den J. 1846—61, mitgetheilt von M. Zubryčkyj 1—16; 3. Inventarien der Domäne Ratno (Nord-Volynien) aus den J. 1500—1512, mitgetheilt von M. Hruševskij 1—40; 4. Miscellanea 1—16; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1896 (Schluss) 1—32; 6. Bibliographie 1—60; 7. Jubiläumsfeier der Wiedergeburt der ukrainisch-russischen Literatur, von O. Makovej 1—14.

Inhalt des XXVII Bandes. 1. Ein galizischer „Soldat der Zauberer“, mitgeth. von Dr. Ivan Franko S. 1—22; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, mitgeth. von Ivan Verchratskyj (Fortsetzung folgt) 1—68; 3. Miscellanea 1—18; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1898 1—12; 5. Bibliographie 1—52; 6. Jahresberichte der Gesellschaft für das Jahr 1898 1—22.

Inhalt des XXVIII Bandes. 1. Die Kosaken im Feldzuge von Smolensk in d. J. 1633—4, von Oleg Celevyč S. 1—72; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, von Ivan Verchratskyj (Fortsetzung) 69—94; 3. Miscellanea: Einige Actenstücke zur Geschichte der ruthenischen Ansiedelung jenseits des Bug, mitgeth. von M. Hruševskij 1—10; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M. Korduba 1—36; 5. Bibliographie 1—45; 6. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—4.

Inhalt des XXIX Bandes. 1. Ukraine nach dem Jahre 1654, Historische Skizze von L. Č. (Fortsetzung folgt) S. 1—13; 2. Die ruthenische Sprache auf dem archäologischen Congress in Kijev und der Antheil der Ševčenko-Gesellschaft an demselben 1—1; 3. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn von Ivan Verchratskyj (Fortsetzung) 95—200; 4. Miscellanea 1—5; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M. Korduba — III. Mittelalter 1—31; 6. Bibliographie 1—44.

Inhalt des XXX Bandes. 1. Ukraine nach dem Jahre 1654, Historische Skizze von L. Č. (Schluss) S. 14—67; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, mitgeth. von Ivan Verchratskyj (Schluss) 201—276; 3. Zur Geschichte des „ruthenischen Ritus“ in Polen, Brief an die Redaction von Dr. Anton Prochaska mit Bemerkungen von Michael Hruševskij 1—8; 4. Miscellanea: Versuch einer Bibliographie des Gregor Skovoroda, von L. Č. 1—4; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1898: In der Ukraine herausgegebene Zeitschriften 1—24; 6. Bibliographie 1—38; 7. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften (Februar—April 1899), 1—4.

XXXI—XXXII Bände enthalten die für den Kijever archäologischen Congress bestimmten, aber infolge des Verbots der ukrainischen Sprache nicht vorgebrachten Referate. — I. Hälfte: Archäologie, Geschichte, Ethnographie. I. Vorwort (deutsch und ukrainisch) 7—10, 27—30; Inhaltsangaben aller angemeldeten Referate aus dem Gebiete der Archäologie, Geschichte und Ethnographie (deutsch) 11—26; II. Die im Auszug mitgetheilten Referate und Kommunikate (ukrainisch) u. A.: Gab es unter den ruthenischen Volksstämmen einen Volksstamm der Chorvaten? von M. Hruševskij. Ornamentik der Osterier in dem Galizisch-Volhynien, von Dr. M. Korduba. III. Die in extenso mitgetheilten Referate: Das Gräberfeld in Čechy (Bez. Brody), archäologische Untersuchung von M. Hruševskij, 1—22; Zvenyhorod bei Lemberg (Bez. Bibrka), historisch-archäologische Untersuchung von M. Hruševskij, 1—28; Ein Bleisiegel aus Stupnycia bei Sambor, eine Notiz von M. Hruševskij, 1—4; Sociale Classen und politischen Parteien im Fürstenthum Halič bis zur Hälfte des XIII Jahrh., von Dr. M. Korduba, 1—42; Zur Frage über die staatsrechtliche Stellung der Kijever Fürsten des XV Jahrh., von M. Hruševskij, 1—4; Die kleinrussischen Länder der polnischen Krone gegen Ende des XV Jahrh. Feindliche Einfälle und Organisation der Grenzvertheiligung, von S. Rudnyčkyj, 1—54; Beiträge zur Geschichte der Kosakenaufstände vom J. 1595—6, von M. Hruševskij, 1—30; Die ukrainischen Kosaken in den Jahren 1625—1630, kritisch-historische Untersuchungen von S. Rudnyčkyj, 1—76; Die Überbleibsel des ursprünglichen Communismus bei den Bojken (Galizien), von Dr. V. Ochrymovyč, 1—16; Der slovakische Räuber Janošik in der Volkspoesie, von V. Hnatiuk, 1—50; IV. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai—August 1899), 1—4; V. Inhaltsverzeichniss des VIII Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft (B. XXVII—XXXII), 1—9.

Inhalt des XXXIII Bandes. 1. Bronzene Schwerte aus d. Bez. Turka (Galizien) von M. Hruševskij S. 1—4; 2. *Über den Accent in der ukrainisch-ruthenischen Sprache, Untersuchung von Dr. V. Ochrymovyč (Fortsetzung folgt) 1—64; 3. Varianten zu einigen Gedichten Ševčenko's, mitgetheilt von A. Konyškyj (Fortsetzung folgt) 1—16; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: 1) Übersicht der wissenschaftlicher Literatur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M. Korduba — III. Neue Zeit; 2) Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1898 (Schluss) 1—54; 6. Bibliographie 1—46; 7. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft (September—December 1899) 1—5.

Inhalt des XXXIV Bandes. 1. *Ein Beitrag zur Geschichte der Dorfgeistlichkeit, aus den Samborer Akten des XVI Jahrh., von Michael Hruševskij S. 1—82; 2. Einige Beiträge zu einer kritischen Ausgabe der Gedichte Ševčenko's: von Julian Romančuk 1—32; 3. Miscellanea 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik, Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1899: in ukrainischer Sprache herausgegebene Zeitschriften, von S. Tomašivskij 1—8; 5. Bibliographie 1—58.

XXXV—XXXVI Bände enthalten die für den Kijever Archäologen-Congress bestimmten, aber infolge des Verbots der ukrainischen Sprache nicht vorgebrachten Referate. — I. Hälfte: Sprachkunde und Litteraturgeschichte. I. Vorwort (deutsch und ukrainisch) S. 5—6, 24—25; Inhaltsangaben aller angemeldeten Referate aus dem Gebiete der Sprachkunde und Litteraturgeschichte (deutsch) 7—23; II. Die im Auszug mitgetheilten Referate und Kommunikate, u. A.: Die Nasal-Vocale in den slavischen Sprachen, von A. Barvinskij, 3—5; Ein Beitrag zur Kenntniss der Entwicklung der Volkssprache in der Litteratur der galizischen Ruthenen, von E. Kokorudz, 7—8; Der litterarhistorische und historische Hintergrund des Liedes vom Ihors Heereszug, von Dr. V. Kocovskij, 10—12; III. Die in extenso mitgetheilten Referate: Über die Mundart der sogenannten Doly, von I. Verchratskyj, 1—128; Die Ruthenen der Eperies-Diöcese und ihre Dialecte, von V. Hnatiuk, 1—70; Das „Slovo über die Auferstehung Lazars“, ein altukrainisches Poem aus apokryphischen Themen, von Dr. I. Franko, 1—57; Ein neuer Beitrag zu den Studien über Ivan Vyšenskij, von Dr. I. Franko, 1—4; Das apokryphe Evangelium Pseudo-Matthäi über die Geburt und die Kindheit Maria's und seine Spuren in der ukrainischen Litteratur, von Dr. I. Franko, 1—32; Wer war der Verfasser der *Ἀντίρρησις* (1599)? von Dr. G. Studynskij, 1—20; Jakub Gavatovič (Gavat), Verfasser frühesten ukrainischer Intermedien aus dem J. 1619, von M. Pavlyk, 1—44.

Inhalt des XXXVII Bandes. 1. Die Ohringe des sog. Kijever Typus bei modernen Kaukasiern, von M. Hruševskij S. 1—4; 2. *Das Karpathoruthenische Schriftthum im XVII—XVIII Jahrh., von Dr. I. Franko, 1—91; 3. Der Kijever Archäologen-Congress, von N. Knjaževyč, 1—11; 4. Miscellanea 1—16; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Litteratur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Litteratur und Kunstgeschichte im J. 1899, von Dr. M. Korduba, I. Allgemeines, II. Alterthum, 1—28; 6. Bibliographie 1—44.

Inhalt des XXXVIII Bandes. 1. Drei Bleisiegel aus der Umgegend von Halič (mit Abbildungen), von M. Hruševskij, S. 1—4; 2. *Die Beziehungen des Hetman Ivan Vyhovskij zu Polen in den Jahren 1657—8, von D. Koreneč, 1—20; 3. *Das Karpathoruthenische Schriftthum im XVII—XVIII Jahrh., von Dr. I. Franko, Beilagen, XII—XXV (Schluss) 91—162; 4. Miscellanea, 1—4; 5. Wissenschaftliche Chronik: 1) Übersicht der Zeitschriften für das J. 1899 — Die in der Ukraine herausgegebene Zeitschriften, 1—25; 2) Übersicht der wissenschaftlichen Litteratur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Litteratur- und Kunstgeschichte im J. 1899, von Dr. M. Korduba: III. Mittelalter, 26—38; 6. Bibliographie, 1—56; 7. Inhaltsverzeichniss des IX Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft (B. XXXIII—XXXVIII), 1—12.

Inhalt des XXXIX Bandes. 1. Zum Andenken an Alexander Konyškyj, von M. Hruševskij, S. 1—14; 2. Ungedruckte Gedichte des T. Ševčenko, mitgetheilt von A. Konyškyj, S. 1—8; 3. Varianten zu einigen Gedichten Ševčenko's, mitgetheilt von A. Konyškyj (Schluss), S. 1—22; 4. Übersicht des gegenwärtigen Standes der historischen Forschungen über die ukrainische Litteratur. Die älteste Pe-

*) Die für den Kijever Archäologen-Congress bestimmten Referate sind mit einem Sternchen bezeichnet.

riode. Einige Probleme und Desiderata, von Dr. Al. Kolessa, S. 1—40; 5. Lateinische Infinitive auf ier, von I. Kopač, S. 1—2; 6. Miscellanea 1—6; 7. Wissenschaftliche Chronik: 1) Übersicht der wissenschaftlichen Litteratur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Litteratur- und Kunstgeschichte im J. 1899, von Dr. M. Korduba: III. Mittelalter (Schluss), IV. Neue Zeit, S. 1—56; 2) Übersicht der Zeitschriften für das J. 1899 (Schluss), S. 57—78; 8. Bibliographie, S. 1—32

Inhalt des XL Bandes. Ein Beitrag zur Geschichte des Aufstandes Nalyvajko's, mitgetheilt von B. Domanyčkyj, S. 1—6; 2. Das Jahr 1848 und das griech.-kath. geistliche Seminar in Lemberg, mitgetheilt von G. Kmit, S. 1—10; 3. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn. Dialecte mit unbeweglichem Accent, von J. Verchratskyj (Fortsetzung folgt), S. 1—113; Miscellanea, S. 1—9; 5. Wissenschaftliche Chronik: Die Arbeiten N. Kondakov's auf dem Gebiete der Geschichte altruthenischen Kunst, von M. Hruševskyj, S. 1—13. 6. Bibliographie, S. 1—41.

Inhalt des XLI Bandes. 1. Chronologie der Chronik von Halyč und Volodymyr (sog. Hypatios Chronik), eine Untersuchung von M. Hruševskyj, S. 1—72; 2. Studien auf dem Gebiete des Karpatoruthenischen Schriftthums im XVII—XVIII Jahrh. I. Presbyter Johannes, Smera der Kumane und Entdeckung Tibets, von Dr. I. Franko, S. 1—50; 3. Miscellanea, S. 1—11; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1900 — In ukrainischer Sprache herausgegebene Zeitschriften, von S. Tomasiivskyj, S. 1—9; 5. Bibliographie, S. 1—47.

Inhalt des XLII Bandes. 1. Kritische Analyse der sogenannten Thukidideischen Archäologie, von I. Kopač, S. 1—20; 2. Beiträge zur Geschichte der Rekrutenaushebung in Galizien am Ende des XVIII und bis Mitte des XIX Jahr., mitgetheilt von M. Zubryčkyj, S. 1—18; 3. Slovaken oder Ruthenen? Beiträge zur Erklärung der Frage über die Nationalität der West-Ruthenen in Ungarn, von V. Hnatiuk, S. 1—81; 4. Miscellanea, S. 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen über die althebräische Geschichte, von Dr. I. Franko, S. 1—19; 6. Bibliographie, S. 1—50.

Inhalt des XLIII Bandes. 1. Alexius Storoženko, Beiträge zur einer Charakteristik seiner Werke, von J. Stešenko, S. 1—46; 2. Aus der Korrespondenz des Dionysius Zubryčkyj (J. 1840—1853), mitgetheilt von Dr. C. Studynski, S. 1—66; 3. Miscellanea, S. 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1900 — Die in der Ukraine herausgegebenen Zeitschriften, S. 1—24; 5. Bibliographie, S. 1—41; 6. Von dem Museum der Ševčenko Gesellschaft der Wissenschaften, ein Aufruf an die ukrainische Gesellschaft, S. 1—3.

Inhalt des XLIV Bandes. 1. Ein Trinkerwunder in Korsun, Beitrag zur Geschichte der altrussischen Legende, von Dr. I. Franko, S. 1—14; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn. Dialecte mit unbeweglichem Accent, von J. Verchratskyj (Fortsetzung), S. 113—224; 3. Miscellanea, S. 1—9; 4. Wissenschaftliche Chronik: Proben einer Biographie des Pantelejmon Kuliš und Charakteristik seiner Thätigkeit, von J. Stešenko, S. 1—28; 5. Bibliographie, S. 1—51.

Inhalt des XLV Bandes. 1. Haben wir authentische Urkunden des Fürsten Leo von Halyč? Kritische Untersuchung von M. Hruševskyj, S. 1—24; 2. Eine Denkschrift zur Vertheidigung der Rechte der Orthodoxen und Dissidenten aus der Zeit des Vierjährigen Landtages, mitgetheilt von M. Haluščynskyj, S. 1—12; 3. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn. Dialecte mit unbeweglichem Accent von J. Verchratskyj (Schluss) S. 225—280; 4. Miscellanea, S. 1—16; 5. Wissenschaftliche Chronik: Beiträge zur Geschichte der polnischen Gesellschaft in der Ukraine im XIX Jahrhundert, I—VI, von Dr. I. Franko, S. 1—42; 6. Bibliographie S. 1—46; 7. Inhaltsverzeichnis des X Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft (B. XXXIX—XLIV), S. 1—14.

Inhalt des XLVI Bandes. 1. Der Madeleine-Styl in der Ukraine, von Theodor Volkov (mit mehreren Illustrationen und Phytotypen), S. 1—12; 2. Der heilige Clemens im Chersonesus, Beiträge zur Geschichte der altrussischen Legende, von Dr. Ivan Franko (I. Vorwort. II. Was wissen wir vom wirklichen heil. Clemens? III. Die Pseudo-Clementinen), S. 1—44; 3. Geistliche Gedichte der ungarischen Ruthenen, mitgetheilt von Vladimír Hnatiuk (Einleitung, I. Die Gedichte aus Nord-Ungarn N. 1—54). S. 1—68; 4. Miscellanea, S. 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1900 (Schluss), S. 1—24; 6. Bibliographie S. 1—44

E. Die Ethnographische Commission publizirt

1. Das Ethnographische Sammelwerk (Erschienen 13 Bände. Preis Bd. I—IV u. VII—X a 4 Kr. Bd. XI 6 Kr.

2. Beiträge zur ukrainischen Ethnologie (Abhandlungen über neueste archäologischen Funde, teilweise der ukr. Fischer in der Dobrudza, des sowie auch eine Abhandlung über die farbigen Ornamentik, mit 13 chromolithographischen Tafeln und zahlreichen Illustrationen im Text). Bd. II, 4 Kr. Die Huzulen, Land, Leute, Lebensweise, Industrie, Sitte und Brauch, religiöse Vorstellungen usw., mit über 300 Illustrationen. Bd. III, 4 Kr. (Neue archäologische Funde, Volkskalender, Aus der galiz. Volksindustrie, Hochzeitslieder und Gebräuche a. d. Gouv. Černyhiv, Die Corporationen der Dorfjugend in der Ukraine, Bd. IV, 4 Kr. Die Huzulen (zweiter Theil), Bd. V, 6 Kr. Die Huzulen (dritter Theil).

Chronik der Gesellschaft, enthält die Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft, Sectionen und Commissionen derselben, erscheint 4 Mal im Jahre. Bis jetzt erschienen N. 1—13 ukrainisch und deutsch.

НБ ПНУС

249179